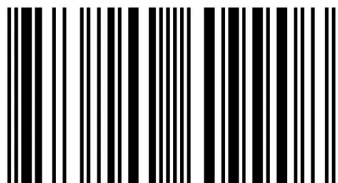

Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari

Boshlang'ich sinflarda husnixatga o'rgatishning tamoyillari, yozuv turlari, yozuvning jamiyat taraqqiyotida ahamiyati, xattotlik san'ati, yozuvga o'rgatish jarayoni va uning xususiyatlari, shuningdek, yozuvga o'rgatishning samarali usullari, chapaqay bolalarni yozuvga o'rgatishning o'ziga xos jihatlari xususida fikr yuritilgan. Metodik qo'llanma universitetlarning Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish ta'lim yo'nalishi talabalari hamda pedagogir kollejlarning mazkur yo'nalish o'quvchilariga mo'ljallangan.

Y.Y.Azimov, Buxoro davlat universiteti dotsenti filologiya fanlari nomzodi.
R.A.Qo'ldoshev, Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi.

978-620-0-60990-8

Globe
EDIT

Globe
EDIT

Yunus Azimov · Rustambek Qo'ldoshev

Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari

Yunus Azimov, Rustambek Qo'ldoshev

**Yunus Azimov
Rustambek Qo'ldoshev**

Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**Yunus Azimov
Rustambek Qo'ldoshev**

Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari

FOR AUTHOR USE ONLY

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-0-60990-8

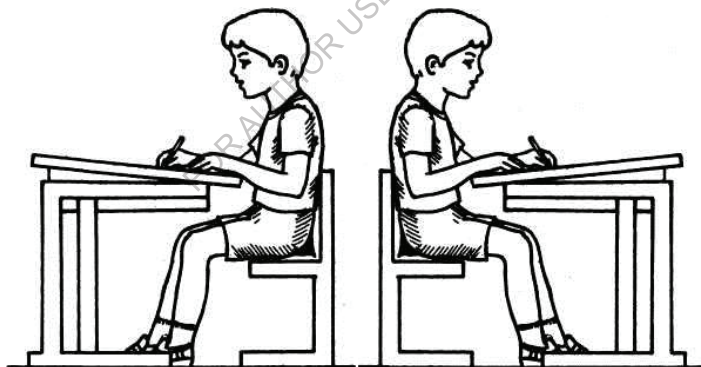
Copyright © Yunus Azimov, Rustambek Qo'ldoshev

Copyright © 2020 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

YUNUS AZIMOV, RUSTAMBEK QO`LDOSHEV

HUSNIXATGA O'RGATISHNING AMALIY ASOSLARI

Buxoro - 2020

KURSNING MAQSAD VA VAZIFALARI

R e j a:

1. **“Husnixatga o’rgatishning amaliy asoslari” kursining maqsadi**
2. **“Husnixatga o’rgatishning amaliy asoslari” kursining vazifasi**
3. **“Husnixatga o’rgatishning amaliy asoslari” kursining boshqa fanlar bilan aloqasi.**

“Husnixatga o’rgatishning amaliy asoslari” kursining maqsadi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun hamda keyingi yillarda ta’lim sohasida qabul va e’lon qilingan bir qator qaror hamda buyruqlar umumta’lim maktablari, xususan, boshlang’ich ta’lim tizimini tubdan yangilashni, uning moddiy-texnik bazasini, o’qish va o’qitish usullarini milliy va xalqchillashtirish hamda standartlashtirish zarurligi, buning uchun qator muhim vazifalarni amalga oshirish yo’llarini aniq belgilab berdi. Davlatimiz tomonidan bu masalaga jiddiy e’tibor qaratilishi bejiz emas, albatta. Yillar davomida boshlang’ich ta’limga begona ko’z, bir tomonlama, sathiy va ikkinchi darajadagi ta’lim turi sifatida qarash bir qator jiddiy muammolarni keltirib chiqardiki, ularning aniq va mantiqiy echimini topmay turib, ta’lim sifatini har jihatdan oshirish, uni jahon andozalari darajasiga etkazish haqida o’ylash kulgilidir. Qulayotgan va yo nurab borayotgan binoning asosi - fundamentini qaytadan qo’ymay turib, mustahkam bino barpo etib bo’lmaganidek, boshlang’ich ta’limni tubdan isloh etmay hamda yillar davomida, ugaylarcha munosabat natijasida uning oldida to’planib qolgan talay muammolarning qisqa muddatlarda qulay va samarali echimini topmay ta’limning sifat darajasi borasida fikr yuritish, uni jahon ta’lim standartlari darajasida ko’tarish u yoqda tursin, hatto bu borada orzu qilish ham noo’rindir.

Respublikamizning birinchi Prezidenti Islom Karimov birinchi chaqiriq O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida so’zlagan nutqida mazkur muammoga daxl etib quyidagi o’ta dolzarb va mantiqiy fikr – mulohazalarini shu soha mutaxassislari oldiga ko’ndalang qilib qo’ygan edi: “Zamonaviy boshlang’ich ta’limning o’zi nimadan iborat bo’lishi kerak? Bola 1-4- sinflarda qanday bilimga ega bo’lishi lozim? Ularning tarbiyasi qanday bo’lishi kerak? Shu masalalarga javob topishimiz zarur”.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga chiroyli yozuvni o’rgatish savodxonlikning poydevori hisoblanadi. Boshlang’ich sinfda o’qitishdan maqsad o’quvchilarning og’zaki va yozma nutqini ravon qilish hamda ularni har

tomonlama etuk insonlar etib tarbiyalash bilan bir qatorda, ularni go'zallikka intiluvchi, uni yurakdan his qila oladigan go'zallikni yaratishga intiladigan kishilar qilib voyaga etkazishni nazarda tutadi.

Husnixatga o'rgatishdan asosiy maqsad kichik yoshdagi o'quvchilarga yozishdek murakkab jarayonni o'rgatish orqali, ularning chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirishdan iboratdir. O'quv fani sifatida husnixatning oldiga bir qator vazifalar qo'yiladi. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib o'quvchilarni aqliy rivojlantirishga, ularning atrof-muhim haqidagi bilimlarini kengaytirishga, axloqiy va estetik didlarini tarbiyalashga, ongli o'qish va yozish malakalarini hamda yozuv daftarlari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Mazkur vazifalarning barchasi o'zaro bog'liq holda amalga oshiriladi. Ularni hal qilish zaruriy yozuv malakalarini egallashga darslikda berilgan o'quvchilar saviyasiga mos nazariy va amaliy materiallar uyg'unlashtirilib, o'zlashtirish ustida ishlashni maqsadga muvofiq uyushtirish, shuningdek, matnlar sifatini, topshiriqlar xususiyatini va bolalar aqliy faoliyatining oziga xos tomonlarini belgilaydigan qator usuliy shart-sharoitlarga bog'liq.

Bola kamolotining shakllanishi ko'p jihatdan chiroyli yozuvga bog'liq. Chiroyli yozish orqali bolalar boshqa fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Inson hayotida yozuv muhim o'rin tutadi, chunki u har kuni turli-tuman qog'ozlar va hujjatlardan foydalanadi. Bularning hammasi chiroyli va bexato yozishni taqozo etadi. Ammo qisqa muddat ichida kichik yoshdagi o'quvchilarda chiroyli, tez va bexato yozish malakalarini o'stirish mumkin emas, buning uchun bir necha yil talab etiladi. Chiroyli yozuvga o'rgatish uchun bolalarning maktabga qadam qo'ygan kunlaridan boshlab izchil mashqlar olib borish zarur.

Husnixat malakasini shakllantirish uchun birinchi navbatda harflarning shaklini to'g'ri tasavvur etishga, bir xil qiyalikda yozishga, so'zlarda harflarni to'g'ri bog'lashga, so'zlarni qatorlar bo'ylab to'g'ri joylashtirishga o'rgatiladi. Daftar chiziq-lari birin-ketin almashuvi davomida harflarning qiyaligini va ular o'rtasidagi masofani to'g'ri saqlash, kichik va bosh harflarning nisbatini to'g'ri chamalab yozishga o'rgatish juda muhimdir. Husnixat darslarida ma'lum guruhga Oid harflarni yozishga o'rgatish o'quvchilarda uchraydigan ayrim tipik xatolarning oldini olish va tuzatish ustida ham ish olib borish lozim. Yozuv tezligi oshishi bilan ayrim bir-biriga o'xshash harflarning shaklini buzib yozish hollari uchraganda esa, ularni qayta mashq qildirish kerak. Chiroyli yozuvga o'rgatishda daftardan to'g'ri foydalanishga alohida e'tibor berish zarur. Ikki chizikli daftardan

bir chiziqli daftarga o'tganda, o'quvchilar oldiga qator vazifalar qo'yiladi. Chiroyli yozuvga o'rgatish umumdidaktik qoidalar bilan birga, yozuv malakasini shakllantiruvchi o'ziga xos qoidalarni ham o'z ichiga oladi.

“Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari” kursining vazifasi. Talabalarga yozuv, chiroyli yozuv, yozuvning ahamiyati haqida; o'z dastaxati ustida ishlash usullari haqida; boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining husnixatga o'rgatishning shartlari, qoidalari, metodlari, tamoyillari, harflarni guruhlash usullari, husnixat darslarini rejalashtirish, husnixat darslarining tuzilishi, uni tashkil qilish, grafik xatolarni aniqlash va bartaraf etish, o'quvchilar yozuvini baholashga o'rgatish haqida nazariy ma'lumot berish, amaliy malaka hosil qilishdir.

Husnixatning asosiy qonuniyatlarini tushunish va o'zlashtirish boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun muvaffaqiyatli amaliy faoliyat shartlaridir. Husnixat yuzasidan tushuncha, bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan o'qituvchigina kicnik yoshdagi o'quvchilarni husnixatga o'rgata oladi.

“Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari” kursining g boshqa fanlar bilan aloqasi. “Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari” kursi bir qator fanlar bilan chambarchas bog'liq. U pedagogika, psixologiya, estetika, fiziologiya, gigiyena, tilshunoslik, psixolingvistika, didaktika kabi fanlarning yutuqlari va tavsiyalariga tayanadi. «Husnixat va uni o'qitish usuliyoti» fanining estetika bilan bog'liqlik jihati shundaki, avvalo estetika o'quvchilarning go'zallikka bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, go'zallikni hiz etish hamda qadrlash sifatlarini shakllantiradi. Unutmaslik kerakki, chiroyli yozish ham go'zallikning bir ko'rinishidir. Sharq mutafakkirlaridan biri shunday degan ekan: “Chiroyli yozgan kishi chiroyli fikrlay oladi”.

Husnixat fanining fiziologiya fani bilan bog'liqlik tomoni shundaki, o'quvchi maktabga kelgan kunidan boshlab chiroyli yozuv malakalarini egallashga o'rinadi. Chiroyli yozuvga o'rgatish jarayonida bolaning nerv sistemasi, qo'l harakatlari va muskullari, ko'rish va eshitish organlari, umurtqa pog'onasi har tomonlama rivojlangan bo'lishi kerak. Agar o'quvchining biz yuqorida tilga olganimiz organlaridan biri yaxshi taraqqiy etmagan bo'lsa, u o'quvchida chiroyli yozuv malakalari qiyinchiliklar bilan shakllanadi. Bunday holatlarning kelib chiqishi kelajakda o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'quvchi partada o'tirib yozish jarayonida, eng avvalo yozuv qurollarini to'g'ri joylashtirishi zarur. Uning uchun birinchi navbatda o'quvchi partada to'g'ri o'tirishi kerak. Chunki o'quvchi partada to'g'ri o'tira olmasa, egri o'tirsa umurtqasi noto'g'ri o'sadi va bu

hol bolaning jismoniy o'sishida salbiy ta'sir qiladi, hattoki bir umr bola nogiron bo'lib qolish holatigacha borib yetadi. Buning uchun o'qituvchi bolaning partada o'tirish, turish, daftarni ushlab va yozish qoidalarini tez-tez ta'kidlab turishi zarur.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. "Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari" kursining maqsadi nimalardan iborat?
2. Respublikamizning birinchi Prezidenti Islom Karimov boshlang'ich ta'lim haqida qanday fikrlarni o'rtaga tashlagan edi?
3. "Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari" kursining vazifasi nimalardan iborat?
4. "Husnixatga o'rgatishning amaliy asoslari" kursi qanday fanlar bilan yaqin aloqada bo'ladi?

Mavzuga doir testlar

1. «Husnixat va uni o'qitish metodikasi» fani quyidagi qaysi fanlar guruhi bilan yaqin robitada bo'ladi?

- A) tarix, tilshunoslik, estetika, fiziologiya, pedagogika; *
- B) tarix, arxeologiya, matematika, psixologiya, huquq;
- C) tilshunoslik, fizika, pedagogika, tarix;
- D) estetika, psixologiya, zoologiya, ximiya, huquq.

2. «Husnixat metodikasi» (Toshkent, 1976) kitobining muallifi kim?

- A) Abdullaev I.;
- B) Bogolyubov N.;
- C) Suyunov A.;
- D) G'ulomov M. *

3. «Husnixat». 2-sinf (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. T.: O'qituvchi) kitobining muallifini toping.

- A) Safarov R.;
- B) G'ulomov M.; *
- C) Abdullaev Y.;
- D) Qosimova K.

4. Amaldagi birinchi sinflarga mo'ljallangan «Yozuv daftari»ning muallif-tuzuvchisi kim?

- A) M.Inoyatova;
- B) M.G'ulomov; *
- C) M.Salaeva;
- D) R.Safarova.

5. Boshlang'ich sinflarning birinchi sinflari uchun amaldagi «Yozuv daftari»ning muallif tuzuvchisi kim?

- A) Q.Abdullaeva;
- B) M.G'ulomov; *
- C) K.Qosimova;

D) N.Sobirov.

6. “Avtoruchka bilan chiroyli yozuvga o’rgatish” kitobining muallifi kim?

- A) N.Tursunov;
- B) Q.Abdullaeva;
- C) M.G’ulomov; *
- D) K.Qosimova.

YOZUVNING PAYDO BO’LISHI TARIXI VA UNING JAMIYAT TARIXIDA TUTGAN O’RNI. JAHON XALQLARI YOZUVLARI

R e j a:

1. Yozuvning paydo bo’lishi va rivojlanish bosqichlari.
2. Alfavit.
3. Jahon xalqlari yozuvlari.

Yozuvning paydo bo’lishi va rivojlanish bosqichlari. Bugun biz hayotimizni kitobsiz tasavvur qilolmaymiz. Inson o’zining uzoq yillik tarixi davomida kitobdan yaxshiroq do’st va mehribon ustozni uchratmadi. U insonga kamolot yo’lini ko’rsatdi va hamma vaqt og’irini engil qilib keldi. Lekin shuni ham unutmaslik lozimki, agar yozuv bo’lmaganda inson kitobday bebaho do’stga sohib bo’lmagan bo’lur edi. Kitob yaratish tarixi ham ancha qadimga borib taqaladi. Biz bu borada mukammal ma’lumot bermaymiz, faqatgina o’tmishda yaratilgan bazi bir kitoblar bilan yuzaki tanishib chiqamiz:

Sopol taxtachadagi kitob (Vavilon)

Qadimgi Misrda kitob

Papirusli kitob

Qadimgi o'rama kitob

Yozuv qachon paydo bo'lgan? U qanday davrlarni boshidan kechirib, hozirgi mavqega erishgan? Bu savollarga javob topish uchun insoniyat tarixiga nazar tashlash, uning aqliy yuksalish bosqichlarini birma-bir ko'zdan kechirish lozim.

Albatta, inson, avval, gapirishni o'rgandi, so'ngra unga tajribalarini kelgusi avlodlarga etkazish istagi shakllandi va u qo'liga qalam (avval bu vazifani oddiy tosh bajargan) oldi.

Xo'sh, yozuv o'zi nima? Yozuv muayyan bir tilda qabul etilgan va kishilar o'rtasidagi muloqotga xizmat qiladigan yozma belgilar yoki tasvirlar tizimi. U kishilarning o'zaro aloqa qilishida, fikr almashishida muhim vositadir. Yozuvning paydo bo'lishi, aloqaning maxsus vositasi sifatida xizmat qilishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Yozuv tufayli kishilik tajribasi avloddan-avlodga etkazilmoqda.

Shuning uchun ham yozuvni kishilik jamiyati madaniy taraqqiyotining tom ma'nodagi ibtidosi, bashariyatning uzoq va murakkab tadrijiy takomili jarayonidagi omillarning eng asosiylaridan biri, deb hech ikkilanmasdan aytish mumkin. Faqat yozuv borligi uchungina biz tilning tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkoniyatiga ega bo'lamiz, oldingi avlodlarimiz tilini o'rganib, uni tilimizning hozirgi bosqichi bilan qiyoslash imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Tabiiyki, yozuv tildan ancha keyinroq paydo bo'lgan. Olimlarimizning ta'kidlashlaricha tovush tili 400-500 ming yillar ilgari yuzaga kelgan. Yozuvning paydo bo'lganiga esa 4-5 ming yillar bo'lgan. Inson ovozi (nutqi) **zamon (vaqt)** va **makon (masofa)** nuqtai nazaridan nihoyat cheklanganligi hammamizga ma'lum. Ana shu cheklanishni bartaraf etish istagi va zaruriyati yozuvni paydo bo'lishiga olib keldi. Inson o'z og'zaki tili (nutqi) bilan fikrini muayyan va cheklangan masofada etkazib biladi, xalos. Boshqa sharoitlarda tilga ehtiyoj paydo bo'lishi bilan inson bu ehtiyojni qondira oluvchi boshqa vositalarni qidira boshladi. Bu qidiruv va izlanishlar samarasi sifatida belgilar tizimidan iborat yozuv ixtiro qilindi.

Yozuvning paydo bo'lishi va taraqqiyoti jamiyat rivoji, shuningdek, muayyan masofadagi kishilarning o'zaro aloqa qilish ehtiyoji, siyosiy, huquqiy, diniy va estetik xarakterdagi axborotlarni qayd etish, saqlash zaruriyati bilan bevosita bog'liq.

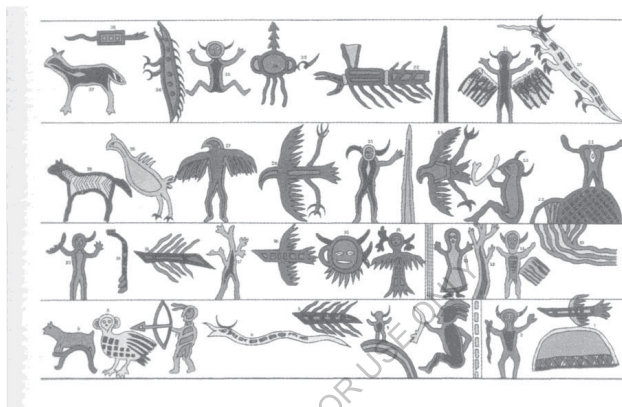
Yozuv og'zaki tilga nisbatan ikkilamchi, qo'shimcha aloqa vositasi bo'lsa-da, unga qaraganda ko'p afzalliklarga ega. Ayniqsa, tilning insoniyat qo'lga kiritgan tajriba – bilimlarni saqlash va avlodlarga etkazishdan iborat vazifasi yozuv orqali bajariladi.

Ta'kidlaganimizdek, yozuv bugungi shaklini olgunga qadar uzoq va murakkab tadrijiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Inson bu yo'lda juda kop izlandi. Eng qadim davrlarda dunyo xalqlarining deyarli barchasida keng tarqalgan **“eslatuvchi”** belgilar ana shu uzoq va zahmatli izlanishlarning ilk ko'rinishlari edi. Masalan, muayyan miqdorni ifodalash uchun turli toshlar, chig'anoqlardan foydalanilgan, tayoqlar, daraxtlarga har xil iplar bog'lash, tugunlar tugib qo'yish va bu vositalar bilan muayyan axborotni esda saqlash yoki muayyan masofaga yuborishga harakat qilingan. Gohida bir xabarni uzoq masofaga etkazish uchun tutun, gulxan, baraban ovozi va shu kabilar qo'llangan. Ma'lumot yoki xabarni uzoq vaqt saqlash uchun ramziy ma'no berilgan buyumlardan foydalanilga: qo'rg'on – marhum ko'milgan joy belgisi; “shaharlarni ishg'ol etish” mafhumi yonayotgan xonaqoh tarzida; “sayohat” – qator izlar silsilasi bilan; “qurbonlik

qoni” – gul tasviri bilan; slavyan qabilalarda non-tuz – do’stlik belgisi; trubka – tinchlik, sulh belgisi va boshqalar. Tasvir rangi ham u davrlarda katta ahamiyatga ega edi. Masalan, sariq rangda bo’yalgan odam rasmi ayol kishini, binafshrang esa yuqori mansabdagi hukmdorni bildirar edi. Rang ramzi (nishonasi) ham qo’lyozma madaniy yodgorliklarda katta rol o’ynar edi: ko’k rangi janubni, qora va qizil ranglar “**xiradmandlik**” va “**yozuv**” tushunchalarini bildirar edi. “**Buyumli yozuv**” nomi bilan yuritiladigan bunday axborot vositalarining qoldiqlarining ba’zilari hozir ham saqlangan. Masalan, biror fikrni esdan chiqarib qo’ymaslik uchun ro’molchanning uchini tugib qo’yish odatini yodga olish mumkin.

Bunday holatni o’zimizning afsonalarimizda ham uchratish mumkin. Masalan, ba’zi afsonalarda asosiy qahramon yovuz kuchlar ta’qibiga uchrab qochadi va ulardan omon qolish uchun turli xil buyumlardan foydalanadi. Masalan, **qayroqtosh, oyna va taroq**. Agar asar qahramoni orqasiga oynani tashlasa katta dengiz paydo bo’ladi, agar taroqni tashlasa kishi o’tmas o’rmon hosil bo’ladi, agar toshni tashlasa baland cho’qqili tog’ paydo bo’ladi va yozuv kuchlar bu to’siqlardan o’tolmaydilar.

Neolit davriga kelib odamlar ba’zi hodisa va voqealarni uzoq masofaga etkazish niyatini jonli va jonsiz narsalarning rasmini chizish orqali amalga oshirganlar. Bunday yozuv **frazeografiya** deb nom olgan. Frazeografiya -fraza, gap, grafiya - yozaman, ya’ni gar yozaman ma’nosini bildiradi. Frazeogramma yozuvi ikki turga bo’linadi: **a) aks (tasvir) yozuvi; b) qadimgi shartli alomatlar. Aks (tasvir) yozuvini** piktografiya (piktus- tasvir, grafiya-yozaman) deb ataganlar. **Piktografiya** (rasmli yozuv)da rasm bilan yozuv o’rtasida uzviy bog’liqlik mavjud bo’lgan, chunki har ikkalasi ham ko’rish orqali idrok qilinadi. Piktografik yozuvni ibtidoiy tasviriy san’at ichida yuzaga kelgan deyish mumkin. Ma’lumki, arxeolog olimlarimiz juda ko’p qadimiy rasmlarni kashf etganlar. G’or devorlari, turli xildagi toshlar, suyaklar va boshqa predmetlarga o’yib ishlangan xilma-xil hayvonlarning rasmlari, umumiy mazmunga birlashuvchi tasviriy lavhalar – bularning bari piktografik yozuvning asoslaridir.

Xulosa qilib aytish mumkin, ibtidoiy tasviriy san’at ikki yo’nalishda – umuman rasmlar va muayyan axborot vositasi, ya’ni yozuv sifatida shakllana borgan. Buni dunyo tillarining juda ko’pchiligidagi **“yozmoq”** ma’nosidagi so’zlarning etimologiyasiga e’tibor qilganda ham bilish mumkin. Bunday so’zlarning etimologiyasida asosiy mazmun rasm chizish jarayoni bilan bog’liq holda namoyon bo’ladi. Masalan, qadimgi turkiy tillarda **“yozmoq”** tushunchasi **“bit(i)moq”** fe’li (**“bitik”** – **yozuv, kitob**) bilan ifodalangan. Bu fe’lning o’zagi xitoycha **“bi”** (**mo’yqalam**) so’zi bilan aloqador bo’lib, dastlabki ma’nosi **“o’ymoq, o’yib bezamoq”**, undan keyin **“yozmoq”** demakdir. Slavyan tillardagi **“pisati”** (rus. **“pisat”** – **“yozmoq”**) fe’lining ma’nosi ham dastlab mo’yqalamda rasm chizish bilan bog’liq bo’lgan (rus. **“jivopis”** – rangtasvir so’zi bilan qiyoslang). Bu fe’lning o’zagi lot. **“pingere”** (**rasm solmoq**) so’zi bilan aloqadordir, **“pisati”** fe’lining dastlabki ma’nosi, ko’rinadiki, **“rasm solmoq”**, **“bezamoq”**-dan iborat bo’lgan. Gotcha **“melian”** (**yozmoq**) fe’lining dastlabki ma’nosi ham mo’yqalamda **“rasm solmoq”** bo’lib, bu fe’l hozirgi nemis tilida **“malen”** shaklida va **“rasm solmoq”** ma’nosida qo’llanadi. Yunon tilidan ko’pgina tillarga o’tgan **“grafika”** so’zi ham etimologik jihatdan o’yish, tirnash

tushunchalarini ifodalaydi. Yoqorida keltirganlarimiz barcha misollar yozuvning rasm bilan uzviy bog'liq ekanligini yaqqol ko'rsatadi.

Qadimgi shartli alomatlar sirasiga avlod va qabila nishonlari, avlod, qabila va shaxs mulki alomatlari (masalan, **tamg'a, dog'**), ustalar muhri va boshqalar kirardi. Bu nishon va alomatlar uy hayvonlari, qurol-aslaha, sapoldan yasalgan idishlar va hatto asirlar (qullar)ga qo'yiladi. Tilga olingan qadimgi shartli belgi va alomatlarni hozir ham ba'zi bir taraqqiyotdan orqaga qolgan xalqlar (masalan, Amerika hindulari, Uzoq Shimol, Afrika, Avstraliya xalqlari) ishlatishadi. Taraqqiyot bilan baravar qadam tashlayotgan xalqlar ham bu belgi va alomatlarga ayrim hollarda murojaat qilishadi. Masalan, pogonlar, oliy maktab, gerb va bayroqdagi nishonlar, xaritalardagi belgilar bunga misol bo'la oladi.

Keyinchalik rasmlarning soddalashuvi, ularning o'zlari ifoda etgan buyumlarning nomiga, ramziga aylanishi va asta-sekin bu ramzlarning og'zaki til bilan doimiy bog'lanishi yozuvning takomillashib borishini belgilab berdi. Yozuv belgilari ideografik, ieroglifik belgilar sifatida muayyan so'zlarning ifodachilariga aylandi, bu yozuv **“so'z yozuvi”** yoki **“logografik yozuv”** nomi bilan umumlashtiriladi. Eng qadimgi logografik yozuv tizimlari (misr ieroglifikasi, Eron hududida Haxomanishlar hukmronligi davrida amal qilgan mixxatlar, xitoy ieroglifikasi va boshqalar. 1- va 2- rasmlar) miloddan avvalgi 4-ming yillikning oxiridan miloddan avvalgi 2-ming yilliklarning boshlarigacha bo'lgan davrda shakllangan. Haqiqiy ma'nodagi yozuv tizimlari dastlab Qadimiy Sharqda vujudga kelgan.

1- rasm (Shumer mixsimon xati, eramizdan 4 ming yil avval)

2- rasm (Grek yozuvi, eramizdan 3 ming yil avval)

КЛИНОПИСЬ	
Клинописные знаки, изобретенные шумерами, состоят из трех основных элементов, которые могли располагаться под разными углами и иметь разную величину.	
Слово, составленное из этих клинописных знаков.	sai 'женщина'
Из сочетания двух логограмм получалась составная логограмма, значение которой выводилось из значения двух ее составляющих. Будучи расположенными рядом, эти составляющие могли образовывать новое слово.	sai 'женщина' + kur 'чужая страна' = geme 'рабства'
Эти элементы могли также располагаться один внутри другого.	ninda 'хлеб' + ka 'есть' = ku 'кушать'
Некоторые логограммы, употребленные самостоятельно, могли обозначать одно из нескольких схожих по значению, но по-разному произносимых слов. Перед такими знаками часто ставились «детерминативы», указывавшие на класс объектов, к которому принадлежит данная неоднозначная логограмма. По сочетанию детерминатива и логограммы можно было определить точное значение слова.	gis 'древесина' – детерминатив, обозначающий деревянные предметы + либо arlu 'плуг', либо engar 'пахарь' = arlu 'плуг' (в древности плуги делались в основном из дерева)
	lu 'человек' – детерминатив, обозначающий профессии + либо arlu 'плуг', либо engar 'пахарь' = engar 'пахарь'
Когда шумерская клинопись была заместована для записи абсолютно неродственного языка – аккадского языка вавилонян и ассирийцев, – за шумерской логограммой стал часто ставиться слоговой знак, указывавший на то, как эту логограмму следует произносить по-аккадски.	e 'дом' (по-шумерски) + e-и слоговой знак, обозначающий аккадское произношение = bi' 'дом' (по-аккадски)

3- rasm Shumer loylavhasi (eramizning 4-3 asrlari)

ЕГИПЕТСКИЕ ИЕРОГЛИФЫ					
Египетское иероглифическое письмо использовалось в храмах, гробницах и т.п. и носит откровенно рисунчатый характер, в отличие от упрощенно-рисунчатых надписей в клинописи, китайском письме и даже в обиходном иератическом письме.	 Египетский иероглифический hemt 'женщина'	 Египетский иератический hemt 'женщина'	 Китайское nü 'женщина'	 Клинописное sal 'женщина'	
В египетском письме было совсем немного слов, выражавшихся одним рисунком. Некоторым иероглифам очень рано стали приписываться фиксированные значения согласных звуков, так что многие из них стали служить и как пиктограммы, и как фонетические знаки.	 (стебель тростника) y	 (нога) b	 (сова) m	 (укрытие в поле) h	 (ломоть хлеба) t
Некоторые фонетические знаки выражали два или более согласных звуков. Поскольку большинство египетских гласных не отражалось на письме, сегодня при произнесении египетских групп согласных остается возможным дополнительный звук v . Приведенные здесь примеры читаются как per, mer, neb, rew, sew .	 (дом) pr	 (мотыга) mr	 (корзина) nb	 (лев) rw	 (растение, посаженое на осокку) sw
Египтяне записывали свой язык с помощью пиктограмм, фонетических знаков и детерминативов, которые указывали на значение фонетических знаков или даже помогали различить слова, имевшие разные значения, но одинаковые согласные.	 heb 'плуг'			← детерминатив, позволяющий различить эти два слова →	 heb 'иbis'
Для написания простого слова в египетском письме от пишущего требовались немалые усилия. Например, написание слова ybu 'испытывать жажду' включает в себя два фонетических знака, фонетический индикатор, подчеркивающий данное произношение слова, и еще два детерминатива, указывающих на значение слова.	 y	 b	 фонетический индикатор, рисунок дятельныша - yb	 детерминатив, обозначающий жидкости	 детерминатив, обозначающий действия, осуществляемые с помощью рта (говорение, принятие пищи и пр.)
ybu 'испытывать жажду'					

	Иероглифический					Иероглифический книжный	Иератический			Демотиический
Три лисьи шкуры, связанные вместе										
Плетка										
Варлун										
Тесто и обрасованный им кусок древесины										
Кувшин										
Свиток папируса										
	2900-2800 до н.э.	2700-2600 до н.э.	2000-1800 до н.э.	ок. 1500 до н.э.	500-100 до н.э.	ок. 1500 до н.э.	ок. 1800 до н.э.	ок. 1300 до н.э.	ок. 200 до н.э.	400-100 до н.э.

Logografiya (logos - soʻz, grafiya - yozaman) yozuvdagi har bir alomat (logogrammalar) bir soʻzni bildirar edi. Bu yozuvda, alomatlar miqdor soʻzlar miqdoriga, aniqrogʻi mustaqil feʼl (xabar)ning semantik vohidlariga tengdir.

Logigrafik yozuvning piktografik yozuvdan afzalligi quyidagilardan iborat:

a) Logografik yozuv xabar qilinishi lozim boʻlgan mazmunni ancha mufassal aks ettira oladi.

b) Piktografik yozuvda soʻz tarkibi va soʻz shakllari noaniqroq, logografik yozuvda esa aniq boʻladi.

Logografik yozuvning birinchi mukammallashgan shakli ieroglifik yozuvdir. “Ieroglifik” soʻzi yunoncha soʻzdan olingan boʻlib, **“muqaddas yozuv”** degan maʼnoni anglatadi. Bu yozuvdan dastavval Arabistonda keng foydalanilgan. Keyinchalik Xitoy davlati ham shu yozuvga oʻtadi va bu yozuvdan hozirgi kunda ham foydalanib kelinmoqda.

I-II asrlarda Stoy Shenm Xitoy ierogliflarining katalogini tuzib, bunda 10,5 ming ieroglifni kiritadi. Xitoy tilining toʻliq lugʻatlarida 40 ming iyerogliflar qayd qilingan.

Yozuvning ommaviylashuvi uchun uni, albatta, osonlashtirish, soddalashtirish, qulaylashtirish zarur edi. Masalan, **“koʻz yoshi”** soʻzini yozib koʻrsatish uchun “koʻz” va “suv”ning kombinatsiyasi koʻrsatilgan. Lekin bunday soddalashtirish unumsiz edi.

Yozuv tarixining uchinchi bosqichga orfografiya yozuvlari kiradi. Bora-bora logogrammalar soʻz asosi (morfemalar)ni bildiradigan boʻldi (masalan, kelishik qoʻshimchalari) va natijada morfemografiya yozuvlari keng tarqaldi.

Toʻrtinchi tur yozuvlar, bu sillabografiya (boʻgʻin) yozuvlaridir. Bunda har bir alomat bir boʻgʻinni ifodalaydi. Bu yozuv turi milodgacha boʻlgan 2-1- ming yilliklarda paydo boʻlgan. Bu yozuvni uch guruhga boʻladilar: birinchi guruhga mayya, mexiy va koreya yozuvlari kiradi. Bular da alomatlar har xil boʻgʻinlar - alohida unlilar, undosh va unli ovozlarni ifodalaydi. Ikkinchi guruhga krit(?), kipur, habash va yapon yozuvlari mansubdir. Uchinchi guruhga hind yozuvlari kiradi.

Yozuv taraqqiyotining beshinchi bosqichiga ovoz-fonemani bidiruvchi yozuvlar kiradi. Bularni umumlashtirib **fonografiya (fonos-ovoz, grafiya-yozaman)** deb nomladilar. Bu yozuvlarning har bir alomati bir ovoz yo fonemani bildiradi (finik, yunon, lotin, rus va arab yozuvlari shular jumlasidandir). Fonografiya yozuvlarini ikki qismga boʻladilar:

a) konsonant yozuvlari;

b) vokal yozuvlari.

Kosonant yozuvlariga finik, ugarit, ibron, orom, arab va boshqa yozuvlar mansub bo'lib, ularga har bir asosiy alomat (harf) faqat undosh ovozlarni ifodalaydi. Vokal yozuvlarida har bir asosiy alomat (harf) ham unli va ham undosh ovozni bildiradi.

Ta'kidlash joizki, harf-tovush yozuvi yo'nalishidagi ilk yozuv **finikiy yozuvidir**. Finikiy alifbosining paydo bo'lishi insoniyat uchun yozuvni takomillashtirish borasida olg'a qo'yilgan qadam bo'lgan. Shuning uchun ham finikiy yozuvi juda tezlik bilan boshqa xalqlar orasida ham tarqalgan. Bu jarayon miloddan avvalgi 9-asrdan boshlangan. Hozirgi kunda bizga ma'lum bo'lgan harf-tovush tizimidagi yozuvlarning beshdan to'rt qismidan ko'prog'i finikiy yozuvidan kelib chiqqan. Harf-tovush yozuvining muhim afzalligi uning kam miqdordagi, ya'ni 20-30 atrofidagi belgilar bilangina ish ko'ra olishidir. Harf-tovush yozuvi dunyo xalqlari orasida juda tez tarqalgan va bu jarayon, asosan, o'zlashtirish, u yoki bu tilning xususiyatini hisobga olgan holda moslashtirish yo'li bilan bo'lgan.

Hozirgi vaqtda jahon aholisining taxminan to'rttdan uch qismi harf-tovush yozuvidan foydalanadi. Lotin asosida aholining 30%, slavyan-krill yozuvidan 10%, arab yozuvidan 10%, hind yozuvidan 20% aholi foydalanadi.

O'rta Osiyodagi xalqlar, jumladan, o'zbek xalqi turli yozuvlardan foydalanib kelgan. Bu yozuvlar avesto, pahlaviy, urxun-yenisey (runik), turkiy (uyg'ur), sug'd, arab, kirill, lotin yozuvlaridir.

Afsuski, yozuv og'zaki til(nutq)ni aynan aks ettira olmaydi. Agar yozuv shunday xususiyatga ega bo'lganda, imlo qoidaloriga, talaffuz mezonlariga mutlaqo ehtiyoj qolmagan bo'lardi.

Alfavit (Aifbo). Yuqorida ta'kidlaganimizdek harf-tovush (fonografik) yozuvi alfavitni vujudga keltirdi. Alfavit yunon alifbosining alfa va beta (vita) harflari nomidan olingan bo'lib, alifbo (arab alifbosining boshlang'ich ikki harfi – **alif** va **bo** nomidan olingan) ham deyiladi.

Alifbo – biror tilning yozuviga qabul qilingan va ma'lum an'anaviy tartib berilgan yozuv belgilari (masalan, arab alifbosi, lotin alifbosi) yoki bo'g'in belgilar (masalan, hind alifbosi – devanagari) majmui. Alifbo miloddan avvalgi 2000-yillar oxirlarida qadimiy Ugarit va finikiy yozuvi tovush tizimidan kelib chiqqan. Undan ilgari Misr iyerogliflari sanoq tizimi mavjud bo'lgan, deb taxmin qilinadi. Turkiy xalqlarning run va turkiy (uyg'ur) yozuvlari bo'lgan. Ammo, bu o'ziga xos turkiy yozuvlar alifbosi haqida ma'lumot uchramaydi. Ularga oid harflar jadvali tovush belgilari haqidagi boshqa manbalardagi ma'lumotlar hamda

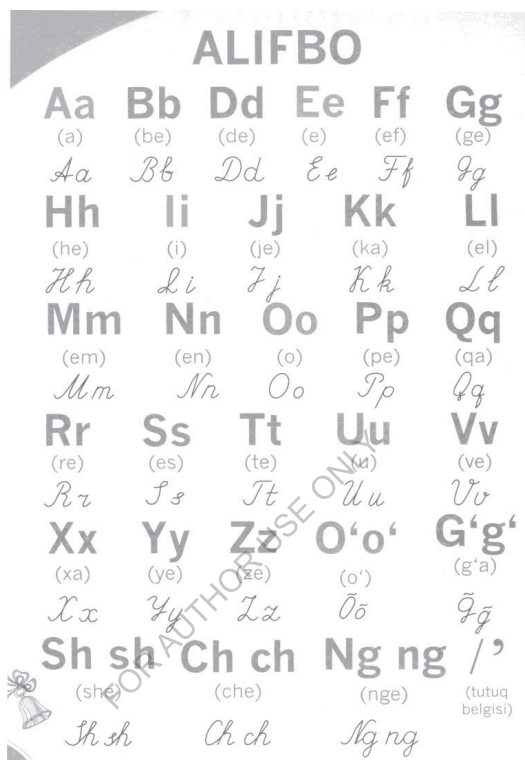
shu yozuv yodgorliklari asosida tuzilgan. Hozirgi harfiy va ba'zan bo'g'in alifbolari finikiy alifbosidan, oromiy (arab, yahudiy), yunon (lotin va hokazolar) va boshqa alifbolardan kelib chiqqan. Arab alifbosi – barcha arab mamlakatlari, shuningdek Eron, Afg'oniston, Pokiston, Sharqiy Turkiston – Shinjon, shuningdek 13-20 asrlar boshlarida turkiy xalqlar yozuv tizimida; lotin alifbosiga Amerika, Avstraliya qit'asidagi barcha xalqlar, Evropaning ko'pchilik xalqlari, Osiyo va Afrikadagi ba'zi xalqlar (Indoneziya, Turkiya va boshqalar) yozuv tizimida; kirill alifbosiga – Evropa, Osiyodagi ba'zi xalqlar yozuv tizimida; hind bo'g'in alifbosiga – Hindistondagi ko'pgina elatlar yozuv tizimida amal qilingan.

Yuksak takomillashtirilgan alifbodagi bir harf muayyan bir tovushni ifodalashi, bir tovush muayyan bir harf bilan ifodalanishi lozim. Ammo dunyoda bunday alifbo yo'q. Ana shunday ma'nodagi alifboga fin alifbosi birmunsha yaqinlashadi, lekin baribir to'liq emas. Hozirgi ingliz, fransuz va boshqa tillar alifbolari bunday mukammallikdan yiroq. Mana shu holat dunyo tillarining barchasida xima-xil va juda ko'plab grafik va imlo qoidalarining ishlab chiqilishiga sabab bo'lgan.

Yozuv bilan til o'rtasida, alifbo va tilning tovush tizimi o'rtasida bunday farqli holatlarni yuzaga keltirgan sabablar xilma-xil. Avvalo, dunyodagi hozirda mavjud alifbolarning deyarli hammasi ham mustaqil va tegishli til xususiyatlarini to'liq hisobga olgan holda yaratilgan emas. Ko'pchilik xalqlar o'z yozuvlarini boshqa til yozuvini o'z tillariga imkoniyat darajasida moslashtirish yo'li bilan yaratganlar. Bu hol yozuv va til munosabatlarida o'z izini qoldirgan.

Ayni paytda yozuv va tilning taraqqiyoti bir xil, bir-biri bilan to'la mos keladigan jarayon emas. Tilning taraqqiyoti tarixiy va uzluksiz jarayon, odamlar tilga ataylab, ongli ravishda biron-bir o'zgartirish kiritmaydilar. Tildagi u yoki bu o'zgarish tadrijiy ravishda, asta-sekin yuz beradi. Yozuv haqida esa bunday deb bo'lmaydi. Odamlar til xususiyatlariga yanada moslashtirish uchun yozuvga turli o'zgartirishlar kiritadilar, islohotlar qiladilar, bir yozuv tizimini boshqasi bilan almashtiradilar va hokazolar. Masalan, o'zbek xalqi asrlar davomida arab alifbosidan foydalanib kelgan, 1923-26-yillarda bu yozuvni o'zbek tili tovush qurilishini to'laroq ifodalashga moslashtirish maqsadida bir qator harfiy o'zgartirishlar kiritilgan. O'zbekistonda 1929-yildan lotin yozuvi asosidagi o'zbek alifbosiga o'tilgan. 1940-yildan esa kirill yozuvi joriy etilgan. O'zbekiston respublikasi Oliy Kengashi 1993-yil 2-sentabrda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi qonunni qabul qildi. Bu

qonunga va uni amalga kiritish tartibi haqidagi O'R Oliy Kengashi qaroriga O'R Oliy Majlisi 1995-yil 6-mayda o'zgarishlar kiritadigan qonun qabul qildi. Bu hujjatga ko'ra lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosi 26 ta harf va 3 ta harflar qo'shilmasidan iborat.

Dunyodagi alifbolarning hammasida ham harflar soni tegishli tildagi tovushlar (fonemalar) sonidan sezilarli darajada kam. Tabiiyki, bu hol yozuvni o'zlashtirishni osonlashtiradi. Shuning uchun ham alifbolardagi asosiy tamoyil undagi harflar sonini ko'paytirish emas.

Alifbo yozuvning asosini tashkil etadi. Tinish belgilari va boshqa yozma belgilar ham yozuvning unsurlari hisoblanadi.

Jahon xalqlari yozuvlari. **Finikiy yozuv.** Ushbu yozuvdan finikiylar, karfagentlar, qadimiy yahudiylar tomonidan Finikiya, Suriya, Falastin va qisman Misr, Kipr, Kiliniya (Kichin Osiyodagi viloyat), Karfagen kabi qadimiy davlatlar foydalanganlar. Finikiy yozuvga daxldor katibalar miloddan oldingi 2-4 m: yilliklarda taalluqlidir. Bu yozuvning paydo bo'lishi sarchashmasi haligacha aniq

emas. Taxmin qilishlaricha finikiy yozuv qadimiy Qan'onining bo'g'in va yo undosh yozuvi asosida vujudga kelgan. Finikiy yozuvda 22 ta undosh harf mavjud edi. Keyinchalik qattiq unililar uchun maxsus alomatlar ishlab chiqildi. Keyinchalik qariyb hamma harfli va ovoqli xatlar sistemasi, jumladan yozuvlarning ikki katta bo'g'ini-yunon va oromiy yozuvlar, ham finikiy yozuvidan ibtido oldi.

Oromiy yozuv. Ushbu yozuv undosh tovushlardan iborat bo'lib, 22 ta harfi bor edi. Miloddan oldingi birinchi ming yillikning avvallarida finikiy yozuv zaminida vujudga keldi. Oromiy yozuvning qadimiy osori Var-Xadod (SHimoliy Siriya) va Zokir (Xamodan) katibalardir. Keyinchalik oromiy yozuvni boshqa somiy xalqlar-yahudiylar, oshuriylar, bobiliylar qabul qildilar. Miloddan oldingi 3-2 asrlarda ushbu yozuv bir necha shoxada-yahudiy yozuvining murabba xili, palmir va nabatiy yozuvlarida bo'lindi.

Mazkur yozuv Vaynannahrda mixsimon bobil va akkad yozuvlari o'rin: Haxomanishiylar davlati (imperiyasi) davrida ham oromiy yozuv mixsimon qadimiy fors yozuvi bilan baravar qo'llangan. Jamshid taxtidan 500 taga yaqin oromiy katibalar yozilgan joy taxtachalar topilgan. O'rta eroviy yozuvlarining aksariyati-pahlaviy, porsiy, sug'diy, monaviy, xorazmiy yozuvlari oromiy xatdan paydo bo'lgan.

Sug'd yozuvi. Bu yozuv oromiy yozuv asosida eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda qadimiy Sug'd zaminida yaratilgan. U 23 alomatni o'z ichiga olar edi. Sug'd yozuviga mansub birinchi yozma yodgorlik eramizdan oldingi I asrda taalluqlidir.

Sug'd yozuvining alomatlarini birinchi bor frantsuz olimi R.Goto transliteratsiya qilgan edi.

Sug'd yozuvida avvallari bir-biriga ulardan harflar (ligatiralar) juda kam bo'lgan. Har bir harf o'zining alohida yozma shakliga ega bo'lib, ularni bemalol bir-biridan farq qilish mumkin edi.

VI asrning boshlariga "sutra yozuvi nomukammal finik sug'd yozuvi taraqqiy etdi va X asrda keng qo'llandi. Bu yozuv bilan budda dinining yozma yodgorliklari yozilgan. Mukammal finik sug'd yozuvi sakkizinchi asrning o'rtalarida vujudga keldi. Bu yozuv bilan Mug' tug'i, Afrosiyob va Panjakent katibalari yozilgan. Siniq sug'd yozuvida ulardan harflar ko'proq ishlatilgan va alomatlari bir-biridan farqlash ancha qiyin bo'lgan.

Mutaaxxir siniq sug'd yozuvi (bu yozuvni "uyg'uriy sug'd" yo "uyg'uriy" ham dedilar) IX-XI asrlarda taraqqiy etgan. Uyg'uriy yozuvida harflarni bir-

biridan farq qilish uchun diakritik alomatlar (harflarning ustiyu ostida nuqta va alomatlar) qo'llangan. diakritik alomatlarni ishlatish kitoblar ixtiyorida edi.

Bu umumsug'd yozuvlaridan tashqari yana ikki xil sug'd yozuvi taraqqiy etgan edi. Bularning bittasida bixoriy va ikkinchisiga istaravshaniy nomini berish mumkin.

Miloddan avvalgi II-III asrlarda shakllangan sug'd yozuvi o'lkamiz madaniyati tarixida muhim rol o'ynaladigani isbotlovchi dalillar juda ko'p topilgan. Dalillarning guvohlik berishiga bu yozuv ijtimoiy va madaniy hayotning hamma sohalarida keng qo'llangan. Shu murakkab jarayonda sug'd yozuvining tashqi shakli takomillasha borgan hamda uning ichki mazmuni-til tovush sistemasi tobora aniq ifodalash tomon o'sa borgan, muayan orfografik normalar vujudga kela boshlagan.

Bu qadimiy sug'd yozuvi orqali eramizning boshlaridan to X-XI asrlarga qadar yozilgan ko'plab hayot yodgorliklari bizgacha etib kelgan. Bu yodgorliklar orasida ko'plab numizmatik materiallar (tanga yozuvlari) metall, sofol, yog'och, charm, qog'oz va boshqa buyumlarga bitilgan matnlar, shaxsiy maktublar, diniy, ahloqiy-falsafiy matnlarning parchalari, xo'jalik huquqiy va diplomatik hujjatlar mavjud.

Shunday noyob yodgorliklarning katta guruhi Panjakent yaqinidagi Mug'tog'i terasidagi qadimgi qasr xarobarilaridan topilgan sug'd hujjatlaridir.

Mazkur yodgorliklar majmuasi "Mug'tog'i sug'd arxivi" deb nomlangan va o'z ichiga VII asr oxiri VIII asr boshlariga oid 80 ga yaqin noyob hujjatni qamrab oladi. Bu hujjatlar sug'd podsholigiga tobe' Panj hokimlari va amaldor ayollarga tegishli hujjatlar yig'indisidan iborat. Agar istilosi kunlarida, xususan, 722-yilda Panj hokimi, bir muddat Sug'd podshosi taxtiga da'vogar sifatida ish ko'rgan Devashnich boshliq guruh Mug'd tog'ida joylashgan mudofaa davriga chekingan. Shu sababli saroy hujjatlari qasrga keltirilgan. Tarix kitobi sahifalaridan ayonki, 722 yili arablar qasrni bosib olib, vayron qildilar.

Mug'd qasri xarobalarida qolib ketgan sug'd arxivi oradan 1210 yil o'tgach, 1932-1933 yillarda topilgan. Bu hujjatlar shu vaqt davomida ancha o'rganildi, barcha matnlarning izohli nashrlari e'lon qilinmoqda va ularning til xususiyatlari o'rganilmoqda. Qadimgi sug'd yozuvi bo'yicha paleografik tadqiqotlar bajarilmoqda. Bir turkum sug'd hujjatlarining o'zbek tiliga tarjimai va izohlari 1992-yil Mirsodiq Is'hoqov tomonidan etildi.

Yunon yozuvi. Bu yozuvdan qadimgi yunonliklari miloddan avvalgi X-VIII asrlarda foydalanganlar. Ayni damda u hozirgi yunon tiliga ham ba'zi bir ***

bilan foydalaniladi. Finiqiy yozuvdan paydo bo'lgan. Yunonliklar finiqiy yozuvni o'z tillariga mohirlik bilan tatbiq etdilar. YOzuv tarixida birinchi bor unililar uchun alohida harflar joriy qildilar va undoshlar uchun bir necha harf ilova qildilar. Finiqiylar rostdan chapga qarab yozardilar. Yunonliklar ham avval shu usulni qo'lladilar. Keyinchalik bir qatorni o'ngdan chapga, ikkinchi qatorni chapdan o'ngga qarab yoza boshladilar. Miloddan oldingi VII-VI asrlardan boshlab chapdan o'ngga qarab yozilishi joriy qildilar. Yunon alifbosi 24 harfdan iborat bo'lib, Jaharning ko'pgina tillari alifbosi, jumladan, lotin, slavyan, arman, gruzin, got tillarining alifbosi o'z asosini yunon alifbosidan oldi.

Avesto yozuvi. (Zand yozuvi ham deyiladi). III-IV asrlarda paylaviy yozuvi asosida ixtiro qilingan va Avesto kitobini yozish qo'llangan. Unda 48 ta harf va 3 ligatura (birlashgan harflar) mavjud edi. Ushbu yozuv Avestoni bexato va to'g'ri o'qish uchun ixtiro etilgan. Avesto yozuvi sasoniylar zamonida "din-dabira", ya'ni diniy matnlarni sabt etish uchun yaratilgan yozuv nomi bilan yuritilgan.

Pahlaviy yozuvi. III asrda oromiy yozuv asosida yaratilgan. Raylaviy tilining qadimiy kotibalari yozuvda bitilgan. Ushbu yozuv 22 alomatdan iborat edi. Keyinchalik tez yozish (kursiv) usuli qo'llanilgach alomatlar miqdori 14-15 ta bo'ldi. Pahlaviy yozuvda faqat uzun unililar o'z alomatiga ega edi. Ushbu yozuv o'ndan chapga qarab yozilar edi.

Lotin yozuv. Eramizdan avvaldi 403- yildan boshlab Afinada klassik grek alfaviti qo'llana boshlandi. Ushbu alfavitda hammasi bo'lib 24 ta harf bo'lib, undan 7 tasi unli, qolganlari undosh tovushlarni ifoda etgan. qarbiy grek yozuvi asosida lotin yozuvi paydo bo'lgan bo'lsa, sharqiy grek yozuvi asosida kiritilsa, gruziya va arab alfavitlari yaratilgan.

Ko'p o'tmay lotin yozuvi qarbiy Evropada keng tarqala boshlandi. XVI asrda kelib qog'oz yaratildi va kitob nashri yo'lga qo'yildi. Bu omil ham lotin yozuvining keng tarqalishiga sabab bo'ldi.

Hozirgi zamon yozuvlaridan 70 tasi (bundan 30 tasi Evropa, 20 tasi Osiyo, 20 tasi Afrikada yashovchi xalqlarga taalluqli) lotin yozuviga asoslangan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Yozuv nima? U qachon paydo bo'lgan?
2. Yozuv qanday imkoniyatlarga ega?
3. Yozuvning dastlabki shakllari qanday holatlarda qayd qilingan?
4. Frazеografiya nima?
5. Qadimgi shartli alomatlar haqida gapirib bering.
6. Yozuvning tilga nisbatan qanday kamchiliklari mavjud?

7. Logografik yozuvning piktografik yozuvdan farqli tomonlari nimada namoyon bo'ladi?
8. Hozirgi vaqtda qadimgi yozuvlardan ham foydalanamizmi?
9. Bo'g'in yozuvi dastlab qaerda paydo bo'lgan?
10. Lotin yozuvi qachondan boshlab keng amaliyotda tatbiq etildi?
11. "Muqaddas yozuv" deb qanday yozuvni aytishadi?
12. Sillabografik yozuvning xususiyatlarini sharhlab bering?
13. Fonografik yozuvning taraqqiyot bosqichlari haqida gapirib bering.
14. Jahonda qanday yozuvlar keng tarqalgan? Buning sababi nimada deb o'ylaysiz?
15. Sug'd yozuvi haqida nimani bilasiz?
16. Mug' tog'i sug'd arxivi haqida gapirib bering.
17. Qaysi xalqlar yozuvi lotin yozuvi asosida ixtiro qilingan?
18. Lotin yozuvining keng tarqalishi sababini nimada deb o'ylaysiz?
19. O'zbekistonliklar qanday yozuvlardan foydalanishgan?

Mavzuga doir testlar

1. Yozuv taraqqiyotining tadrijiy inkishofi bosqichlarini toping.

- A) frazeografiya → logografiya → orfeografiya → fonografiya;*
- B) ideogramma → frazeografiya → fonogramma → orfeografiya;
- C) sillabografiya → fonografiya → frazeografiya → logografiya;
- D) frazeografiya → orfeografiya → fonografiya → logografiya.

2. Konsonant va vokal yozuvlari yozuv tarixining qaysi bosqichiga daxldor?

- A) frazeografiya;
- B) ideogramma;
- C) fonogramma; *
- D) sillabografiya.

3. "Logografiya" so'zi qaysi ma'noni bildiradi?

- A) «so'z yozaman»; *
- B) «gap yozaman»;
- C) «bo'g'in yozaman»;
- D) «rasm chizaman».

4. "Sillabografiya" so'zi qaysi ma'noni bildiradi?

- A) «so'z yozaman»;
- B) «bo'g'in yozaman»; *
- C) «rasm chizaman»;
- D) «gap yozaman».

5. "Frazeografiya" so'zi quyidagi qaysi ma'noni bildiradi?

- A) «ovoz yozaman»;
- B) «so'z yozaman»;

- C) «bo'g'in yozaman»;
- D) «gap yozaman». *

6. “Fonografiya” so'zi quyidagi qaysi ma'noni bildiradi?

- A) «ovoz yozaman»; *
- B) «gap yozaman»;
- C) «so'z yozaman»;
- D) «bo'g'in yozaman».

7. O'zbek xalqi va uning ajdodlari qaysi yozuvlardan foydalangan?

- A) so'g'd, Xorazmiy, mixxat yozuvlaridan;
- B) uyg'ur, arab, lotin, kiril yozuvlaridan; *
- C) pahlaviy, oromiy, avesto yozuvlaridan;
- D) fors va chig'atoy yozuvlaridan.

8. Yozuv nima?

- A) yozuv -- biror tilda qabul qilingan maxsus belgilar yig'indisi; *
- B) yozuv bu alifbo;
- C) yozuv bu maxsus belgilar;
- D) yozuv bu davlat tomonidan qabul qilingan harflar tartibi.

9. Ayni damda dunyo xalqlarining necha foizi lotin yozuvidan foydalanadi?

- A) dunyo aholisining 20% ga yaqini foydalanadi;
- B) dunyo aholisining 40% ga yaqini foydalanadi;
- C) dunyo aholisining 50% ga yaqini foydalanadi;
- D) dunyo aholisining 30% ga yaqini foydalanadi. *

10. Alifbodagi harflar yozilish shakliga ko'ra necha turga ajratiladi?

- A) 4 turga ajratiladi;
- B) 3 turga ajratiladi;
- C) 2 turga ajratiladi; *
- D) 5 turga ajratiladi.

11. 2007- yilda “Ma'naviyat” nashriyoti tomonidan chiqarilgan “Alifbe”ning mualliflarini toping.

- A) K.Qosimova, S.Asatov;
- B) R.Safarova, M.Inoyatova, M.Shokirova, L.Shermamatova; *
- C) O.Sharofiddinov, Q.Abdullayeva;
- D) Q.Abdullayeva, M.Shokirova.

12. 2007- yilda “Ma'naviyat” nashriyoti tomonidan chiqarilgan “Alifbe” qaysi harf bilan boshlanadi?

- A) A harfi bilan;
- B) O harfi bilan; *
- C) N harfi bilan;
- D) B harfi bilan.

13. O'zbek “Alifbosi” tarkibida qaysi belgilar kiritilgan?

- A) so'roq belgisi;
- B) tutuq belgisi; *
- C) undov belgisi;
- D) nuqta belgisi.

14. Harf birikmasi berilgan javobni toping.

- A) G’;
- B) O’;
- C) Ch; *
- D) Q.

X A T T O T L I K S A N ‘ A T I

R e j a:

- 1. Xattotlik – chiroyli va to’g’ri yozish san’ati.**
- 2. Xushnavislikning o’ziga xos talab va qonuniyatlari.**

Xattotlik – chiroyli va to’g’ri yozish san’ati. Xattotlik (kalligrafiya) - chiroyli va to’g’ri yozish san’ati, kitob ko’chirish kasbidir. Bu san’at O’rta Osiyoda qadimdan rivoj topgan. Xattotlik tarixi yozuv taraqqiyoti va kitobatning asosiy silohi qalam (nayqalam) bilan chambarchas bog’liqdir. Yozuv va qalam paydo bo’lgandan keyin maxsus kishilar xattotlik bilan shug’ullana boshlaganlar. Ayniqsa, arab yozuvi tarqalgandan keyin xattotlik keng rivoj topgan.

Matbaachilik vujudga kelganga qadar kitob tayyorlash, ularning nusxasini ko’paytirish ishi bilan xattotlar shug’ullanganlar. Saroylarda, ayrim amaldorlar huzurida xattotlik jamoalari tashkil etilgan. Masalan, Mirzo Boysung’ur o’z saroyida 40 xattotdan iborat guruhni to’plagan edi. Shunday xattotlardan biri Sultonali Mashhadiy bo’lib, u 1432-yilda tug’ilib, 1520-yilda vafot etgan. U **“giblatul kuttob”** (kitoblar qiblas) va **“sutonul-xattotayn”** (xattotlar sultoni) kabi faxriy laqablar bilan mashhur bo’lgan. Unda shoirlik zavqi ham begona bo’lmagan.

Nasta’liq xati o’zining go’zalligi va nafosati uchun **“xatlar kelinchagi”** deb nom olgan va XIV asrdan buyon Xuroson, Movarounnahr, Eron, Hidiston, Ozarbayjon va Turkiyada tarixiy, badiiy asarlar ko’chirishda, imoratlar kitobalarida istifoda etilgan.

Arab imlosidagi klassik etti yozuv turi yoki etti qalamning biri bo’lmish nasta’liq xati XIV asr ikkinchi yarmida Tabrizlik ustod xattot Xoja Mir Ali tomonidan ixtiro qilingan.

Nasta'liq xatining Movarounnahrda keng tarqalishida va o'ziga xos xattotlik uslubi va maktabining shakllanishida Sulton Ali Mashhadiy va Mir Ali Xeraviyning ustot xattot sifatidagi xizmatlari va sermahsul ijodlari juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Sulton Ali Mashhadiy xattotlikni o'rganishda asosan nazariy mashq – boshqalar xatini aynan ko'chirish va xayoliy mashq – erkin mashqqa katta e'tibor bergan edi.

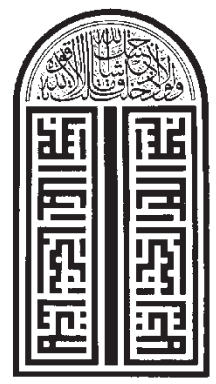
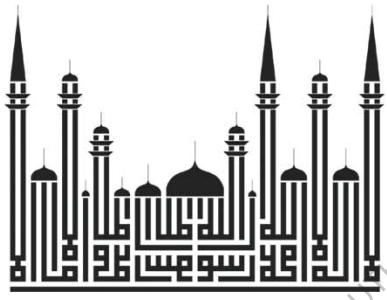
Sultonali Mashhaqiy 1461- yil Nizomiyning “Maxzanul-asror” masnaviysi, 1464- yil Hofiz Sheroziyning devoni, 1465-1466- yillar esa Alisher Navoiyning g'azaliyot devonini kitobat qilib, shuhrat topdi. Keyinchalik Navoiyning taklifi bilan Mashaddan Hirotga kelib, Husayn Boyqaro kitobxonasida xattotlarga boshchilik qilgan. Hozirga qadar u oqqa ko'chirgan 50 ta asar bizgacha etib kelgan.

Sultonali Mashhadiyning faoliyati borasida Hazrat Navoiy “Majolisun-nafois”da, Qozi Ahmad va Som Mirzolar tazkiralarida ma'lumot berib o'tganlar.

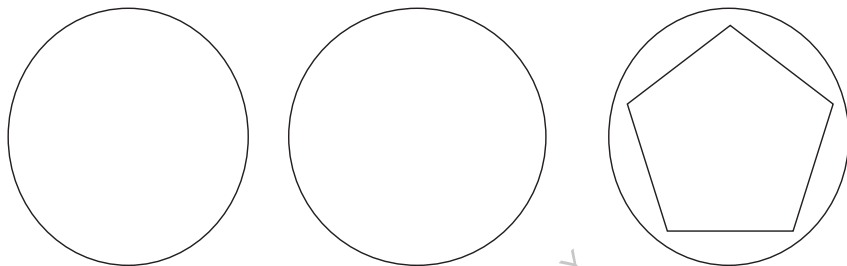
Yaxshi va chiroyli yozishdan maqsad faqat oson o'qish emas, balki o'quvchiga estetik zavq bag'ishlash, yozuvni maleh va bade qilishdir. Ta'kidlaganimizdek, xattotlik san'ati yaqin Sharq xalqlari o'rtasida arab yozuvi asosida keng tarqaldi. Arab yozuvida olfita yozuv shakli juda mashhurdir. Bular quyidagilar:

1. Kufi – الكوفي – Kufa shahridan
2. Suls – الثلث – «uchdan bir»
3. Nasx – النسخ – «nusxa ko'chirish»
4. Ta'liq – التعليق – bu yozuv turini “forsiy” ham deydlar
5. Devoniy – الديواني
6. Riqo – الرقعة

Xattotlik usuli yozuv turiga bog'liqdir. Xattotlik o'z nazariy va amaliy qonunlariga ega ediki, xushnavislar bunga qat'iy rioya etar edilar. Xattotlik nazariyasiga X-XI asr mashhur xattotlari Abu Ali Muhammad (Ibni Musla) va Ali Ibni Nihol (Ibni Vavvob) asos solganlar. Ular an'anasini Yoqut Musta'simiy nazariy jihatdan rivojlantirdi. Quyida arab xattotlik san'atidan namunalar keltiramiz:

Xushnavislikning o'ziga xos talab va qonuniyatlari. Xattotlik san'ati ta'kidlaganimizdek muayyan qonun va talablarga asoslangan va bu talablar matematik aniqlikni talab qilar edi. Otilik sistemaga asoslangan xattotlik san'ati me'yor sifatida doira shaklini tanlar edi. Bu doira ichida tomonlari barobar uchburchak, kvadrat va beshburchak chizilib, undan harflar andozasi muayan qilingan.

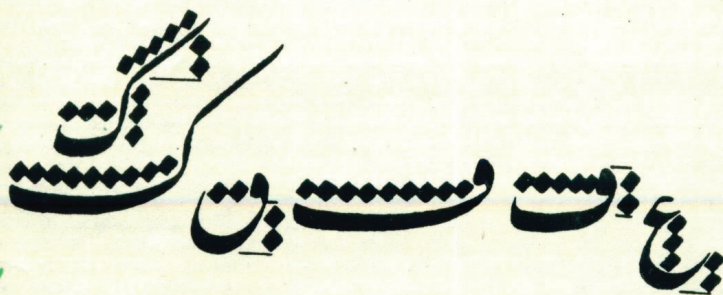

Har bir harf uchun romb shaklidagi yuqoridan pastga qarab qo'yilgan nuqtalar ishlatilar edi. Yozuv turlariga qarab nuqtalar miqdori o'zgartirilgan. Masalan, muhaqqaq yozuvi uchun sakkiz nuqta, suls yozuvi uchun etti va tavqe yozuvi uchun olti nuqta muqarrar qilingan edi.

تس تس تس تس تس

تس تس تس تس تس

تس تس تس تس تس

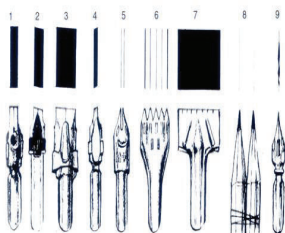
Arab harflarining yozilishini hisobga olib, doira ichidagi uchburchak, kvadrat va beshburchak shakllaridan foydalanganlar. Dol, qof, mim va vov harflarini yozishda uchburchakdan foydalansalar, jim harfining boshi va shunga o'xshash harflarni yozishda beshburchak andoza sifatida xizmat qilgan. Ba'zan bu murakkab sistema o'rniga oddiy usul-nuqtalar hisobi qo'llangan. Masalan, suls yozuvida **alif** harfi etti nuqtaga, muhaqqaq yozuvida sakkiz nuqtaga, tavqe yozuvida olti nuqtaga, **be** harfi esa suls yozuvida olti nuqtaga muhaqqaqda etti, tavqe'da besh nuqtaga, **jim** va **ayn** harflarining xatdan pastgi qismi suls yozuviga 10,5, muhaqqaq va tavqe yozuvlarida to'qqiz nuqta hajmida belgilangan va yozilgan.

Xattotlik san'atini rivojlantirishda Ibn Muqla, Ibni Tavvob va Yoqut Mustaqsimiy bilan bir qatorda XV asrning mashhur xushnavisi Sultonali Mashhadiyning xizmatlari kattadir. Uning "Obod ul-mashq" risolasiga birinchi

bor chiroyli yozuvga o'rgatishning ikki usuli - nazariy va qalamiy usullari bayon etilgan. **Nazariy usul**- o'tgan ustozlar yozuvini o'rganish va mushohada etishni taqozo etsa, **qalamiy usul** - chiroyli nusxada qarab payvasta mashq qilishni talab etadi.

Xushnavislikda aksariyat ikki tarzda - **jalliy** va **xafiy** tarzida yozardilar. Odatan xafiy mashqi **kunduzi**, jalliy mashqi **kechasi** amalga oshiriladi edi. Chunki xafiy xati kichik yozilsa, jalliy yozuvi katta-katta yozilar edi. Ko'pgina kitoblarning hoshiyalariga xafiy xatiga kitobat qilingan yozuvlarni ko'ramiz. O'rta asrlarda har bir xushnavis hech bo'lmaganda uch xil yozuvda - suls, nasx, nasta'liq yozuvlarida mashq qilib bilar edi. Aksariyat oltilik va nasta'liq yozuvida juda yaxshi va chiroyli yoza olar edilar. Xushnavislarning qurollari **siyoh, rangli jo'shalar, oq va rangli qog'oz, nayqalam, qalamtarosh, mistar, qalamdon, siyohdon, mehrak va qalamqat** edi (1- rasm). Sultonali Mashhadiyning "Risolai xat", Mirali Hiraviyning "Midod ul-xutut", Mirimodi Qazviyning "Obod ul-mashq", Majnun ibn Kamoliddin Mahmudi Rafiqiyning "Risolai xati manzum", Shafeoniyning "Risolai xat" kabi risolalarida siyohning tayyorlash texnologiyasi, nayqalam, qog'ozning sifatini bilish usullari, umuman yozish qurollari borasida qimmatli ma'lumotlar

berilgan.

1- rasm

Xushnavislikka ma'lum va joriy bo'lgan qoidalar **o'n ikkilik** qoidasi deb nomlanar va bular: **usul, tarkib, kursi, suud, nuzul, nisbat, davr, sath, quvvat, za'f, safo va nishon** edi.

VII asrda arab yozuvining keng tarqalgan uslublaridan biri **kufiy** xati ixtiro qilinguncha (ixtirochisi Ya'rab ibn Kahton) O'rta Osiyoda turli yozuv usullari mavjud bo'lgan. Masalan, makkiy, madaniy, basariy va boshqalar. Bu xatlardan oldinroq **ma'daliy (tik chiziqli)** yozuvi mavjud edi. Kufiy yozuvi ko'pincha madaniy yodgorliklarning naqshlarida saqlanib qolgan. Xalifa Muqtadir zamonida yashagan olim Ibn Muqla (864-934) ni xatti sitta (olti xil yozuv: suls, nasx, muhaqqaq, rayhoniy, tavqe, riqo) ixtirochisi deb tan olganlar.

Vaqt o'tishi bilan kufiy yozuvining turli variantlari ixtiro qilingan. Qur'oni Karimning ilk namunalari shu yozuvda yozilgan. Zamonlar o'tishi bilan xattotlar bu yozuvni ham binolarning bezaklarida ishlatganlar. Muhaqqaq yozuvi kufiyning bir oz o'zgartirilgan shaklidir. Rayhoniy uslubi muhaqqaq yozuvida o'xshagan, lekin harf shakllari rayhon barglariga o'xshagani uchun shu nomga loyiq topilgan. Nasx yozuvi kufiy va muhaqqaq xatlaridan ko'ra Qur'on ko'chirishda ma'qulroq topilgan. Tavqe yozuvi esa asosan buyruq va farmonlar yozishda qo'llangan. Riqo yozuvi tavqega ancha yaqin, lekin undan nozikroq. Asosan munshaot (maktub yozish)da ishlatilgani va qog'ozlarga nafis qilib yozilgani uchun riqo deb atalgan. Mazkur yozuvlardan tashqari tumor, g'ubor, shajariy, tug'ro va boshqa xat turlari ham bo'lgan. Tug'ro imzo qo'yishda ishlatilgan.

XV asr boshlaridan kitob ko'chirishda (fors-tojik va eski o'zbek tillarida) nasta'liq xati rasm bo'ldi. Hazrat Alisher Navoiy ta'biricha, xattotlar sultoni bo'lgan Sultonali Mashhaqiy nasta'liq xatini ajoyib san'at darajasiga ko'targan ekan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Xattot so'zi qanday ma'noni anglatadi?
2. Xattotlik kasb-mi yoki san'at?
3. Kitob ko'chirish kasbi haqida nimalarni bilasiz?
4. Xattotlik san'atining arab yozuviga qanday aloqasi bor?
5. Nega Mirzo Boysung'ur o'z saroyida 40 ta xattotni to'plagan edi?
6. Qanday mashhur xushnavislarni bilasiz?
7. Xushnavislar qanday nazariy va amaliy qoidalarga amal qilganlar?

8. Xattotlik san'atiga oid qanday kitoblar yaratilgan?
9. Hazrat Alisher Navoiy kimni "xattotlar sultoni" deb aytgan edi? U haqda nimalarni bilasiz?
10. Hozirgi vaqtda ham xattotlar bor-mi?

Mavzuga doir testlar

1. «Sultonul xattotayn» faxriy laqabi kimga tegishli?

- A) Alisher Navoiy;
B) Behzod;
C) Sultonali Mashhadiy; *
D) Hiraviy.

2. Arab yozuv tarzlarini toping.

- A) xafiy va jaliy; *
B) suls va nasx;
C) rido va xafiy;
D) jaliy va rayhon.

3. «Qiblatul kuttob» faxriy laqabi kimga mansub?

- A) Majnun ibn Kamoliddin;
B) Ibni Muhammad;
C) Sultonali Mashhadiy; *
D) Kamoliddin Behzod.

4. Qadimiy yozuv qurollari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) ruchka, o'chirgich, rangli qalamlar;
B) rangli jo'shalar, nayqalam, qalamtarosh, mehrak; *
C) siyohdon, ruchka, daftar, jadval;
D) husnixat daftari, mistar, chizgich, ruchka

5. Arab yozuvida imzo qo'yishda qaysi yozuv turidan foydalanganlar?

- A) nasx;
B) riqo;
C) suls;
D) tug'ro. *

6. Qaysi yozuv turidan Qur'onni ko'chirishda foydalanganlar?

- A) riqo;
B) rayhon;
C) nasx; *
D) tug'ro.

7. Munshaot (maktub) yozishda qaysi yozuv turidan foydalanganlar?

- A) riqo; *
B) rayhon;
C) tug'ro;
D) muqaddas.

8. «Odobul-mashq» kitobining muallifini toping?

- A) Behzod;
B) Sultonali Mashhadiy; *
C) Abdurahmon Jomiy;

D) Qazviniy.

9. Arab xattotlik san'atining asosini qanday silsila tashkil etgan?

A) uchlik;

B) oltilik ;*

C) to'rtlik;

D) beshlik.

HUSNIXAT DARSLARINI TASHKIL ETISHGA QO'YILADIGAN TASHKILY VA METODIK TALABLAR

R e j a :

1. Sinfda o'quvchilar ish joyini to'g'ri tashkil etish. Partaga o'tirish gigiyenasi.

2. Yozuv qurollaridan foydalanish metodikasi.

3. Jismoniy mashq lahzalarini tashkil etish.

Sinfda o'quvchilar ish joyini to'g'ri tashkil etish. Partaga o'tirish gigiyenasi. Boshlang'ich ta'limni isloh qilish, uni ilmiy asoslangan tahkursilar bilan qaytadan ta'minlash borasidagi asosli fikrlar yurtboshimiz tomonidan o'rtaga tashlangan edi. Shundan keyin bir qator qonun, qaror va ko'rsatmalar e'lon qilindi va ularni amalga oshirish ishlari respublikamiz ta'lim muassalarida keng quloch yozdi. Ayni damda bu borada muayyan chora-tadbirlar rejalashtirilib, muayyan ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, hali hal etilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar talaygina.

Kuzatishlarimiz shundan dalolat beradiki, boshlang'ich sinf, xususan, birinchi sinf o'quvchilarining savodini chiqarishda ularning yoshi va jismoniy tayyorgarligi ham katta rol o'ynaydi. Masalan, yozish va o'qish malakalarining shakllantirishning birinchi zinalarida bola yozish va o'qish mashqlarini bajarish uchun o'zining bor kuchini – jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini sarflaydi: yozuv jarayonida o'quvchining hamma muskullari, ayniqsa qo'l va elka muskullari, bel va oyoq tomirlari hamda asab torlari ancha taranglashadi. Shuning uchun o'qituvchilar bu jarayonni sezgirlik bilan kuzatadilar, barmoq va qo'l muskullarining harakat tezligi, partada to'g'ri o'tirishi, umuman o'quvchilarning jismoniy va ruhiy holati hamda tayyorgarligini hisobga oladilar.

Tabiiyki, yozish va o'qish jarayonlari dastlabki bosqichlarda jismoniy va ruhiy siqilishlar ostida o'tadi. Bola birinchi mushkilot va muvaffaqiyatsizlikni qiyinchilik bilan hazm qiladi. Shuning uchun jismoniy va ruhiy zo'riqishlar ham

kutilgan samarani bermaydi. O'quvchi o'z xatosini sezadi va tushunadi, lekin o'quvchisining yo'l – yo'riqlari bilan ham uni bartaraf etolmaydi. Bunday hollarda o'qituvchi o'quvchini ruhiyati – kayfiyatini ko'tarish uchun turli xil lahzalik sho'x o'yinlar tashlil etadi. Bunday lahzalik jismoniy va ruhiy tanaffuslar bolaning ruhiy zo'riqishini mo'tadillashtiradi va bolaning mavzuni o'zlashtirish, qabul qilish darajasini oshiradi. Aytganlarimiz o'sha vaqt o'z samarasi – mevasini beradiki, boshlang'ich sinf o'quvchisi, xususan birinchi sinf o'quvchisining ta'lim olishi uchun hama tashkiliy va metodik ishlar a'lo darajada tayyorlangan bo'lishi lozim. Tashkiliy va metodik ishlarga nimalar kiradi? Keling, shu haqda bahslashaylik!

Maktab o'quvchisi o'zining ko'p vaqtini darsxonada quyidagi o'quv qurollari bilan bog'liq holda o'tkazadi: parta, sinf taxta (doska)si, daftar, ruchka va boshqalar. Shunday ekan o'quv qurollarining gigiyenik va pedagogik talablarga javob berishi katta ahamiyatga egadir. Takidlaganimizdek maktab o'quvchilari o'zining juda ko'p vaqtini partada o'tirib o'tkazadi. Shuning uchun bu mas'uliyatli davrda o'quvchilarni qo'yilgan gigiyenik talablarga amal qilishga o'rgatish kerak.

Ish qobiliyati uzoq vaqtgacha pasaymay turishini hamda bolalar qaddi-qomatining to'g'ri rivojlanishi, o'qish davrida ko'zning salbiy ta'sirlanmasligini ta'minlash maqsadida sinflarni gigiyena talablariga javob beradigan partalar bilan jihozlash muhim ahamiyatga ega. Birinchi navbatda ustoz – muallim o'z shogirdining mo'tadil ishlashi uchun zarur shart-sharoit yaratib berishi lozim. Bu ishga tayyorgarlik avgust oyidan boshlanadi. O'qituvchi unga ajratilgan sinfxonani va undagi partalarni bo'lajak shogirdlari ishlashi uchun mos kelish-kelmasligini tekshirib ko'rishi lozim. Shogirdlarini maktabga qabul qilib olgandan so'ng esa ularning bo'yiga, ko'rish va eshitish qobiliyatlariga qarab partalarga o'tqazishi kerak.

Sinf partalari birinchi navbatda pedagogik talablarga to'liq javob berishi lozim. Bu talablar quyidagilar:

1. O'quvchilarning yoshlari va bo'ylariga mos bo'lishi.
2. O'quvchilarning gavdasiga mos bo'lishi.
3. Yozish hamda rasm chizish uchun qulay bo'lishi.
4. O'quvchi turganda yoki o'tirganda qiyinchilik tug'dirmasligi.

Deraza tomondagi birinchi partada asosan ko'rish qobiliyati pastroq yoki eshitish imkoniyatlari pastroq bo'lgan talabani o'tirg'izish lozim. Partalar sinfdan asosan uch qator bo'lishi kerak. Birinchi parta va sinf doskasi o'rtasidagi masofa

2 metrdan, oxirgi parta bilan doska orasidagi masofa esa 8 metrdan kam bo'lmasligi lozim. Bu masofa bolalarning yaxshi ko'rishlari va o'qituvchini yaxshi eshitishlari uchun zarur. Derazadan ichkaridagi oxirgi parta orasidagi masofa 6 metrdan oshmasligi kerak.

Qatorlar o'rtasidagi partalarning orasi 75 sm bo'lishi kerak. Bu masofa qatorlar orasida ikkita o'quvchini bemaolol harakatlanishi uchun zarur.

Bizning kuzatish va tajribalarimiz shundan guvohlik beradiki, ko'pgina umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida bu talablarga umuman rioya etilmaydi va yo ular qo'pol tarzda buziladi. Birinchidan, o'quvchilar partasi ularning yosh, bo'y va gavdasiga mos emas. Aslida partalar bir o'rinli va ikki o'rinli bo'lishi mumkin. Xorijiy mamlakatlarda ko'pincha bir o'rinli partalardan foydalaniladi.

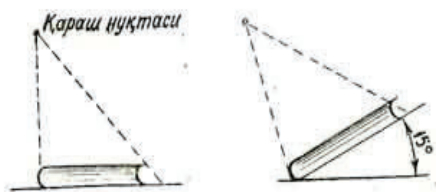

Respublikamiz maktablarida, ayni damda, ikki o'rinli partalardan foydalanilmoqda. Ta'ridlash joizki, professor F.F.Erisman tomonidan yaratilgan ikki o'rinli yog'och partalar gigiyenik tomondan juda qulay edi.

Likin ming afsuski, ayni damda bunday partalar batamom iste'moldan chiqdi. Mabodo qolgan bo'lsa ham ular qishloq maktablarida mavjud.

Talabga muvofiq parta ustining qiyaligi 15° ga teng bo'lishi lozim, chunki bunday qiyalikda yozish va o'qish juda qulay bo'lib, ko'z tez charchamaydi (1-rasm).

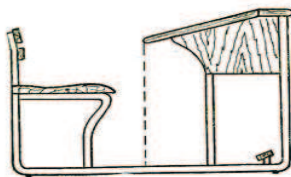

1-rasm

Yana bir muhim talablardan biri partaning qopqog'i ochilib ham yopilib turadigan bo'lishi lozimligidir. Agar partada ochilib yopiladigan qopqog' bo'lmasa o'quvchining o'rnidan turishi va o'rniga o'tirishi noqulay boladi. Natijada bu ung'aysizlik bola ruhiyatiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Hozir iste'moldagi partalarda shunday qopqog'ning yo'qligi afsuslanarli holdir. Parta o'tirg'ichining mustahkam turishi to'g'ri o'tirishni ta'minlaydigan eng muhim omildir. Agar o'tirg'ichning taxtasi orqa tomonga bir oz moyil bo'lsa yana ham yaxshiroq bo'ladi. O'quvchilarning yanada qulayroq o'rnashib o'tirishlari uchun orqa suyanchiqning balandligi o'quvchining belidan yuqori bo'lishi kerar.

Parta distansiyasi degan tushuncha mavjud. Distansiya deb parta ustining pastki qirrasi bilan suyanchiq orasidagi masofaga aytiladi. Bu masofa, ya'ni ko'krak qafasi bilan uning qirrasi orasidagi masofa 4 sm bo'lishi lozim. Ayni damda ko'pgina maktablarning boshlang'ich sinflarida usti bir tekis, o'tirg'ichi alohida, balandligi va tuzilishi (temir va taxta partalar, ish stollari) har xil bo'lgan, oyoqni qo'yish joyi bo'lmagan partalardan foydalanilmoqda. Bunday gigiyenik va pedagogik talablarning qo'pol ravishda buzilishi ta'lim sifatiga isloh qilib bo'lmas salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tasavvur qiling, birinchi sinf o'quvchisi o'tirg'ichi past, parta o'rnida ishlatilayotgan idora ish stolida o'tirib yozayapti. O'tirg'ich pastligi bois u quloqlarini ko'tarib partaga qulay o'rnashib olishga harakat qiladi, lekin tezda har ikkala qo'li og'riy boshlaydi. Natijada uning diqqati susayib, bezovtalana boshlaydi. Yozish jarayonida xatolarga yo'l qo'ya boshlaydi va bundan tabiiyki, o'zi ham asabiylashadi. Shunday holatlar bo'lmasligi uchun partaning distansiyasi to'g'ri saqlanishi lozim.

Talabga muvofiq partaning distansiyasi uch xil bo'lishi mumkin: **musbat, nol, manfiy**. Musbat distansiyada parta ustining cheti bilan o'tirg'ich orasidagi masofa teng bo'ladi. Parta ustining chetidan tushirilgan chiziq o'tirg'ichning ustiga emas, balki polga tushadi (2-rasm).

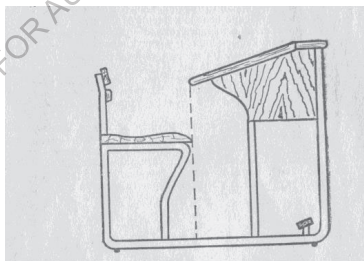

2-rasm

2- rasm

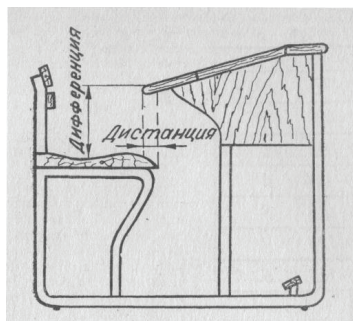
Yuqoridagi rasmda ko'rsatilgan partalarda o'tirish o'quvchular uchun noqulay bo'ladi. O'quvchi bunday partalarda o'tirsa pastga egilib o'tirishga majbur bo'ladi.

Nol masofadagi distansiyada parta ustining cheti bilan o'tirg'ichning orasida hech qanday masofa bo'lmaydi. Parta ustining chetidan tushirilgan chiziq o'tirg'ich ustining chetiga mos bo'ladi (3-rasm). Bunday partalar ham o'quvchilar uchun qulay bo'lmaydi.

3-rasm

Uchinchi, ya'ni manfiy distansiyada parta ustining cheti o'tirg'ichning ichiga 4 sm masofada kirib turadi. Parta ustining chetidan tushirilgan chiziq o'tirg'ichning ustiga tushadi (4-rasm).

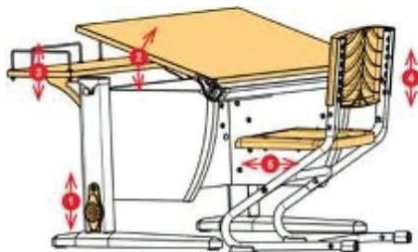
4-rasm

Distansiyasi manfiy bo'lgan partalar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda qulay bo'lib, gigiyenik talablarga to'liq javob beradi.

Parta tanlashning yana bir muhim jihati shundaki, uning differensiyasini to'g'ri saqlashdir. Parta qopqog'ining cheti bilan o'tirg'ichning orasidagi masofa **differensiya** deyiladi. Agar parta o'tirg'ichi past bo'lsa, o'quvchi parta qopqog'iga osilib turadi, agar yuqori bo'lsa, bukchayib o'tirishga majbur bo'ladi. Shuning uchun o'tirg'ichning balandligi o'quvchilarning oyoqlari uzunligiga teng bo'lib, o'tirganda tovonlari polga yoki partaning zinasiga tegib turishi lozim.

Oyoqlarni qo'yish uchun maxsus joy bo'lmaganligi bois oyoq muskullari ham zirqirab og'rishni boshlaydi. Keltiranimiz holat kichik bir misol. Endi tasavvur qiling, butun sinf o'quvchilari (sinfda bironta ham talabga javob beradigan parta yo'q-da) shunday jismoniy va ruhiy zo'riqish ostida savod o'rganadilar. Shunday vaz'iyatda eng tajribali o'qituvchining zahmatlari ham barabas ketishi tabiiy hol.

Ayni zamonda rivojlangan mamlakatlarda quyidagi konstruktor partalardan ham keng foydalanilmoqda:

Erisman partalariga o'zgarishlar kiritilib, yuqoridagi davlat standarti bo'yicha temir oyoqli ikki va bir o'rinli partalar tavsiya etilmoqda.

Bunday partalarning gigiyenik afzalligi shundaki, balandligini bolalarning bo'yiga qarab o'zgartirib turish mumkin, bundan tashqari, suyanchig'I ikkita taxtadan iborat bo'lib, suyanganda yaxshi tayanch vazifasini o'taydi. Hozirgi vaqtda o'quvchilar uchun 15 sm oralab belgilangan bo'y balandligi qabul qilingan, o'quvchilar mebelning davlat standartlari shu ko'rsatkichga muvofiq ishlab chiqariladi.

1-3- sinf o'quv xonalari uchun A, B, V turdagi partalar ishlab chiqariladi. "A" turdagi partalar bo'yi 130 sm gacha bo'lgan bolalar uchun, "B" turdagi partalar bo'yi 130-145 sm, "V" turdagi partalar bo'yi 145-160 sm.li bolalar uchun mo'ljallangan. Parta o'rindig'ining chuqurligi son uzunligining $2/3-3/4$ qismiga teng bo'lishi lozim.

O'rindiqning pol sathidan balandligi boldir suyagi va to'piqning uzunligiga hamda poyabzalning 1-2 sm poshnasi balandligining yug'indisiga teng bo'lishi kerak.

Partaning o'quvchiga qaragan qirrasining pol sathidan balandligi o'quvchi o'tirganda pol sathidan to'g'ri burchak hosil qilgan tirsakning balandligiga teng bo'lishi kerak.

Parta ustki qismining o'tirg'ichiga nisbatan 15° pastda og'ishi gigiyenik talablarga javob beradi.

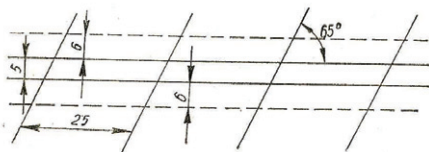
Partalarning ustki sathi tabiiy taxta rangida yoki yashil, sariq va havo rangga bo'yalgani ma'qul, bunda yorug'likni qaytarish koeffitsenti 35-55% atrofida bo'ladi.

Bolalarni antropometrik belgilarni hisobga olib partalarga o'tqizish ularning to'g'ri rivojlanishiga ta'sir qilib qolmay, ish qobiliyatini ham oshiradi.

Yozuv qurollaridan foydalanish metodikasi. O'qituvchi sunfda o'quvchilarning ish joyini to'g'ri tashkil etgandan so'ng ularga yozuv qurollari va daftardan qanday foydalanishni o'rgatishi lozim. Birinchi navbatda o'qituvchi o'z shogirdlari uchun sifatli yozuv qurollari tanlaydi, chunki yozuvning chiroyli bo'lishi ko'p jihatdan yozuv qurollariga bog'liqdir. Hozirgi zamonda yozuv qurollarining turi nihoyatda ko'p va ularning na hammasi talabga javob beradi. Ko'pgina yozuv qurollari ta'lim standartlari talablariga javob berolmaydi. Shuning uchun o'qituvchining o'zi talabalarni sifatli yozuv qurollari bilan ta'minlashi lozim.

Daftar. Daftar asosiy yozuv quroli sifatida katta ahamiyatga egadir. U birinchi navbatda sifatli oq qog'ozdan, silliq va chiziqlari aniq ko'rinib turadigan bo'lishi kerak.

Talabga muvofiq 1-sinf o'quvchilari uchun qiya chiziqlari orasidagi masofa 25 mm ga, kichik harflar yoziladigan satr chizig'i oralig'i 5 mm ga teng bolgan ikki chizikli daftar tavsiya etiladi. Daftarning qiya chiziqlari 65°ga teng bo'lishi lozim (1-rasm):

(1-rasm)

Qiya chiziqlari siyrak bo'lgan ikki chizikli daftarga yozdirib mashq qildirish orqali 1-sinf o'quvchilarini mayda harflar bilan tez yozishga tayyorlab boriladi. Bunday daftarda mashq qilish o'quvchilarga harflarning eni va ular orasidagi masofani ko'z bilan chamalashga hamda harflarning qiyaligiga rioya qilishga imkon beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tavsiya etilgan bir chizikli daftarning parallel chiziqlari orasidagi masofa 8 mm ga teng bo'lib, undan kam oraliqdagi daftarga (bir chizikli daftarlarda turli-tuman bo'lib, ular orasidagi masofalar ham har xildir) yozdirish mumkin emas. 2-sinfda bir chizikli daftarga kichik harflarning bo'yi 3 mm, bosh harflarning bo'yi 6 mm ga teng bo'lishi lozim. Daftar hoshiyasi 30 mmga teng bo'lishi kerak (2-rasm).

(2-rasm)

O'quvchilar tomonidan noto'g'ri yozilgan harf va uning unsurlari faqat hoshiyada yozib ko'rsatiladi.

O'quvchilarda yozuv malakasini to'g'ri shakllantirish uchun daftarni to'g'ri tutishda alohida e'tibor berish lozim, chunki daftar butun o'qish davomida o'quvchining zarur yozuv qurollaridan biri hisoblanadi.

O'quvchilarning, xususan 1-sinf o'quvchilarining daftar tutishlariga yaxshi ahamiyat bermaslik, uning zarur qoidalarini tushuntirmaslik yozuv sifatining pasayishiga olib keladi.

O'quvchilarning daftarlariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri daftarning tashqi ko'rinishini bir xilda bo'lishiga erishishdir. Daftarning muqovasiga husnixat qoidalariga moslab bir xilda yozish kerak.

Buxoro shahar
To'qimachilik tumanidagi
23-son umumta'lim o'rta maktabining
1-“v” sinf o'quvchisi Yusufzoda Xiromonning
husnixat daftari.

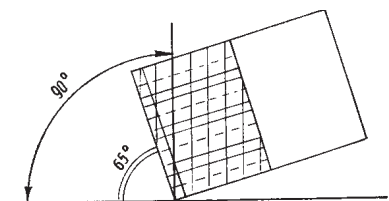
1-sinf o'quvchilarining daftarlari ustiga o'qituvchining o'zi yozib berishi kerak. 2-sinfdan boshlab o'quvchilarning o'zlari daftarning muqovasiga o'qituvchi tomonidan ko'rsatilgan namunaga qarab mustaqil yoza olishlari mumkin.

Har bir o'quvchida yozuv uchun ikkita daftar bo'lishi lozim. Biriga sinfda yozadi va o'qituvchiga tekshirish uchun topshiradi, ikkinchisini esa o'qituvchidan qaytarib oladi. Nazorat ishlari uchun esa alohida daftar tuttiriladi.

O'qituvchilarning daftarlari o'qituvchi tomonidan muntazam ravishda tekshirib boriladi. Daftarni toza tutgan va chiroyli yozgan o'quvchilarni rag'batlantirib borish kerak. O'quvchilarni rag'batlantirishda faqat “4” va “5” baholar bilan chegaralanmay, ularning daftarlari ustiga alohida ajrab turishi uchun **“yulduzcha”, “bayroqcha”, “beshburchak”, “to'rtburchak”** va **“uchburchak”**lar qo'yib berish mumkin. Qaysi o'quvchining daftarida yulduzcha, bayroqcha va beshburchak bo'lsa, o'sha o'quvchi yaxshi yozgan hisoblanadi. Rag'batlantirishning bu turidan 1-2-sinflarda keng foydalanish mumkin.

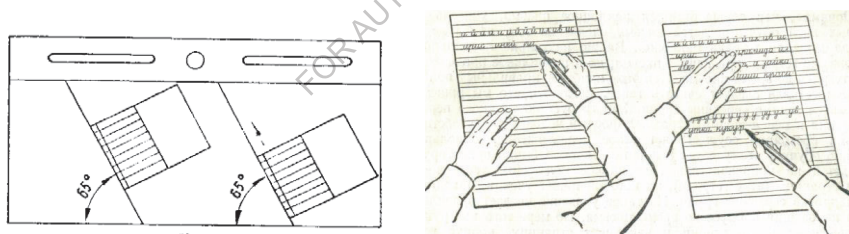
Ta'kidlaganimizdek, boshlang'ich sinflarda harflarning qiyaligini bir xilda, ya'ni 65°da saqlash katta ahamiyatga ega. O'quvchilarga harflarning qiyaligini to'g'ri saqlashga o'rgatishdan oldin daftarni parta ustiga qanday qo'yishni tushuntirish lozim. Daftarning parta ustida noto'g'ri turishi gigiyena qoidalarining buzilishiga ham sabab bo'ladi, chunki yozuvning qiyaligi ham daftarning holatiga qarab belgilanadi. Agar daftar ko'rsatilgan qiyalikda tursa, yozuv ham 65° qiyalikda yoziladi. Agar daftarning holati o'zgarsa, yozuvning ham qiyaligi o'zgaradi. Shuning uchun har bir darsda o'qituvchi o'quvchilar daftarini kuzatib borishi kerak. Daftarning pastki chap burchagi ko'krak o'rtasida to'g'ri bo'lishi

yoki daftarning qiya chizig'i parta qopqog'ining chetiga tik bo'lishi kerak (3 - rasm)

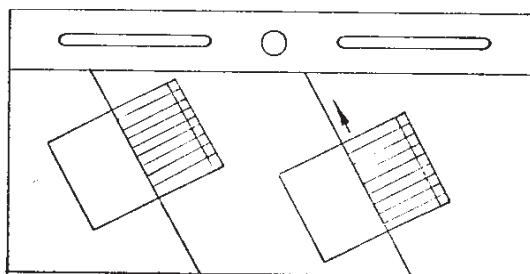
(3-rasm)

Daftar beti yozuv bilan to'lib borgan sari daftar yuqoriga surib boriladi. Chap qo'l bilan esa daftarning yuqori tomoni bosib turiladi. Yozuv darslarida daftarning parta ustida to'g'ri turishini tashkil etish birinchi galdagi vazifadir. Bu muhim vazifani amalga oshirish o'qituvchidan ko'p mehnat talab etadi. Buning uchun sinf partasining ustiga ikki o'quvchining har biri uchun ingichka qiya nazorat chiziq chiziladi. Bu chiziqning ostki uchi o'quvchilarning chap ko'kraklari o'rtasida to'g'ri bo'lib, parta qopqog'iga nisbatan 65° qiya bo'ladi. Natijada hamma o'quvchilarning oldida (partada) nazorat chiziq bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarni daftarning chetini yoki o'rtasini shu nazorat chiziqqa tekis qilib qo'yishlariga erisha olsa bas. Satrlar to'lib borgan sari daftarni shu chiziq bo'ylab yuqoriga ko'tarib borish lozim (4-rasm).

(4-rasm)

Agar daftarning chap beti to'lsa, daftarning buklanadigan yeri nazorat chiziqqa to'g'rilab olinadi va o'ng betiga yozishga o'tiladi (5-rasm).

(5-rasm)

Bu usuldan bir chiziqli daftarga yozishda keng foydalanish mumkin. Bunday nazorat chiziqlar daftarni buklashdan saqlaydi. Chunki ba'zi o'quvchilar o'ziga qulaylik tug'dirish maqsadida daftarni buklab yozadilar. Daftarning hoshiyasiga ham e'tibor berish lozim, chunki daftarning chetida qoldirilgan joy yozuvning tekis chiqishiga, so'zlarni bog'inglarga alratishga, ayrim noto'g'ri yozilgan harf va uning elementlarini to'g'ri yozib ko'rsatishga imkon beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari daftarni saqlashda bir oz qiyinchiliklarga uchraydilar. Shuning uchun ularga daftar o'lchamidan katta bo'lgan va qalin materialdan ishlangan maktab sumkasidan foydalanishni tavsiya etish lozim.

O'quvchilarni daftarga yozdirishga boshlashdan oldin ularga sana, sarlavha va yozuvlarni qayerdan boshlab yozishni tushuntirish lozim.

Daftardagi sarlavha va yozuvlarning to'g'ri joylanishi yozuvning sifatini oshiradi.

Noto'g'ri qo'yilgan sarlavha xatning sifatiga salbiy ta'sir etadi

IKKI DO'ST

Bir bor ekan, bir...

(To'g'ri)

IKKI DO'ST

Bir bor ekan, bir...

(Noto'g'ri)

1-sinf o'quvchilaridan kunlarni raqamlar bilan, oylarning nomini esa harflar bilan varaqning o'rtasiga yozish talab etiladi.

O'quvchilarning yozgan harf va matnlarini muntazam ravishda qizil siyoh bilan tekshirib, zarur ko'rsatmalar berib borish o'quvchilarning kelgusida benuqson yozishlari uchun zamin hozirlaydi.

O'quvchilarning ishlarini baholashga alohida e'tibor qilib, tegishli ko'rsatmalar berib borish lozim. O'quvchilarning bahosi bajarilgan ishning ostiga qo'yilishi kerak.

O'quvchilarning daftarlariga **“Ko'rildi”**, **“Xato”** tarzida emas, **“Chiziqdan yoz”**, **“Harflar orasidagi masofani to'g'ri saqla”**, **“Harflarni bog'lab yoz”**, **“Qiyaroq yoz”** kabi yozib ko'rsatish maqul.

O'quvchilarning husnixatga, daftar tutishga qiziqishlarini o'stirish maqsadida maktab bo'yicha eng yaxshi tutilgan daftarlarni yig'ib ko'rgazma tashkil etish kerak.

Avtoruchka. Yozuv qurollarining tarixi, xususan ruchka juda qadimga, miloddan oldingi davrlarga, qadimgi odamlar g'or devorlariga tosh bilan rasm chizgan davrlarga borib taqaladi.

Qadimdan hozirga qadar yozuv qurollarining mexanizmi turli o'zgarishlarga uchradi. Bu hol odamlarning turmush tarzining o'zgarishi bilan bog'liq holda rivojlandi. Odamlar devorlarda turli xildagi rasmlarni chizadigan bo'ldilar. Buning uchun qirrali toshlar, suyaklardan foydalanar edilar. Bundan 4000 yil oldin shunday edi. Bundan 3000 yil avval yegipetliklar tomonidan iyerogliflar ixtiro qilindi. Yerogliflarni yozish uchun mo'yqalamlar yaratildi. Ana shu mo'yqalamlar hozirgi ruchkalarning prototipiga aylandi. Xitoyliklar mo'yqalamni sichqon va tuya junidan tayyorlar edilar.

Shu davrda bo'yoq tayyorlash resepti ham paydo bo'ldi. Bo'yoq ixtiro qilingandan so'ng yozuv qurollari yanada mukammal bo'ldi.

Endi ruchka o'rniga bambuk, nay, qamish poyalaridan foydalanar edilar. Bu o'simliklarning poyalari bo'yoqni o'ziga juda yaxshi ushlar edi va yozishga qulay edi. Milodiy davrning 600-1800- yillari yozish uchun turli qushlar qanotining bir parchasi (pat)dan foydalanildi.

Pat o'simlik poyalaridan ko'proq va yaxshiroq xizmat qilar edi. Yozish uchun asosan yosh g'ozlarning patidan foydalanilar edi. Patni bahor fasli g'ozlarning chap qanotidan olar edilar. O'ng qanotdan olingan patlar yozuv jarayonida xat ustini yopib qo'yar edi. Keyinchalik patni issiq qunda kuydirib uchini o'tkir qilar edilar. XVIII asrda kelib patlarga ehtiyoj yana ortdi. Rossiya har yili Angliyaga 27 million pat yuborar edi.

Massachuyetlik Djon D.Laud 1888- yilning oktyabr oyida “uchi aylanadigan ruchka” ixtiro qilib patent oldi.

Uchida sharikchasi bor ruchka bo'yoqqa botirilar edi. Shu ruchkaning nusxasi keyinchalik boshqa ruchkalarning yasashiga asos bo'ldi. Keyinroq aka-ukalar Ladislo va Georg Birolar ruchkaning yaxshi nusxasini yaratdilar. Ular yasagan ruchka uchida ham sharikcha bor edi. Bu sharikcha aylanib o'zidan iz qoldirar edi. Ruchka bo'yog'i muammosi ham ularni ko'p qiynagan. Ular o'z ixtirolarini fransuz Marselo Bichga sotdilar. 1952- yildan boshlab bo'yog'I qurimaydigan va tommaydigan ruchka ixtiro qilindi.

1997- yil shunday ruchka ixtiro qilindiki, bosim bilan yozishga hojat yo'q edi.

Qalam (karandash – turkcha karadas – “qora tosh“ so'zidan olingan) 1775- yil fransuz nikolya Jak konte tomonidan ixtiro qilingan. Grafit (karbonning bir turi), yani qalamning qora bo'yog'i avvallari temir naychanning ichida solinar edi. Boshida tillo naychadan foydalanganlar. Bu qalam turi yozish uchun emas, balki shon – shavkat ushuni olib yurilar edi.

Markaziy Osiyoda xat siyohda qalam (qamish qalam, savag'ich qalam) bilan yozilgan. XIX asrning ikkinchi yarmidan ruchka bilan yozish rasm bo'la boshlagan. Shu davrda o'zbek tilida “**Po'lod qalam**” atamasi paydo bo'lib, hozirgi qalam esa **qarindoshqalam (karandash-qalam)** deb yuritilgan. Bizning davrimizda yozuvda avtoruchka, sharikli ruchka, qalam, yozuv mashinkasi va kompyuterdan foydalanilmoqda. Yozuvning bu kabi vositalaridan harflar bosim bilan yozilmaydi. Shuning uchun ham har bir harfni aniq, toza, chiroyli, ayni vaqtda, tez yozish talab qilinadi.

Hozirgi kunda avtoruchkalar xilma-xil bo'lib, ularning hammasi ham boshlang'ich sinf o'quvchilariga mos kelmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tavsiya etiladigan sharikli avtoruchkalarining yo'g'onligi bolalarning qo'l barmoqlariga mos bo'lishi kerak. Tavsiya etiladigan sharikli avtoruchkalarining uzunligi 130 mm ga, yo'g'onligi esa 8 mmdan oshmasligi lozim (6-rasm).

(6-rasm)

Avtoruchkalardan foydalanish qoidalari tayyorgarlik davri mashg'ulotlari davomida o'rgatilishi lozim. O'quvchilarni sharikli avtoruchkada yozishga o'rgatishdan avval, undan qanday foydalanish, siyohli naycha (sterjen)ni qanday almashtirish, uni saqlash qoidalarini o'rgatish lozim. O'qituvchi shogirdlarini avtoruchka bilan tanishtirish jarayonini suhbat tarzida tashkil etishi mumkin:

- Bolalar, bugun biz birgalikda sharikli avtoruchkadan qanday foydalanishni o'rganamiz. Avtoruchka bilan yozishni o'rganishdan oldin sizlar bazi bir qoidalarni bilishlaringiz lozim. Hozir shu haqda suhbat qilamiz. Qani kim menga aytadi: qalam qanday bo'ladi?

O'quvchi: Qalam – bu yog'och tayyoqcha, o'rtasida esa qora bo'yog'i bor.

Shundan keyin o'qituvchi qalam va avtoruchkani ko'rsatib, ularning bir – biridan farqini so'raydi.

O'quvchi: Avtoruchka siyoh bilan yozadi, qalam esa siyohsiz yozadi.

O'qituvchi: To'g'ri, avtoruchka siyoh bilan yozadi. Endi men sizlarga sharikli avtoruchkaning qanday tuzilishini ko'rsataman. Mana, mening qo'limda sharikli avtoruchka. Uning qismlarini alohida-alohida ko'rib chiqamiz. Bu qopqoq siyohli naycha (sterjen)ni saqlaydi. Mana bu avtoruchkaning siyohli naychasi (o'qituvchi ruchkani qismlarga bo'ladi). Uning ichi siyoh bilan to'ldirilgan. Shuning uchun unga ehtihotkorlik bilan munosabatda bo'lishimiz kerak (o'qituvchi uni qo'liga olib ko'rsatadi). Faqat naychanning siyohi tugagandan keyin uni almashtirish kerak.

Shunday qilib o'qituvchi sharikli avtoruchkaning old va orqa qopqog'i, siyohli naychasi hamda himoya qopqog'i bilan shogirdlarini mufassal tanishtiradi. O'quvchilarning o'zlari ham ustozlari yordamida ruchkani qismlarga bo'lib qayta yig'ishni mashq qiladilar.

Sharikli avtoruchkaning qismlari bilan tanishtirilgandan so'ng undan qanday foydalanish qoidalari tushuntiriladi.

O'qituvchi: Yozayotganda avtoruchka uch barmoq: bosh, ko'rsatkich, o'rta barmoq bilan ushlanadi (O'qituvchi aytganlarini amalda ko'rsatib beradi, o'quvchilar esa u ko'rsatgan amallarni takrorlaydilar). Men ko'rsatgandek avtoruchkani qo'lingazga oling. Yozayotganingizda avtoruchkaning kichik qopqoq tomoni o'ng elkangizga to'g'ri tursin (O'qituvchi har bir o'quvchiga yozish vaqtida ruchkani qanday ushlashni ko'rsatib chiqadi). Yozib bo'lgandan so'ng avtoruchkani partaning ustidagi chuqurchaga qo'ying. Dars tugagandan so'ng esa ruchkangizni o'z qutichangizga solib qo'yishni unutmang.

Sharikli avtoruchka bilan yozish yuzasidan ota-onalar bilan ham suhbat o'tkazish lozim. Buning uchun o'qish boshlanishidan uch-to'rt kun oldin ota-onalarni yig'ib, ularga bolalari qanday avtoruchkada yozishlari va, faqat, shu tavsiya etilgan avtoruchkalarni olib berish tushuntiriladi.

Avtoruchkaning yozuvga doim tayyor bo'lishi, husnixatga o'rgatishning asosiy shartlaridan biridir, shuning uchun unga alohida e'tibor berish talab etiladi.

Jismoniy mashq lahzalarini tashkil etish. Birinchi sinfda qadam qo'yayotgan o'quvchilarning jismoniy hamda ruhiy chiniqishlarini (imkoniyatlarini) hamma vaqt hisobga olib turish lozim. Chunki bu yoshdagi bolalar imkoniyatlaridan tashqaridagi ruhiy va jismoniy yuklamani juda qiyinchilik bilan qabul qiladilar. Xususan, yozuv darslari agar ular imkoniyatlari darajasida tashkil etilmasa, ular tez charchaydilar va ularning bilim olish ishtiyoqlari tez so'nadi. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining qo'l va barmoq muskullari ham etarli darajada taraqqiy etmaganligi bois ularni yozuv darslarida zo'rlab yozdirish salbiy oqibatlariga olib kelishini o'qituvchi bilishi lozim. Bolalarni zo'riqtirib qo'ymaslik uchun dars jarayonida turli xildagi jismoniy mashq lahzalarini tashkil etish ijobiy samara berishi tajribalarda isbotlangan. Faqat shuni unutmaslik lozimki, jismoniy mashqlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi hamda faqat qo'l va barmoq muskullarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Taniqli rus olimi, atoqli pedagog K.D.Ushinskiy maktabga endigina qadam qo'yayotgan bolalar bilan jismoniy mashq lahzalarini tashkil etish borasida quyidagilarni yozib qoldirgan edi: **“Birinchi darsdayoq o'qituvchi bolalarni komanda bilan bajariladigan harakatlarga o'rgatishi kerak. Bu harakatlar bolalarga, charchagan a'zolarini harakatlantirish bilan birga, o'zlarini tetik tutishlari uchun ham katta yordam beradi”** (Ushinskiy K.D. Tanlangan asarlar. T.II. Uchpedgiz, 1939, 126-bet).

Tan olish lozim hozirgi vaqtda ayrim o'qituvchilar kasbdoshlari bilan musobiqaga kirishib, sifat borasida batamom unutib qo'yadilar. Bunday o'qituvchilar shogirdlarimni boshqalardan oldinroq savodli, tez va chiroyli yozadigan qilaman deb, o'quvchilarni tanaffusga ham chiqarmay, ularning charchashlarini ham hisobga olmay nihoyatda ko'p yozdiradilar. Yosh fiziologiyasi va jismoniy imkoniyatlariga mos kelmaydigan bunday yuklama natijasida o'quvchilar tez toliqadilar, harakatlari sust bo'lib qoladi. Tabiiyki, charchoq natijasida ularning yozuvlari xunuklashib, ko'p xato qiladigan bo'ladilar.

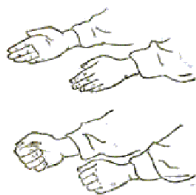
Ortiqcha yuklamadan charchagan o'quvchilar elkalarini chiqarib, ko'kraklarini partaga tirab, kerishib o'tiradilar. Bu hol qonni yuritish uchun beixtiyor qilinadigan harakatlardir. Chunki organizm o'z faoliyatini yaxshilash uchun beixtiyor harakat qiladi. Bunday harakatlarning oldini olish uchun vaqt-vaqti bilan jismoniy mashq lahzalarini tashkil etib turishning katta ahamiyati bor. Bu borada taniqli o'zbek olimi va metodisti Mirhabib G'ulomov quyidagi asosli

fikrlarini keltirgan edi: **“O’quvchilarga dars protsessida bajariladigan mashqlar oson bo’lib, kam vaqt olishi, ularning jismoniy jihatdan o’sishlariga, qo’l muskullarining mukammallashishiga va qaddi-qomatlarini to’g’ri, erkin tutishlariga yordam berishi lozim. Yozuv darslarida (10-15 minut o’tgandan so’ng) o’quvchilar betoqat bo’lib, orqalariga yoki yonlariga yastanib o’tiradilar, o’rinlaridan turib ketadilar, bu ularning charchaganlarini bildiradi”** (“Husnixat metodikasi”. – Toshkent: O’qituvchi, 1976, 13-bet).

Ta’kidlaganimizdek, dars jarayonida, har 10-15 daqiqada o’quvchilarning nafas olishlarini yaxshilash, qo’l va oyoq muskullarini chigalini yozish maqsadida lahzalik jismoniy mashqlar tashkil etilishi lozim. Shuning uchun barmoq va qo’l harakatlarini o’stiruvchi mashqlarni partada o’tirgan holda yoki parta yonida turib bajarnirish mumkin. Dars jarayonida bunday mashqlar bir necha marta o’tkazilishi mumkin. O’qituvchi shogirdlarining ahvolini hisobga olib mashqlarni qachon o’tkazishni belgilaydi. Metodik talablarga muvofiq mashqlarni avval o’qituvchining o’zi amalda bajarib ko’rsatadi.

O’quvchilarga quyidagi mashqlarni bajartirish tavsiya etiladi:

1-mashq. Dastlabki holat – o’rningizdan turib, qo’llarni oldinga cho’zib turing. Bir deganda barmoqlarni ochamiz (1-rasmga qarang), ikki deganda barmoqlarni bukamiz.

1-mashq

2-mashq. Dastlabki holat – tirsaklar partaning ustiga qo’yiladi, barmoqlar musht qililib, engil tutiladi hamda chap va o’ng tomonga 5-6 marta aylantiriladi (2-rasmga qarang).

2-rasm

Bunday masqlarni yana ham qiziqarliroq tashkil etish va o'tkazish mumkin. Masalan, butun sinf birgalikda quyidagi she'rni yoddan aytib qo'llarini oldinga cho'zib, uni o'ng va chapga harakat qildiradilar:

Yozdik, yozdik, charchadik,
Ruchkani qo'yib dam oldik.
Yoza-yoza qo'llarim
Charchadi barmoqlarim.
Agar chiroyli yozsam
Rahmat aytar muallim.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Sinfda o'quvchilar ish joyini tog'ri tashkil etish uchun qanday gigienik va metodik talablarga rioya etish lozim?
2. Partaga to'g'ri o'tirish gigiyenasiga nimalar kiradi?
3. Yozuv qurollariga nimalar kiradi? Ulardan foydalanish metodikasi borasida gapirib bering.
4. Dars jarayonida jismoniy mashq lahzalarini qanday tashkil etish kerak?

Mavzuga doir testlar

1. Parta ustining pastki qirrasini bilan suyanchiq orasidagi masofa, ya'ni ko'krak qafasi bilan uning qirrasini orasidagi masofa distantsiya qancha bo'lishi kerak?

- A) 6 sm;
- B) 4 sm; *
- C) 8 sm;
- D) 2 sm.

2. Partaning distantsiyasi necha xil bo'ladi?

- A) bir xil: musbat;
- B) bir xil: nol;
- C) uch xil : musbat, nol, manfiy; *

D) ikki xil: nol, manfiy.

3. Qanday distantsiyali parta ishlatishga loyiq?

- A) nol distantsiyali;
- B) musbat distantsiyali;
- C) nol va musbat distantsiyali;
- D) manfiy distantsiyali. *

4. Parta ustining cheti o'tirg'ichning ichiga 4 sm masofada kirib tursa...

- A) manfiy distantsiya deyiladi; *
- B) musbat distantsiya deyiladi;
- C) nol distantsiya deyiladi;
- D) nol va musbat distantsiya deyiladi.

5. Parta ustining cheti bilan o'tirg'ichning orasida hech qanday masofa bo'lmasa...

- A) nol distantsiya deyiladi; *
- B) manfiy distantsiya deyiladi;
- C) musbat va manfiy distantsiya deyiladi;
- D) musbat distantsiya deyiladi.

6. Parta ustining cheti bilan o'tirg'ichning orasidagi masofa keng bo'lsa...

- A) nol distantsiya deyiladi;
- B) musbat distantsiya deyiladi; *
- C) manfiy va nol distantsiya deyiladi;
- D) manfiy distantsiya deyiladi.

7. Parta ustining qiyaligi necha gradusga teng bo'lishi lozim?

- A) 25° ga;
- B) 20° ga;
- C) 10° ga;
- D) 15° ga. *

8. Parta differentsiyasi deb nimaga aytiladi?

- A) parta qopqog'ining cheti bilan o'tirg'ichning orasidagi masofaga; *
- B) parta ustining pastki qirradi bilan suyanchiq orasidagi masofaga;
- C) ko'krak qafasi bilan uning qirradi orasidagi masofaga;
- D) parta ustining pastki qirradi bilan pol orasidagi masofaga.

9. Yozish vaqtida ko'z bilan daftar orasidagi masofa necha sm.ni tashkil qiladi?

- A) 15 sm.ni;
- B) 35 sm.ni; *
- C) 30 sm.ni;
- D) 25 sm.ni.

10. Yozuv daftaridagi qiya chiziqlar orasidagi masofaga qancha bo'lishi kerak?

- A) 35 mm;
- B) 33 mm;
- C) 22 mm;
- D) 25 mm. *

11. Yozuv daftaridagi kichik harflar yoziladigan parallel chiziqlar orasidagi masofa qancha bo'lishi kerak?

- A) 5 mm; *
- B) 10 mm;
- C) 8 mm;
- D) 12 mm.

12. Yozuv daftarining qiya chiziqlari necha gradusga teng bo'lishi kerak?

- A) 35°;
- B) 65°; *
- C) 45°;
- D) 50°.

13. Birinchi sinf yozuv daftaridagi katta chiziqlar orasidagi masofa qancha bo'lishi lozim?

- A) 8 mm;
- B) 10 mm;
- C) 6 mm; *
- D) 12 mm.

14. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tavsiya etilgan bir chiziqli daftarning parallel chiziqlari orasidagi masofa qancha bo'lishi kerak?

- A) 5 mm;
- B) 7 mm;
- C) 12 mm;
- D) 10 mm. *

15. Yozuv daftarining homiyasi necha mm bo'lishi kerak?

- A) 15 mm;
- B) 30 mm; *
- C) 20 mm;
- D) 25 mm.

16. Boshlang'ich sinflarda harflarning qiyaligi qancha bo'lishi kerak?

- A) 65°; *
- B) 50°;
- C) 55°;
- D) 60°.

17. Yozish jarayonida daftar parta ustiga qanday qiyalikda turishi kerak?

- A) 52°;
- B) 50°;
- C) 65°; *
- D) 60°.

18. Sinfdan yorug'lik qaysi tomondan tushishi kerak?

- A) chap tomondan; *
- B) o'ng tomondan;
- C) orqadan;
- D) oldindan.

19. Husnixat darslarida har necha daqiqada dam olish (jismoniy tarbiya) mashqlari o'tkaziladi?

- A) 20-25 daqiqada;
- B) 10-15 daqiqada; *
- C) 25-30 daqiqada;
- D) 15-20 daqiqada.

20. Yozuv jarayonida ruchkaning uchi bilan barmoq oralig'i necha sm bo'ladi?

- A) 1,5 sm.;
- B) 2 sm.;
- C) 1,5-2 sm.; *
- D) 1 sm.

CHAPAQAYLARNI YOZISHGA O'RGATISH METODIKASI

So'nggi paytda dunyoda chapaqaylar soni ortib bormoqda. Masalan, XX asr boshida ular aholining 4 foizini tashkil etishgan bo'lsa, yuz yillik oxiriga kelib bu raqam 15 foizga yetdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra hozirda yer yuzida 500 million chapaqay bor. Bu har 7-10 kishining bittasi demakdir

Maqsadga muvofiq harakatlarni bajarishda deyarli barcha holatlarda chap qo'ldan foydalanuvchilar chapaqaylardir. Ilmiy jihatdan, shaxsiy yumushlarni asosan chap qo'lda bajaruvchilar chapaqay deb ataladi. Odam bosh miyasining rivojlanish jarayonida funstiyalar chap va o'ng yarim sharlar o'rtasida taqsimlanadi. Chap yarim shar zimmasiga nutq, o'qish, yozish, hisoblash, tahliliy faoliyatning mantiqiy, matematik va boshqa murakkab shakllari, o'ng yarim shar zimmasiga esa tashqi olamdagi narsalarning ko'rinishi, rangi va shu kabi yana ko'plab narsalarni aniqlash vazifasi yuklatiladi. Oyoq va qo'l harakatlari ikkala yarim shar o'rtasida taqsimlangan bo'lib, chap yarim shar ixtiyorida o'ng qo'l va oyoq, chap qo'l va oyoq o'ng yarim shar ixtiyorida bo'ladi.

Fliders universiteti professori Mayk Nikolsning aytishicha, inson faqat genetik jihatdan chapaqay yoki aksincha bo'lib tug'ilishi mumkin. Biroq buni nuqson deyish mutlaqo noto'g'ri. Jismoniy imkoniyatlar teng bo'lganidek har ikki toifadagi odamlarning aqliy qobiliyati ham teppa-teng.

Butunjahon chapaqaylar kunini nishonlash g'oyasi ilk marotaba 1990 yilda Britaniya Chapaqaylar klubi tomonidan berilgan. 1992- yilning 13- avgustida u ilk marta nishonlangan. Klub bu bayramda chapaqay bolalarni maktablarda majburlab o'ng qo'lda yozishga o'rgatishga qarshi ekanliklarini namoyish qilib jamoatchilik e'tiborini tortishga harakat qilishadi.

Ma'lumotlarga qaraganda, chapaqay bolalarning qo'pchiligi o'zining chap qo'lda yozishidan uyalishar ekan. Bir muddat o'ng qo'lda yozishga harakat qilib, uddalay olmagach yana chap qo'lda yozishni boshlashar ekan.

Ma'lumki, shu paytga qadar chapaqay insonlarning aksariyat noyob iste'dodga ega bo'lishadi, degan aqida mavjud. Ba'zi olimlarning xulosalariga ko'ra, chap qo'lda ishlaydiganlar boshqalardan deyarli farqi yo'q ekan.

Chapaqay bolalar yozishga biroz qiynalishadi. Chunki biror bir matnni yozayotganda chap qo'l yozilayotgan yozuvni berkitib turadi, ular qayta-qayta yozganlariga qarayverishadi. O'ng qo'lda yozadiganlar esa yozganlarini ko'rib turib davom ettiraverishadi va vaqtdan yutishadi. Aslini olganda, bu vaqtinchalik holat. Doimiy ravishda chap qo'l bilan yozish natijasida ba'zi chapaqay bolalar o'ng qo'llardan ham o'zib ketishadi.

Agar ming dona sariq tennis sharlari orasiga bir dona qizil sharni aralashtirib har ikki toifaga mansub insonlarga uni topishni iltimos qilsangiz, "o'ng qo'l" kishi har bir sharni birma-bir ko'zdan kechirgach, qizil sharni topadi, chap qo'l esa ularga umumiy razm solib qizil sharni ancha avval topar ekan. Buning sababi "o'ngqo'llar" biror bir ishni tugatmasdan turib ikkinchi ishni boshlamas ekanlar, chapqo'llar esa birvarakayiga bir nechta vazifani bajara olar ekanlar.

Jahonning qo'plab mamlakatlarida o'tkaziladigan tadqiqotlar o'ngqo'llarga nisbatan chapqo'l kishilar kamchilikni tashkil qilishini ko'rsatadi. Biroq, chapqo'llarning o'z-o'zini ta'minlash, yaxshi yashashga bo'lgan intilishlari o'ngqo'llarnikiga nisbatan yuqori degan fikr ham bor.

Tajribalardan ma'lum bo'lishicha, katta yoshdagi insonlar orasida chapqo'llar kamchilikni tashkil etar ekan. Olimlar buni inson yoshining o'sishi bilan izohlashadi. AQSHda 20 yoshlilarning 12%, 50 yoshlilar orasida 5%, 80 yoshlilar orasida esa bor-yo'g'i 1%ni tashkil etar ekan. Buning sabablari hozirga qadar sir bo'lib qolmoqda.

Dunyoda chapaqaylarga xizmat ko'rsatadigan muassasa va tashkilotlar, firmalar juda ham ko'p. Fiskars kompaniyasi faqat chapaqaylar uchun mahsulot ishlab chiqaradigan tashkilotlardan biridir. Kompaniya chapaqaylarga qulay kanstelyariya mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Ruchka, o'lchovlar qarama-qarshi tomonga tushirilgan chizg'ich, teskari tig'li qaychi va boshqalar.

- Qadimda ruslarda chapaqaylarga ishonchsizlik bilan qarashgan, hatto sudda ko'rsatma berishlari ta'qiqlangan

- 1991- yilda AQSHda o'tkazilgan tadqiqotga asosan chapqo'llar avtohalokatlar oqibatida hayotdan ko'z yumishar ekan

- 1970- yilda Buyuk Britaniya yoshlar orasida chapqo'llarning umumiy sonini aniqlash uchun tadqiqot o'tkazadi. Aniqlanishicha 11-24 yoshdagi erkak va ayollarning taxminan 11%i chapqo'llar ekanini ma'lum qilgan

- Chap qo'lda yozuvchilar arab, urdu, fors yozuvlarini yozishga biroz qiynalishadi, chunki ular o'ngdan chapga qarab yoziladi

- Olimlarning aniqlashlaricha chapqo'llar o'ngqo'llarga qaraganda to'kinroq hayot kechirishar ekan

- Hayvonlar orasida ham o'ng va chap qo'llar bo'lar ekan. Bunday deb atalishining sasabi ular chap yoki o'ng old oyoqlarini qo'p ishga solishlaridir

Chapqo'llar asosan xonanda, aktyor, kompozitor, boksyor, yozuvchi, rassom kabi kasblarga qiziqishar ekan. Haqiqiatdan ham ushbu kasb egalaringning ko'pchiliklari chapqo'l ekanliklari aniqlangan

Chapqo'l boksyorlar raqibining jigariga zarba berish ehtimoli ko'proq bo'ladi.

Mashhur chapqo'llar: Malika Yelizaveta, Napoleon, Uinston Cherrhill, Yuliy Stezar, Janna d'Ark, Lenardo da Vinchi, Aristotel, Nyuton, Mark Tven, Buonaroti Mikelanjelo, Volfgang Amadey Mostart, Nikolo Paganini, Robert Shuman, Lyudvig Van Betxoven, Pyotr I, Charli Chaplin, Merlin Monro, Djim Kerri, Pol Makkartni, Tom Kruz, Bill Geyts, Robert De Niro, Bred Pitt, Lady Gaga, Mila Yovovich, Kianu Rivz, Silvestr Stallone, Bryus Uillis, Dryu Berrimor, Anjelina Djoli, Nikol Kidman, Demi Mur, Sara Djessika Parker, Djuliya Roberts, Franst kafka, Djeyms Kameron, Selin Dion, Rikki Martin, Diego Maradonna, Bill Klinton, malika Viktoriya, shahzoda Uilyam, Barak Obama va boshqalar.

Dunyodagi 85% odamlar o'naqaylardir. Shu bois asosiy predmet va turli xildagi narsalar ular uchun yaratilgan. Agar oilada chapag'ay farzand dunyoga kelsa, unga ozgina boshqacha munosabatda bo'lishga to'g'ri keladi.

Eng asosiysi – chapaqaylik organizmning kamchiligi emas, balki o'ziga xos xususiyati deb tushunish kerak. Shu bois kichkina chapaqayni qayta o'rgatishga, faqat rost qo'ldan foydalanishga majburlamaslik kerak.

Agar farzandingiz biron bir ish qilayotganda ko'proq chap qo'lini ishlatsa bu faqatgina bola miya tuzilishining tashqi belgisidir. Mutaxassislar chapaqaylarni o'ng qo'l bilan ishlashga majbur etishni ta'qiqleydi. Chunki miya genetik tuzilgan bo'lib, uni majburiy o'zgartirish salbiy oqibatga olib kelish mumkin.

Bosh miyaning chap yarim pallaşi nutqiy doira shakllanishi, o'n qo'lda yozish va chapaqaylikka javob beradi. Shuning uchun chapaqaylarni qayta o'qitmoq miya mexanizmlarining jiddiy jarayoniga, ayniqsa nutq faoliyatiga aralashish hisoblanadi. Bu bola nevroziga olib kelishi mumkin. Chapaqaylarni qayta o'qitmoq natijalari duduqlik, disleksiya belgilarining paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Ilmiy tadqiqot institutining ma'lumotlariga ko'ra chapaqay bolalarning 71 foizini o'ng qo'lda yozishga o'rgatish maqsadida o'qituvchi va ota-ona tomonidan tazyiq o'tkaziladi. Bu o'rgatish o'g'il bolalarning 26, qiz bolalarning esa 33 foizidagina natija bermoqda. Ammo qayta o'qitishning salbiy oqibatlari esa 100 foizni tashkil etadi.

Maktabda aksariyat bolalar o'ngqo'lli ekanligiga bolangizni asta-sekin tayyorlab boring.

Bu borada sabr qilishga o'rganing. Yozishni o'rganishga chapag'ay bolaga o'ngqo'l bolaga nisbatan ko'proq vaqt kerak bo'ladi.

Bolangiz uchun chapag'aylarga moslashtirilgan yozuv qurollari (qalam, ruchka) olishni unutmang. Bunday ashyolarni ishlab chiqaruvchilar chapag'aylarni xususiyatlarini hisobga olgan holda ashyolarni tayyorlaydilar. Masalan, chapag'aylarning ruchkalari tez quriydigan rang bilan to'ldiriladi. Agar chapag'aylar oddiy rang bilan yozsalar u tez bulg'anadi. Chunki chapag'aylar sekin yozadilar.

Chapag'aylar qalam va ruchkani uchidan 4 santimetr yuqoridan ushlashlari lozim. Buni hech qachon unutmashlik kerak. Bu talabni ko'pgina ustozlar eng asosiy talablar sirasiga kiritadilar.

Tajribali ustozlar chapag'aylarni qanday yozishga o'rgatish borasida maslahatlar beradilar. Bu uchun bola oldida toza qog'oz varag'ini qo'ying va o'ng tomonga qiya qiling. Bola qo'lini o'ngqo'llilarday qo'ying. Bu holatda chap qo'l "xat ustida" holatida bo'ladi va yozish yengil qo'chadi.

Ko'pchilik ota-onalar chapag'ay bolalarini chiroyli yozishga o'rgata olmayotganliklaridan qiynaladilar, chunki farzandlari oddiy bolalarday ruchkani ushlay olmaydi. Bu hol ularni asabiylashtiradi. Chapaqay bolani ongqo'lli bolalarday ruchka ushlay va o'tirishga o'rgatishga o'rinish katta xato hisoblanadi.

Chapaqay bolani yozuv stolida o'tirishi o'ngqo'llilardan farq qilmaydi. To'g'ri o'tirish ko'pgina muammolardan qochishga yordam beradi. Buning uchun gavda tik holda partaga suyangan tarzda bo'lishi kerak. Juda diqqat bilan bolani kuzatish olish, toki u partaga suyanib, xususan ko'kragi bilan partaga tegib o'tirmasligi lozim. Oyog'lar polda suyangan holda turishi, dastlabki vaqtda oyoq ostida taxta qo'yish dardkor. Agar oyoqlar polga yetmasa osilib qolib, og'riy boshlaydi. Bu ham muayyan muammolarni keltirib chiqaradi. Chapaqaylar uchun daftarni parta ustida to'g'ri qo'yish ham katta ahamiyat kasb etadi. Daftarni bola oldiga qo'yish kerak va o'ng tomonini salgina chapga burish lozim. Shundagina chapaqay unchalik qiynalmasdan yozadi. Chapaqay bolaga yana bir narsani o'rgatish kerak. Yozish jarayonida daftarni qoli bilan avval pasdga, ikkinchi betga o'tish jarayonida yuqoriga itarib borishi kerak. Pastdagi rasmga qarang.

Chapaqay bolaning stoli ustidagi narsalarning joylashuvi o'ngqo'llilardan ozgina farq qiladi:

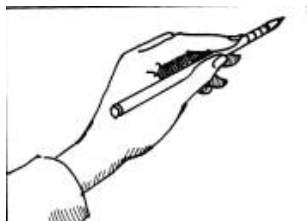
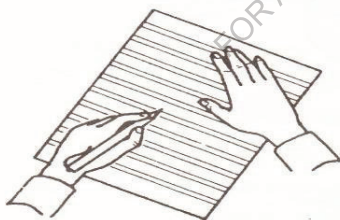
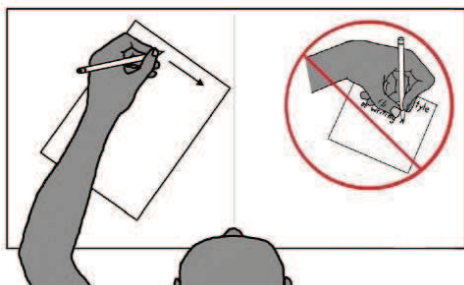
1. Yorug'lik manbai albatta o'ng tomonda bo'lishi kerak;
2. Daftar oyina aksiday – to'g'ri yoki o'ng tomonga qiya holatda bo'lishi kerak;
3. Qatorlarini yozuv bilan to'ldirib borish jarajonida daftar yuqori tomon siljiriladi.

Sinxfonalarda yorug'lik asosan chap tomondan tushadi. Bu yozuv jarayonida bolalarga qulaylik tug'dirib, yozuv jarayonini osonlashtiradi. Chapaqaylar uchun esa bu holat noqulaylik tug'diradi. Yorug'lik chapdan tushishi sababli ularning qo'llari yorug'likni to'sib qo'yadi. Mazkur muammoni hal qilish uchun chapaqay bolani partaning chap tomonida – deraza tarafida o'tirg'izish kerak, xolos.

Chapaqay bolani yozuvga o`rgatishda ruchka ushlab ham katta ahamiyat kasb etadi:

- Chapaqay ruchkaning uchidan uch-to`rt santimetr yuqoridan ushlab yozishi kerak;

- Ruchkani ikkita barmoq bilan – ko`rsatgich va katta barmoq bilan ushlab, o`rta barmoq yostiqchasiga qo`yish lozim. O`ngqo`llilardan farqli ravishda chapaqay bolaning ko`rsatgich barmog`i rost turishi lozim. Daftar qatorini to`smaslik uchun.

Na faqat ota-onalar, balki pedagoglarning ham eng ko`p va ommalashgan xatolari shundaki, ular chapaqaylarni ham o`ngqo`llilar kabi harflarni o`ng tomonga qiya qilib yozishga majbur qiladilar. Bu ishni qilish qat`iyan man etiladi, chunki chapaqay bola uchun harflarni to`g`ri yozish osonroqdir. Bundan tashqari chapaqay bola harflarni bir biriga tutashib yozolmaydi, uni bunga majburlash shart emas.

Chapaqay bolani qanday qilib to`g`ri va ortiqcha asabiylashmasdan yozishga o`rgatish mumkin? Chapaqaylar asosan disgragiyaga moyil bo`lishadi. Shu bois pedagoglar va metodistlarning barcha metod va harakatlari quyidagilarga qaratilishi lozim:

1. Oyina aksi ko`rinishida yozish:

2. Qayerdan to'g'ri yozishni bilmaslik;
3. Xatdan pastda va yuqorida qarab chiqib ketishga moyillik;
4. Harflarni ketma-ket yozish talabining tez-tez buzilishi;
5. Harflarni tashlab ketish yo ortiqcha harf yozish.

Chap qo'l bilan yozadigan bolaga alohida e'tibor berish lozim.

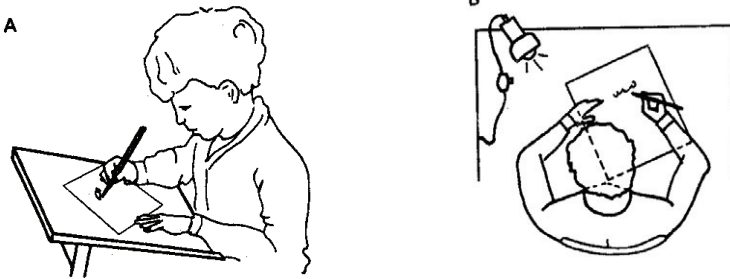
1. Chap qo'l bilan yozadigan bola yozuvga o'rgatishning boshlang'ich bosqichida maxsus yordamga muhtoj bo'ladi:

- yozuv yo'nalishiga maxsus diqqat berish kerak: chapdan o'ngga;
- har bir harf unsurini yozishda nihoyatda ehtiyotkor bo'lish lozim;
- harakatni bir necha marotiba sekinlashtirib yozish lozim;
- bolaga har bir qoidani bir necha marotiba aytirish lozim, to ki u har bir harakatni yaxshilab anglab olsin;
- hamma mashqlarni sekinlashtirilgan sur'atda bajarish kerak.

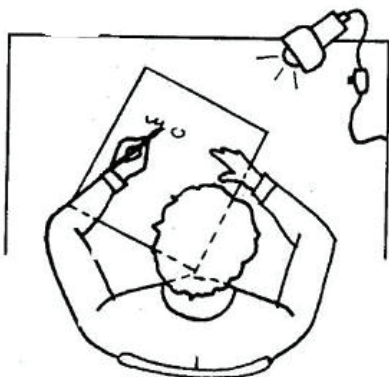
2. Chap qo'l bilan yozadigan bolaning gavdasi yozuv uchun juda qulay bo'lishi lozim.

- ruchka bilan qo'l bir chiziqda bo'lishi lozim;
- bu holatda qo'l va yozuv bir chiziqda joylashishi kerak;
- chap qo'l bilan yozadigan bola uchun yozuv jarayonida ruchkaning holati katta ahamiyatga ega. Chap qo'l bilan yozadigan bola o'ng qo'l bilan yozadigan bolaga nisbatan ruchkani balandroq ushlashi lozim, pero (pasta)ning uchidan taxminan 4 sm masofada.
- o'ng qo'l bilan daftar ushlab turiladi va kerak bo'lganda yuqori yo pastga harakatlantiriladi;
- yorug'lik rostdan tushishi lozim.

1- rasm. Rost qo'lda yozadigan bolaning yozish jarayonidagi holati

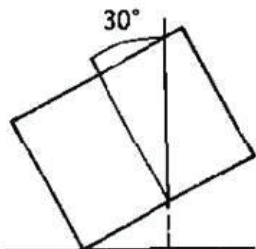

2- rasm. Chap qo'lda yozadigan bolaning yozish jarayonidagi holati

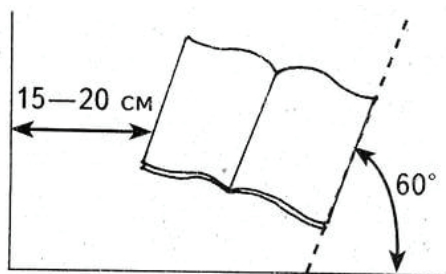
3- rasm. Yozuv jarayonidagi daftar holati:

A – rost qo'lda yozadigan bola uchun

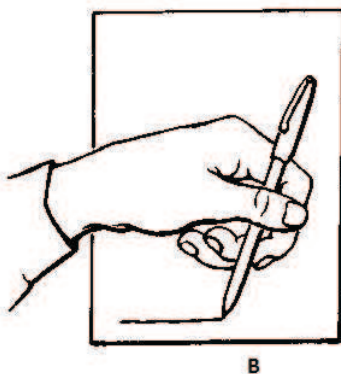
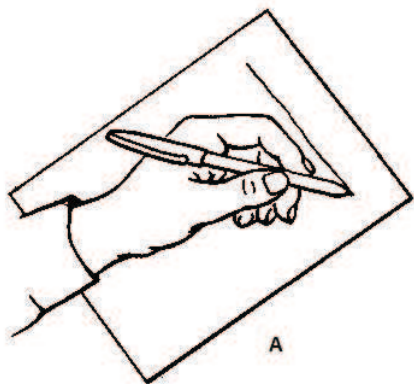

A

B – chap qo'lda yozadigan bola uchun.

4- rasm. Ruchkaning yozuv jarayonidagi to'g'ri (A) va noto'g'ri (B) holati

HUSNIXATGA O'RGATISH METODLARI

Reja:

1. **Namunaga qarab ko'chirish va yozish metodi.**
2. **Chiziqli metodi.**
3. **Genetik metodi.**
4. **Sanoq-ohang metodi.**
5. **Tasavvur orqali yozish metodi.**

Yozuv jarayonida yozuv sifatini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Yozuvning aniq, toza, bir xil qiyalikda va balandlikda bo'lishi hamda bir tekis silliq yozilishi uning sifatini ta'minlaydi.

Yozuv sifatini shakllantirish uchun quyidagi ko'rsatmalarga amal qilish lozim:

1. Harf unsurlari va harflarni to'g'ri bog'lab yozish.
2. Yozuvni 65° qiyalikda yozishga o'rgatish.
3. Har bir qatordagi harflarning bir xil balandlikda bo'lishiga erishish.
4. Harf unsurlari, harflar va so'zlar orasidagi masofalarni bir xilda saqlash.
5. Sinfdagi barcha o'quvchilarni bir xil tezlikda ravon qilib yozishlariga erishish.

Yillar davomida o'quvchilarni chiroyli va bexato yozishga o'rgatish uchun quyidagi metodlardan foydalanib kelinmoqda:

Namunaga qarab ko'chirish va yozish. Bu juda qadimiy usul bo'lib, eski maktablarda juda keng foydalanilgan. XX asrning boshlarida ham bu metod rus maktablarida keng qo'llanilgan. Bu metodda o'qituvchi o'quvchilarga harf va uning unsurlarini och rangda yozib bergan, o'quvchilar esa uning ustidan mexanik ravishda bo'yaganlar. O'quvchilarni bu usul bilan yozuvga o'rgatish o'qituvchidan

juda ko'p vaqt talab etgan. Keyinchalik o'qituvchining ishini osonlashtirish maqsadida harf va uning unsurlari och rang bilan ko'rsatilgan alohida daftarlar ham chiqarilgan. O'quvchilar bu daftarlardan foydalanib, harf va uning unsurlarini yozishga o'rganganlar. Bunday metod bilan husnixatga o'rgatish o'quvchilarni faqat ko'chirishga odatlantirib, harflarning shaklini mustaqil yozishga imkon bermagan. Shuning uchun bu metod keyinchalik kam qo'llanilgan. Faqat ayrim hollardagina yozuv malakasi bo'sh bo'lgan o'quvchilarga o'qituvchi harf va uning unsurlarini qalam bilan yozib bergan. O'quvchilar esa uning uctidan siyoh bilan yurgizib chiqqanlar, lekin bu metoddan muntazam ravishda foydalanishga ruxsat etilmagan.

Keyinchalik bu metod takomillashib turli guruhlariga bo'lindi.

Chiroyli yozuvga o'rgatishning eng asosiy usullaridan biri **harflarning shaklini namuna qilib ko'rsatish va yozdirishdir**. Har bir harf namunasi doskada barcha o'quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o'quvchilarga daftarda alohida – alohida ko'rsatib berilishi lozim. O'quvchining vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllari (harf, bo'g'in, so'zlar)ni o'z daftariga to'g'ri aks ettirishdir.

O'qituvchi harf va harf unsurlarini doskada shunday tarzda yozishi lozimki, u barcha talabalarga bir xilda ko'rinib tursin. Bundan tashqari harflarni yozayotganda ovoz chiqarib, bolalar diqqatini doskada jalb etib yozishi kerak. O'qituvchi har bir harf elementlarini qayerdan boshlab qayerga tugashini ham ovoz chiqarib va ham yozib ko'rsatishi lozim, toki keyinchalik o'quvchilardan so'ralganda ular aytib bilishlari va amalda ko'rsatib olishlari lozim. Shundagina bu usul samara beradi.

Namunaga qarab ko'chirib yozish usulida o'quvchilar, asosan, harflarning shaklini “Yozuv daftari”dagi namunaga qarab ko'chirib yozadilar.

Namunaga qarab ko'chirib yozish tayyor harflarning ustidan yozishga nisbatan ancha murakkab bo'lib, ularning har ikkalasini qaysi vaqtda qo'llashni o'qituvchi yaxshi bilishi kerak.

Tayyor holdagi nuqtalar bilan ifodalangan harflar ustidan qo'lni yurgizib mashq qilish ixtiyorsiz jarayon bo'lib, o'quvchilar bu topshiriqni oson bajaradilar. Ikkinchidan, “Husnixat” daftariga berilgan namunaga qarab yozdirish o'qituvchining vaqtini ancha tejaydi.

Chizikli metod. Chizikli metod XIX asrning boshlarida qo'llanila boshlangan. Bu metodning qo'llanilishi bilan turli chizikli daftarlar chiqarila boshlanadi, bu esa o'quvchilarga harflarni chiroyli hamda bir tomonga bir oz

moyil qilib yozish uchun ma'lum darajada qulaylik tug'dirdi. Bunday daftarlardagi chiziqlar, ya'ni harf turlari bir necha yotiq va qiya chiziqlardan iborat bo'lib, ular kichik va bosh harflarni yozish uchun mo'ljallanadi. Chiziqli daftarlar bir necha xil bo'lib, har bir turi ma'lum sinflarga mo'ljallab chiqariladi:

a) **ikki chiziqli daftar** – kichik harflar yoziladigan gorizontal chiziqlar orasidagi masofa 5 mm ga, bosh harflar yoziladigan gorizontal chiziqlar orasidagi masofa esa 11 mm ga, qiya chiziqlar orasidagi masofa esa 3,3 mm ga teng bo'lib, 1-sinf o'quvchilariga mo'ljallangan edi. 1970-yildan boshlab bunday daftar maktablarda qo'llanmaydigan bo'ldi.

b) **ikki chiziqli daftar** – qiya chiziqdari orasidagi masofa 25 mm ga, kichik harflar yoziladigan gorizontal parallel chiziqlar orasidagi masofa 5 mm ga, bosh harflar yoziladigan parallel chiziqlar orasidagi masofa esa 10 mm ga teng bo'lib, 1970-yildan boshlab 1-sinf o'quvchilari uchun tavsiya etila boshlandi.

c) **bir chiziqli daftar** – parallel chiziqdari orasidagi masofa 8 mm ga teng bo'lib, 1970-yildan boshlab 2-sinf o'quvchilari uchun tavsiya etildi.

Genetik metod. Mazkur metod harflarni o'xshash unsurlarini hisobga olib guruhlariga bo'lib o'rgatishga tayanadi. Bu metodning asosiy xususiyati shundaki, bosh va kichik harflar guruhlariga bo'lib yozdiriladi. Genetik metoddan asosan boshlang'ich sinflarning 2- 4- sinflarida foydalanish tavsiya etiladi.

Genetik metodga asosan harflar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Kichik harflar guruhi:

1-guruh: i, m, n, r, u.

2-guruh: a, e, f, g, o, g', o'.

3-guruh: b, d, h, j, y.

4-guruh: k, l, q, p, t.

5-guruh: s, v, x, z.

Bosh harflar guruhi:

1-guruh: I, J, L, U.

2-guruh: A, M, N.

3-guruh: E, O, Q, X, O'.

4-guruh: G, H, K, Y, G'.

5-guruh: B, D, F, P, R, T.

6-guruh: S, V, Z.

Genetik usulda o'qituvchi, kichik va bosh harflarni guruhlariga ajratish bilan birga, ularning qanday unsurlardan tuzilganligini va ularning nomlarini yaxshi bilishi hamda yoza olishi lozim. Yuqorida ko'rsatilgan kichik va bosh harflar

guruhlarini bir-biridan ajrata olgan va ularning shaklini to'g'ri o'zlashtirgan o'quvchilargina harflarni chiroyli yoza olishlari mumkin.

Mazkur usulni qo'llashda, o'qituvchi, harf va uning elementlarini sanoq bilan yozdirish usulidan (bu usul haqida pastda ma'lumot beramiz) foydalangani ma'qul. Bu usulni ko'proq 2-sinfda qo'llash mumkin.

Sanoq-ohang metodi. O'qituvchi mazkur usuldan foydalanishda harf va uning unsurlarini sanash orqali yozdirib tushuntiradi. Bu usulni ayniqsa savod o'rgatish davrida kenf qo'llash mumkin.

Sanoq-ohang metodining boshqa metodlarga nisbatan afzallik tomonlari ko'p. Birinchidan, u harflarni tekis yozilishini ta'minlaydi va harf unsurlarining tushib qolishiga yo'l qo'ymaydi; ikkinchidan, sekin yozadigan o'quvchilarni tez va sinfdagi barcha o'quvchilar bilan barobar yozishga undaydi; uchinchidan, o'quvchilarga harakatlarni aniq va dadil bajarishni o'rgatadi; to'rtinchidan, sinfda darsni jonlantirishga yordam beradi.

Mazkur metoddan butun dars davomida foydalanish tavsiya qilinmaydi, chunki o'quvchilar charchab, yozuv sifatini pasaytirib yuborishlari mumkin.

Bu usuldan foydalanishda, asosan, harflarning asosiy unsuri **“bir”**, **“ikki”**, **“uch”** deb sanab boriladi, yordamchi ulash unsuri esa **“va”** deb bog'lanadi.

Sanoq-ohang usulini qo'llashda harf yoki unsurlar avval sanoqsiz yoziladi, so'ngra sanoq bilan yozdiriladi.

Shuningdek, bu usul bilan yozishda dastlab sekinroq, keyinchalik uni tezlashtirib yozib ko'rsatiladi. Bu usuldan bo'g'in, so'z va gaplarni yozishda ham foydalanish mumkin.

Tasavvur orqali yozish. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan usullar bilan bir qatorda, tasavvur qilish orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiriladi. O'qituvchi doskada yozib ko'rsatgan harf yoki bog'lanishlarni o'quvchilarga qanday qilib yozishni, ruchkaning havoda harakatini ko'rsatib, o'quvchilar tasavvur hosil qilganlaridan so'ng daftarga yozishga ruxsat etiladi. Bunday mashqlar o'quvchilarning qiziqishlarini o'stiradi hamda jismoniy mashqlarni ham bajarish imkonini beradi.

Yoddan chiqarmaslik lozimki, tasavvur orqali yozish chiroyli yozishga o'rgatishda yordamchi usul vazifasini bajaradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Namunaga qarab ko'chirish va yozish metodining ahamiyati borasida gapirib bering.

2. Chiziqli metod boshqa metodlardan qanday jihatlari bilan farq qiladi?
3. Genetik metoddan qachon foydalaniladi?
4. Sanoq-ohang metonining boshqa metodlardan farqi nimada?
5. Tasavvur orqali yozish metodi borasida gapirib bering.

Mavzuga doir testlar

1. Yozuv daftari necha gradus qiyalikda qo'yiladi?

- A) 80°;
- B) 72°;
- C) 65°;*
- D) 60°.

2. Ritmik usul to'g'ri izohlangan qatorni toping.

- A) o'qituvchining sanog'i ostida yozish; *
- B) harf shtrixlari ustidan yozish;
- C) havoda yozish;
- D) yozuvni muntazam mashq qilish.

3. Genetik tamoyil nima?

- A) harflarni o'xshash elementiga ko'ra guruhlab yozish; *
- B) harflarni ulanishiga ko'ra guruhlab yozish;
- C) shakli oson harflardan so'ng shakli murakkab harflarni guruhlab yozish;
- D) o'quvchining individual xususiyatini hisobga olib yozishni mashq qilish.

4. Yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish qaysi tamoyilga kiradi?

- A) genetik tamoyil;
- B) onglilik tamoyili; *
- C) takrorlash tamoyili;
- D) o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.

5. Harflar yozuv shakliga ko'ra necha guruhga ajratiladi? Ta'lim jarayonida qaysi shaklidan foydalaniladi?

- A) davlat o'lchamidagi (standartidagi) harflar bilan ifodalangan yozuv; *
- B) bosma harflar bilan yozilgan yozuv, yozma harflar bilan ifodalangan yozuv)

- C) bosma yozuv va grafik yozuv;
- D) to'g'ri yozuv va yozma yozuv.

6. Husnixatga o'rgatish qaysi metodlarda amalga oshirilgan?

- A) chiziqli metod;
- B) nusxa ko'chirish metodi;
- C) ijodiy metod;
- D) A va B. *

7. Grafik malakalar qaysi o'quv faoliyatlari bilan bog'liq?

1. O'qish faoliyati. 2. Imlo. 3. Chizmachilik. 4. Rassomchilik. 5. Nutqiy faoliyat bilan.

- A) 1, 2, 5; *

- B) 1, 2, 3, 5;
- C) 1, 2, 3;
- D) 1, 2, 3, 4, 5;

CHIROYLI YOZUV MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI. BIRINCHI SINFDA HUSNIXAT

R e j a:

- 1. Alifbegacha bo'lgan davrda tayyorgarlik mashqlarini tashkil etish.**
- 2. Alifbe davrida yozuv texnikasini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari.**

Alifbegacha bo'lgan davrda tayyorgarlik mashqlarini tashkil etish.

Boshlang'ich sinflarda harflarning shaklini to'g'ri yozishga o'rgatish o'qituvchidan ham, o'quvchilardan ham ko'p mehnat talab etadi. O'quvchi har bir harfning tuzilishini, yozilishini ko'rishi va tasavvur hosil qila olishi lozim. O'qituvchi esa o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni aniqlashi va uni tuzatish yo'llarini belgilashi kerak.

O'quvchilar tomonidan ham, o'qituvchi tomonidan ham har bir harf aniq yozilishiga erishish, buning uchun ko'p mashq qilish kerak bo'ladi. Dastlab yozish sur'ati sekin bo'ladi, keyinchalik o'quvchilar harflarning yozilish shaklini yaxshi o'zlashtirib olganlaridan so'ng yozuvning tezligi ortib boradi.

Harflarning shaklini tushuntirishda dastlab doskaga yozib ko'rsatish juda muhimdir. Buning uchun o'qituvchining o'zi yaxshi yoza oladigan bo'lishi kerak. Agar o'qituvchi bir harfni bir safar boshqa shaklda, ikkinchi safar yana bir shaklda yozib ko'rsatsa, o'quvchilar ikkilanib qoladilar va xatoga yo'l qo'yadilar.

O'quvchi to'g'ri yoki noto'g'ri yozilgan harflarni bir-biridan ajrata olishi, ulardagi asosiy kamchiliklar nimadan iborat ekanligini ko'rsata olishi lozim. Shuning uchun ham o'quvchilarda harfning shaklini analitik ko'rish malakasini o'stirish talab etiladi. Analitik ko'rish malakasi faqat to'g'ri va noto'g'ri yozilgan harflarni solishtirish orqali o'stirib boriladi.

O'qituvchi o'rgatmoqchi bo'lgan harfning shaklini va yozilish tartibini doskada ko'rsatib bergandan so'ng o'quvchilarga 2-3 qator mustaqil yozishga ruxsat etishi mumkin. Bu vaqt ichida o'qituvchi sinfni aylanib, o'quvchilarning yozuvini tekshirib chiqishi va xato yozayotgan o'quvchilarning yozuvlaridan

bittasini namuna uchun tanlab olib, doskada o'quvchi qanday xato yozgan bo'lsa, o'qituvchi ham shunday shaklda yozib ko'rsatadi.

Agar o'quvchilar o'z o'rtoqlarining yo'l qo'ygan xatosini ko'rsalar, shu andayoq qo'l ko'tarib, uni tuzatishga harakat qiladilar. Agar o'quvchi harfni juda ham noto'g'ri yozgan bo'lsa, o'quvchilar taajjublanadilar va unga tanqidiy nazar bilan qaraydilar. Shunday tanqidiy munosabatning o'zi ko'p xatolarning oldini olishga yordam beradi. Bunday noto'g'ri yozilgan harflarni doskada yozib ko'rsatish orqali tahlil qilish maqsadga muvofiqdir, chunki uni hamma o'quvchilar kuzatib turadilar. Masalan, qoidaga mos qilib yozilgan kichik «m» harfi bilan noto'g'ri yozilgan kichik «m» harfini doskada quyidagicha yonma-yon ko'rsatish mumkin.

Kichik «m» harfini yozishda yo'l qo'yilgan asosiy kamchilik nimadan iborat ekanligini o'qituvchi o'quvchilardan so'raydi. O'quvchilar javob beradilar. (Uchinchi osti ilmoqli tayoqcha shaklidagi elementi ikkinchi kichik tayoqcha shaklidagi elementdan kichik bo'lib qolgan). Aslida esa ular barobar bo'lishi kerak edi.

Shundan so'ng o'qituvchi yana shunga o'xshash ikkinchi bir xatoga yo'l qo'yib yozilgan kichik «m» harfini ko'rsatishi mumkin:

O'quvchilar darrov uning ham xatosini aytib beradilar. (Birinchi boshlash elementi uzun bo'lib ketgan.) Harflardagi kamchiliklar tahlil qilib bo'lingandan so'ng doskadagi noto'g'ri yozilgan harflarni o'chirib tashlab, to'g'ri yozish qoidalari eslatib o'tiladi va yuqoridagi kabi kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik uqtiriladi. Bunday to'g'ri va noto'g'ri yozilgan harflarni taqqoslash orqali o'quvchilar shunday xulosaga keladilar: to'g'ri yozilayotgan harflarning elementlari bir xil qiyalikda bo'lishi hamda ular orasidagi masofa bir xilda saqlanishini bilib oladilar.

Qoida bo'yicha o'quvchilar harflarni elementlarga ajratib yozmasalar ham, har bir harfning qanday elementlardan tuzilganini, yozayotganda peroni qaysi tomonga qarakat qildirishni, qaerda burilish bo'lishini, qaysi elementi qanday qiyalikda yozilishini yaxshi bilishlari kerak. Bu esa o'quvchilarga harflarning shaklini yana ham chuqurroq o'zlashtirib olishga katta yordam beradi.

I sinfda yozuv mashqlarini tashkil etish birmuncha murakkab bo'lib, bir necha xil vazifani o'z ichiga oladi: bolalar o'qituvchining so'zini tinglaydilar, doskaga yozgan harf va so'zlarni ko'rib boradilar, ayrim tekstlarni ko'chirib yozadilar, so'z va bo'g'inlarni tahlil qiladilar va hokazo.

Har bir yozuv mashg'ulotini boshlashdan oldin hamda butun dars jarayonida ham o'quvchilarga to'g'ri o'tirish qoidalarini eslatib turish maqsadga muvofiqdir. Bu masalani oson hal etishning yana bir yo'li sinfga to'g'ri o'tirish qoidalari ko'rsatilgan plakatlarni osib qo'yishdir.

O'quvchilarda chiroyli, aniq va toza yozishga qiziqish va muhabbat uyg'otish uchun birinchi navbatda o'qituvchining o'zi chiroyli yozishi lozim.

I sinfda o'qish darslarida o'quvchilar tovush hamda bosma harflar bilan tanishtirilsa, tovush va harflarni analiz va sintez qilish orqali ularning nutqi o'stiriladi. Shu kabi yozuv darsining ham ayrim spetsifik xususiyati bor. Masalan, agar o'quvchilar o'qish darsida «Alifbe» kitobidagi tayyor bosma harflardan foydalansalar, yozuv darsida bu narsa ko'rinmaydi. Har bir harf va uning elementini o'quvchining o'zi namunaga qarab yozadi.

Shuning uchun ham bu sinfda yozuvga o'rgatish o'z navbatida quyidagi kabi qator tushunchalarni bilishni talab etadi: **baland-past, bir xil, keng-tor, yaqin-uzoq, yuqoriga, pastga, o'rta (oraliq), uzunroq-kaltaroq, teng, teng bo'lmagan masofa, to'g'ri-qiya, chapga-o'ngga.**

O'qituvchi yozuv malakasiga o'rgatishga boshlashdan oldin o'quvchilar bilan yuqoridagi ko'rsatib o'tilgan tushunchalar ustida ish olib borishi lozim. Bu o'quvchilarga harflarning shaklini uning harakatini yaxshi tushinishlariga katta yordam beradi.

I sinfda yozuv mashqlari uchun berilgan alifbegacha bo'lgan davrni birmuncha uzaytirish mumkin. («Alifbe» kitobida esa bu davr uchun 6-7 kun berilgan). Ammo bu davrda yozuv darsi bilan o'qish darsi o'rtasida birmuncha farq bo'lishi mumkin, bundan cho'chimaslik kerak, chunki bu vaqtda o'quvchilar so'z va harflarni o'tilgan materiallar asosida yozib o'rganadilar. Keyinchalik esa o'qish bilan yozuv darsi bir-biri bilan uzviy bog'langan holda davom etadi.

O'qishning birinchi haftalaridagi tayyorgarlik mashqlari asosan og'zaki nutqni o'stirishga qaratiladi. Ammo butun dars davomida og'zaki nutq bilan shug'ullanish bolalarni zeriktirib qo'yishi mumkin. Shuning uchun bu darslarning ma'lum qismini og'zaki nutqini o'stirishga, ma'lum qismini esa yozuv mashqlari uchun sarflash kerak. Bu davrda husnixatga oid tayyorgarlik mashqlarini tashkil etishning ahamiyati katta.

I sinf o'quvchilari bilan tayyorgarlik mashqlarini to'g'ri olib borish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak.

1. Partada to'g'ri o'tirishga, avtoruchkani to'g'ri ushlashga va daftarni to'g'ri tutishga o'rgatish.

2. O'quvchilarning husnixatga qiziqishlarini o'stirish.

3. Bolalarning taqqoslash va chamalash qobiliyatlarini o'stiruvchi mashqlarni bajaritirish.

4. Qo'l va barmoq muskullarining harakatini o'stirish.

Tayyorgarlik mashqlarini bajarish uchun o'quvchilarni qora va rangli qalamlar hamda yozuv daftari bilan ta'minlash lozim. O'qituvchining bu davrda rangli bo'rlardan foydalanishi yaxshi samaralar beradi.

Tayyorgarlik davrida o'tkaziladigan mashqlarni ma'lum guruhlarga bo'lib, avval sodda, keyin murakkabroq mashqlarni bajarish lozim. Mashqlarni quyidagi gruppalariga bo'lish mumkin:

BirinchI guruh mashqlar

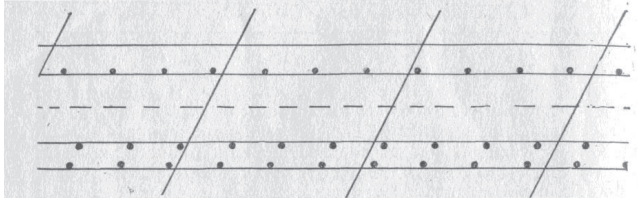
Darsning maqsadi. O'quvchilarni daftarning chiziqlari bilan tanishtirish va nuqtalarni ko'z bilan chamalab qo'yishga o'rgatish.

BirinchI vazifa. O'quvchilarga barobar masofada nuqtalar qo'yishni o'rgatish.

IkkinchI vazifa. O'quvchilarga «barobar masofa», «yaqin», «uzoq» kabi tushunchalarni o'rgatish.

Uchinchi vazifa. O'quvchilarni daftarning qiya holati bilan tanishtirish. Bolalarga oldin daftarni tik, keyin esa qiya qilib qo'yish topshiriladi. So'ngra daftarning qiya va tik holatlari qiyos qilib ko'rsatiladi hamda yozuvning qiyaligi daftarga taalluqli ekanligi bolalarga tushuntiriladi.

To'rtinchI vazifa. O'quvchilarning qalam ushlashlari tekshirib chiqiladi va qizil rangli qalam bilan bir qator nuqta qo'yib chiqish topshiriladi.

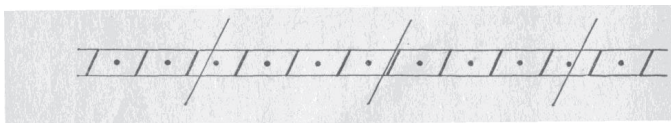

Ikkinchi guruh mashqlar

Darsning maqsadi. Chiziqlarning qiya shaklda yozilishini ko'rsatish hamda chiziqlar orasidagi masofani to'g'ri topishga o'rgatish.

Birinchi vazifa. Kichik harflar yoziladigan chiziqlar orasiga qiya tayoqchalar chizishni mashq qildirish.

O'qituvchi bu mashqni doskada namuna tarzida ko'rsatib, beradi. O'quvchilar esa qizil rangli qalam bilan qiya tayoqchalarni chizadilar. O'quvchilar bir qator yozib bo'lganlaridan so'ng ular tekshirib chiqiladi va tahlil qilinadi. (Tayoqchalarning bo'yi va qiyaligi, ular orasidagi masofa bir xilmi?) Yozilgan tayoqchalarning bir xilligini tekshirish uchun ularning o'rtasiga ko'k rangdagi qalam bilan nuqtalar qo'ydiriladi.

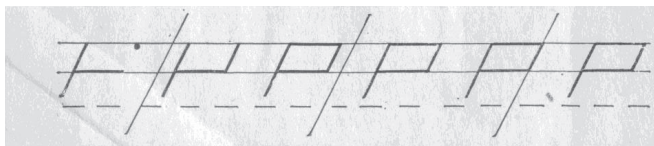

Agar nuqtalar barobar masofada bo'lsa, o'quvchi vazifani to'g'ri bajargan, nuqtalar barobar masofada bo'lmasa, o'quvchi xatoga yo'l qo'ygani bo'ladi. Xatoga yo'l qo'ygani o'quvchilarga shu mashqni qayta bajartirish lozim.

Uchinchi guruh mashqlari

Darsning maqsadi. O'quvchilarga «baland», «yuqori» va «past» tushunchalarni anglatish. Chiziqlar orasini to'g'ri topishga o'ragatish.

Birinchi vazifa. Har xil balandlikdagi qiya tayoqchalarni yozdirish. O'qituvchi doskada daftarning yuqori chizig'idan pastki chizig'igacha uzun tayoqchalar tushirishni, tayoqchalarning teng o'rtasini topib, nuqta qo'yishni aytadi; uzun tayoqchani yarmidan, ya'ni nuqta qo'yilgan eridan uning yoniga kichik qiya tayoqcha chizishni topshiradi. Uzun tayoqchalarning o'rtasiga qo'yilgan kichik tayoqcha gorizontal chiziq bilan bog'lanadi.

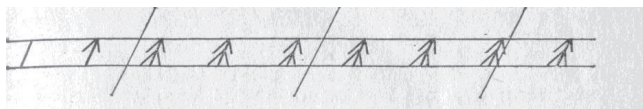
Doskada tayoqchalarning baland va pastligi taqqoslab ko'rsatib beriladi. Shundan so'ng o'quvchilar vazifani bajarishga

T o' r t i n c h i g u r u h m a s h q l a r

Darsning maqsadi. Har xil shaklga va qiyaliklarga ega bo'lgan chiziqlarning unsurlarini yozishga o'rgatish.

Birinchi vazifa. Uzun tayoqcha unsurini bir necha bo'laklarga bo'lib, ularning orasidagi masofani bir xilda saqlashga o'rgatish. (Bu chiziqlar jigar rang qalam bilan chizdiriladi).

Ikkinchi vazifa. Tayoqchalarning baland-pastligi, oralaridagi masofaning tengligi tekshirilib chiqilgandan so'ng zangori rang qalam bilan har xil qiyalikka ega bo'lgan kichik chiziqchalar chiziladi. Natijada archa daraxti shakliga o'xshash chiziqlar hosil bo'ladi.

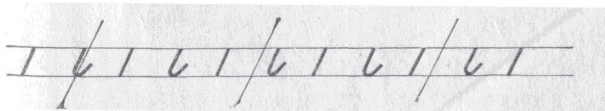
O'quvchilar bu mashqni bajarish orqali oraliq masofalarni chamalashga va qiyaliklarni to'g'ri saqlashga o'rganadilar.

B e s h i n c h i g u r u h m a s h q l a r

Darsning maqsadi. O'quvchilarga «keng» va «tor» tushunchasini anglatish; osti ilmoqli kichik tayoqcha shaklidagi elementni yozishga o'rgatish.

Birinchi vazifa. Osti ilmoqli kichik tayoqcha elementini har xil rangli qalamda bajarish. Masalan, 3 ta tayoqcha qizil rangda, 3 ta tayoqcha ko'k rangda bajarilsa, o'quvchilarning qiziqishlari ortadi.

Ikkinchi vazifa. O'tkir burchak hosil qilib yozilgan element bilan osti ilmoqli kichik tayoqcha elementlarini qiyos qilib ko'rsatish. (Osti ilmoqli tayoqcha elementining to'g'ri yozilishi ko'rsatib o'tiladi, chunki bu element kichik harflarning yozilishida ko'p uchraydi.) O'quvchilarga bu qoidalar tushuntirilgandan so'ng bir qator oralatib, bitta kichik to'g'ri tayoqcha va bitta osti ilmoqli kichik tayoqcha elementi yozdiriladi.

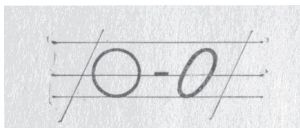

O l t i n c h i g u r u h m a s h q l a r.

Darsning maqsadi. Cho'zinchoq doira shaklini yozishga o'rgatish.

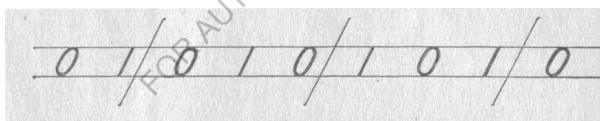
Birinci vazifa. Cho'zinchoq doira shakli bilan tanishtirish hamda uni aylana bilan qiyos qilib ko'rsatish.

O'qituvchi doskada aylana va uning yoniga cho'zinchoq doira shaklini yozib, ularni solishtirib ko'rsatadi;

Ularning bir-biridan farqini tushuntiradi: aylana - bu koptok yoki tarvuzga, cho'zinchoq doira esa olxo'ri yoki qovun shakliga o'xshaydi. So'ng o'qituvchi cho'zinchoq doirani tik va qiya holatda yozib ko'rsatadi. O'quvchilar uni solishtirib ko'radilar: biri tik holatda, ikkinchi esa bir tomonga qiya qilib yozilgan.

O'qituvchi cho'zinchoq doira shaklidagi bu elementni bir tomonga qiya qilib yozish shart ekanligini ta'kidlaydi. O'quvchilar uning yozilishini bir necha marta havoda bajaradilar, so'ngra yozishga ruxsat etiladi. O'qituvchi cho'zinchoq doiraning balandligini ham tayoqcha bilan barobar yozilishini eslatadi. O'quvchilar bir qatorga bitta kichik tayoqcha va bitta cho'zinchoq doira shaklini almashtirib yozadilar.

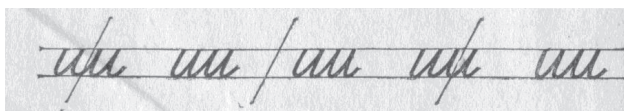

Cho'zinchoq doira shaklining orasiga qo'yilgan bu kichik tayoqchalar uning qiyaligini saqlab yozishga yordam beradi.

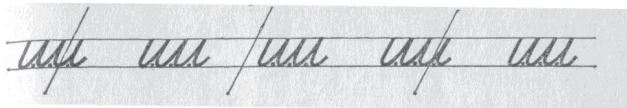
E t t i n c h i g u r u h m a s h q l a r

Darsning maqsadi. Kichik harf elementlarining qo'shib yozilishini hamda ularning orasidagi masofani to'g'ri saqlashga o'rgatish.

Birinci vazifa. Osti ilmoqli kichik tayoqcha elementini mashq qildirish hamda ularni bir-biriga qo'shib yozishga o'rgatish.

Bu vazifaning to'g'ri yoki noto'g'ri bajarilganini mashqni bajarib bo'lgandan so'ng ikkita element o'rtasidagi bo'shliqqa boshqa rangli qalam bilan nuqta qo'ydirish orqali ham bilish mumkin.

Agar o'quvchi vazifani to'g'ri bajargan bo'lsa, nuqta harf elementlari orasiga to'g'ri joylashadi, aksincha, noto'g'ri bajarilgan bo'lsa, nuqta uchun joy topilmaydi. Bunday usul bilan vazifani tekshirish ularda uchraydigan xatoning oldini olishning birdan-bir to'g'ri yo'lidir.

Sakkizinchi guruh mashqlar

Darsning maqsadi. «Uzunchoq» va «kaltaroq» tushunchasini anglatish.

Birinci vazifa. Ikki xil uzunlikdagi yotiq va tik tayoqcha elementlarini yozib ko'rsatish.

Bu vazifa ham rangli qalam bilan bajariladi. O'quvchilar bu tayoqchalarning qaysi biri uzun, qaysi biri qisqa ekanini solishtirib ko'radilar.

To'qqizinchi guruh mashqlar

Darsning maqsadi. Harf elementlarini bir qatorga to'g'ri joylashtirishga o'rgatish.

Birinci vazifa. O'quvchilarga bir qator cho'zinchoq doira shaklini yozib mashq qildirish.

Ikkinchi vazifa. O'quvchilarga zangori qalam bilan cho'zinchoq doira ichiga bir xil masofada kichik tayoqcha chizib chiqish topshiriladi. Har bir tayoqcha bargning o'rta qismi, ya'ni uning tomirlari vazifasini bajaradi. Bargning ham kichik tayoqcha, bu esa bargning bandi hisoblanadi

Tayyorgarlik mashqlarini bunday tashkil etish o'quvchilarni avtoruchka bilan yozishga tayyorlashda katta rol o'ynaydi. Ammo tayyorgarlik davrida

o'quvchilar yozuvga taalluqli bo'lgan hamma malakalarni to'liq hosil qildilar deb bo'lmaydi. Shuning uchun ayrim tayyorgarlik mashqlarini harflarini o'rgatish davrida ham olib borish mumkin, masalan, kichik **u** harfini yozdirishga o'rgatishda uning ikkinchi osti tugunchakli elementining bog'lanishida qiynalishlari mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan tayyorgarlik mashqlari qat'iy bo'lmay o'qituvchi o'quvchilarning kuchiga qarab bir oz soddalashtirishi yoki, aksincha, murakkabroq qilib olishi mumkin.

Ayrim mashqlarda harf elementlari nuqtalar bilan qo'shib berilgan: bunday ishlar o'quvchilarning chamalash qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi.

Sinfda husnixat mashqlari o'qituvchi tomonidan doskada yozib ham ko'rsatiladi.

Alifbe davrida yozuv texnikasini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari.

O'quvchilar tayyorgarlik davrida ayrim mashqlarni bajargan bo'lishlariga qaramay, o'qituvchi navbatdagi darsni e'lon qilish bilan birga yozuv asboblari qayta tekshirib chiqishi lozim. Shu bilan birga, quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yishi lozim:

1. Barmoq va qo'l muskullari harakatini o'stiruvchi gimnastik mashqlar o'tkazish.

2. Doskaga mashqni yozib ko'rsatish va asosiy e'tiborni nimaga jalb etishni tushuntirish. (Ayrim o'quvchilar harfni qanday yozishni so'zlab berishlari ham mumkin.)

3. Daftardan foydalanishni, yozuvni qayerdan boshlashni tushuntirish.

4. Partada to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlab, daftarni to'g'ri tutish qoidalarini eslatib o'tish.

5. Har bir qatorga nechta harf yozishni tushuntirish, o'quvchilarning yozuvini muntazam kuzatib borish.

6. Ishning birinchi qismi tugallangandan so'ng (o'qituvchining savoliga qarab) bajargan yozuvlarini doskadagi namuna bilan solishtirib ko'rishga va yo'l qo'ygan xatolarini topishga o'rgatish.

7. Vazifani qayta tushuntirish orqali o'quvchilardagi kamchiliklarni yo'qotish.

8. Fizkultura minutlari o'tkazish. (Fizkultura minutlarini o'tkazish uchun mashqlar namunasi 1 bobda berilgan.)

9. Yangi mashqni tushuntirish, dasrlikning qaysi beti, qachon va necha qator yozish kerakligini belgilab qo'yish.

10. Ko'z bilan daftar orasidagi masofani to'g'ri saqlashga o'rgatish.

11. Har bir mashqni bajarishda uni tahlil qilish, zarur bo'lsa, qo'shimcha ko'rsatmalar berish.

12. O'quvchilarga bajariladigan vazifalarni aniq ko'rsatish.

Bu davrda o'quvchilarni asta-sekin «husnixat» daftaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatib borish zarur. O'qituvchining ko'rsatmasiga binoan o'quvchi daftardan zarur mashqni topishi va bajarishi lozim. Alifbegacha bo'lgan davrdan boshlab harf va uning elementlarini bir xil balandlikda, qiyalikda va qalinlikda yozishga qaratish talab etiladi.

Ko'chirib yozish mashqlari uchun esa ayrim harf elementlari emas, balki alohida guruhlar beriladi.

Alifbegacha bo'lgan davrda bu talablarning amalga oshirilishi alifbe davrida darsni yanad samaraliroq olib borish uchun imkoniyat yaratadi.

Alifbe davrida o'quvchilar nutq tovushlari bilan tanishadilar, so'z tuzishga, so'z va gaplarni o'qishga hamda ayrim elementlar, harflar, o'tilgan harflar ishtirokida so'z va gaplar yozish ham o'rgatiladi. Alifbe davrida bolalarni yozishga o'rgatish juda muhimdir. Bu davrda o'quvchilarga harf va uning elementlari «Alifbe» daftarida ko'rsatilgan tartibda o'rgatiladi. O'quvchilarga vaqt-vaqti bilan yozuv gigiyenasi qoidalarini eslatib turish lozim.

Alifbe davrida bajariladigan asosiy grafik ishlar quyidagilardan iborat:

1. Kichik va bosh harflarni alifbe tartibida yozish.
2. Harflarni bo'g'in va so'zlarda qo'shib yozish.
3. Qo'l harakatini uzmay yozishga o'rgatish.
4. Harflarning qiyaligini va enini to'g'ri saqlashga o'rgatish.

O'quvchilar tomonidan harflarning shaklini yozishda ularning yozuvini ko'zdan kechirib chiqish, ayrim harflarning elementini noto'g'ri yozayotgan o'quvchilarga shu elementning to'g'ri yozilishini ko'rsatib berish lozim. O'quvchilarda bu davrda harflarni to'liq yozmaslik, harflarni almashtirib yozish kabi xatolar uchraydi. Alifbe davrida (va o'quv yilining 2 yarmida ham) o'quvchilarning yozayotgan matnlarini uch xil yo'l bilan tahlil qilish mumkin:

- a) so'z tarkibini aniqlash;
- b) so'zning ma'nosini aniqlash;
- c) mashqlarning grafik tasviri ustida ishlash.

Shularning hammasini hisobga olgan holda «Husnixat» daftaridagi mashqlarni joylanishi «Alifbe» kitobi asosida berilgan.

Alifbe davrida o'quvchilarni bo'g'inlab yozishga, keyinroq esa so'zlarni bir butun qilib yozishga o'rgatish lozim.

Ayrim o'quvchilar so'zlarni harflarni alohida-alohida yozishga harakat qiladilar, bunga aslo yo'l qo'ymaslik lozim, chunki harflarni alohida-alohida yozish natijasida ayrim harflarni tushirib qoldiradilar va almashtirib yozadilar. Bu davrda o'quvchilarni yoddan yozishga ham o'rgatish lozim. Buning quyidagi kabi topshiriqlarni berib borish lozim: matnni o'qib, yozilishiga qara, doskaga qaramay yoz, o'qi, namuna bilan solishtirib ko'r.

Alifbe davrining oxirida ko'pchilik o'quvchilarda yozuv malakasi hosil bo'ladi, ammo bu bilan qanoatlanmasdan yozuvga o'rgatish malakasini takomillashtirib borish talab etiladi. Quyida kichik r harfining qanday o'rgatilishini ko'rsatib o'tamiz.

Dars mavzusi. Kichik «r» harfini to'g'ri va chiroyli yozishga o'rgatish.

Darsning borishi.

O'quvchilar, oldingi darsda «Alifbe» kitobidan qaysi tovushni o'tgan edik? Shu tovush so'zning o'rtasida, oxirida va boshida kelgan so'zlardan ayting (o'quvchilar so'z topadilar). Endi kesma alifbedan kichik r harfini toping. Mana bu - kichik r harfining bosma shakli. Endi sizlar bilan harfning yozilishini o'rganamiz. (O'qituvchi doskada ko'rsatadi.) Men qaysi tomondan boshlab yozyapman va qaysi tomonga qo'limni yo'naltiryapman: shunga qarab turing.

Kichik r harfi ikki elementdan tuzilgan bo'lib, birinchi elementi ikkita bir-biriga qo'shilgan to'lqinsimon unsurdan tashkil topgan bo'lib, ikkinchi elementi esa osti ilgakli kichik tayoqcha shaklida bo'ladi. Ammo yozayotganda har ikki elementini bir-biriga qo'shib yozamiz, bu harfni yozishda qo'l harakati uzilmaydi.

-Qarang, men birinchi elementini qanday yozaman, daftarning o'rtacha chizig'idan 1,5 mm pastdan boshlab yuqoriga qarab qiya va ilmoqli shaklda yozamiz, ikkinchi unurni yuqori chiziqdan pastga qarab to'g'ri chizikli ilmoqli shaklida yozamiz.

Bu harfni yozishda uning qiyaligiga alohida e'tibor bering. U daftarning qiya chizig'iga parallel bo'lsin.

Avtoruchkani chiziqning ustidan qayta yurgizishda uni yo'g'on qilib yubormang, chunki harfning yo'g'onligi bir xil qalinlikda bo'lishi kerak.

-Qani, o'quvchilar, bu harfni yozishga boshlashdan oldin, yozuv vaqtida partada qanday o'tirish lozim ekanligini aytib bering-chi? Oyog'imiz qayerda turishi kerak? Gavdani qanday tutamiz? (O'quvchilar javob beradilar.) Ruchkani qaysi barmoqlarimiz bilan ushlaymiz? Ko'rsatkich barmog'imiz qayerda turadi? Avtoruchkani qanday ushlayotganimizni tekshirib ko'ramiz. «Bir» deganda ko'rsatkich barmog'imizni ko'taramiz, «ikki» deganda tushiramiz. (O'quvchilar ruchkani ko'targan holda ko'rsatkich barmoqlarini ko'rsatadilar).

Endi daftarimizning to'g'ri turganligini tekshiramiz. Daftarning chetki qirralarini partaning ustidagi qiya chiziqqa to'g'rilab olamiz. Harfni yozishga boshlaymiz. Siz ham harflarni men daftaringizda ko'rsatgandek qilib bir tekis yozing. Bir qatorga 10 tadan ortiq yozmang.

Shundan keyin o'qituvchi o'quvchilarning yozuvlarini tekshirib chiqib, zarur bo'lsa tegishli ko'rsatmalar beradi, o'quvchilar yana ikki qator yozib mashq qiladilar.

O'quvchilar kichik r harfini yozish malakasini egallab olganlaridan keyin «Husnixat» daftaridan so'zlar yozdiriladi: ari, arra, anor, shar.

O'quvchilarga so'zlarni yozdirishdan avval o'qituvchi doskada ularning bog'lanishini ko'rsatib beradi va kichik r harfi o'zidan oldingi va keyigi harflar bilan qo'l harakati uzilmasdan qo'shib yozilishini eslatib o'tadi.

Bir qator yozib bo'lingandan so'ng o'quvchilarning qo'llari toliqib qolmasligi uchun qisqa og'zaki ko'rsatmalar beriladi.

Darsni yakunlashda o'qituvchi o'quvchilarda uchragan ayrim tipik xatolarni va eng yaxshi yozgan o'quvchilarni eslatib o'tadi, uyga vazifa beradi: ikki qator kichik r harfini va shu harf ishtirok etgan so'zlarni yozib kelish.

I sinfda o'quv yilining ikkinchi yarmida ona tili darslarida yozuvning orfografik tomoniga e'tibor berib, uning grafik tomonini esdan chiqarib qo'ymaslik kerak. Ayrim harflarning yozilishini bir yoki ikki kun emas, balki bir necha kun mashq qildirish mumkin. Ammo mashqlarning turi har xil bo'lishi lozim. «Husnixat» kitobida II yarim yil uchun berilgan materiallar alifbe davridagiga o'xshab soatlarga yoki qismlarga ajratilgan emas. O'qituvchi o'z istagicha ona tilidan o'tayotgan temasiga moslab yozuv mashqlarini tanlab olishi mumkin.

Uyga vazifa qilib shu harf ishtirok etgan so'zlarni topib yozib kelish topshiriladi. Agar o'quvchilar shunda ham bu harfning yozilishini yaxshi o'zlashtirib ololmasalar, keyingi darslarda yana takrorlash mumkin. Ayrim

vaqtlarda esa shu harfdan tashkil topgan soʻzlarni esa «Husnixat» daftaridan koʻchirib yozishga berish mumkin.

Kichik harflarga oʻxshash bosh harflar ham guruhlariga ajratib berilgan. Masalan, oʻxshash elementli L va M harflarini bir darsda mashq qildirish mumkin. Bosh harflarni mashq qildirishda oʻquvchilarga tanish boʻlgan shahar va daryolarning nomini, kishilarning ismini yozdirish mumkin.

Quyida ona tili darsining tarkibiy qismida husnixat mashqlari qanday oʻtkazilishini namuna tarzida koʻrsatib oʻtamiz.

Dars mavzusi: d va t undoshlarining aytilishi va yozilishi.

Darsning borishi.

Darsning boshlanishida oʻquvchilar bilan quyidagicha savol javob oʻtkaziladi.

1. Gap nimadan tuziladi?
2. Soʻz nimalardan tuziladi?
3. Tovushni nima qilamiz?
4. Yozuvda tovushlar nima bilan ifodalanadi?

Shundan soʻng yangi temani bayon qilishga oʻtiladi.

Yangi tema d va t undoshlarining aytilishi va yozilishini oʻquvchilarga tushuntirishdan oldin chiroyli yozuv qoidalariga asoslanib «Husnixat» daftaridagi d va t harflarini ikki qatordan yozib mashq qildiriladi. Harflarni yozdirishga boshlashdan oldin ularning qanday yozilishi, qanday unsurlardan tuzilganligi, boshqa harflar bilan bogʻlanishi haqida yana qayta tushuncha berib, eslatib oʻtiladi: kichik t harfi ikki unsurdan tuzilgan boʻlib, ular qoʻlni uzgan holda yoziladi. Boshqa harflar bilan, soʻzning qayerida kelishidan qatʼi nazar, qoʻshilib yoziladi. Kichik d harfi ham shu tartibda tushuntiriladi. Keyin «Ona tili» darsligidan shu mavzuga oid material tushunriladi va mashqlar bajariladi. Mashqni 3-4 oʻquvchiga oʻqitib, d va t undoshlari qatnashgan soʻzlar izohlab yozdiriladi. Shundan soʻng yangi temaga mos maqol va topishmoqlarni yozdirish mumkin.

Husnixat mashqlarini ona tili darsi bilan bunday bogʻlab oʻtish toʻgʻri va chiroyli yozish malakalarini hosil qilish va ona tili predmetini ham puxta oʻzlashtirishga asos boʻladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish yoʻllari borasida gapirib bering.

2. Alifbegacha bo'lgan davrda qanday tayyorgarlik mashqlari tashkil etiladi? Ularni qanday gurunlarga bo'lish mumkin?
3. Alifbe davrida yozuv darslari qanday tashkil etiladi? Bunday darslarning o'ziga xos xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi?

Mavzuga doir testlar

1. Yozuvga o'rgatishning boshlang'ich davrida bolalarning yozuv tezligi bir daqiqada necha harfni tashkil etishi kerak?

- A) 10-15 harfni;
- B) 15-20 harfni;
- C) 4-5 harfni; *
- D) 6-8 harfni.

2. Birinchi o'quv yilining oxirida yozuv tezligi bir daqiqada qanchani tashkil etishi kerak?

- A) 20-25 harfni; *
- B) 15-20 harfni;
- C) 25-30 harfni;
- D) 5-10 harfni.

3. Birinchi sinf yozuv daftaridagi katta chiziqlar orasidagi masofa qancha bo'lishi lozim?

- A) 8 mm;
- B) 10 mm;
- C) 6 mm; *
- D) 12 mm.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tavsiya etilgan bir chizikli daftarning parallel chiziqlari orasidagi masofa qancha bo'lishi kerak?

- A) 5 mm;
- B) 7 mm;
- C) 12 mm;
- D) 10 mm. *

5. Boshlang'ich sinflarning birinchi sinflari uchun amaldagi «Yozuv daftari»ning muallif tuzuvchisi kim?

- A) Q.Abdullaeva;
- B) M.G'ulomov; *
- C) K.Qosimova;
- D) N.Sobirov.

6. «Avtoruchka bilan chiroyli yozuvga o'rgatish» kitobining muallifi kim?

- A) N.Tursunov;
- B) Q.Abdullaeva;
- C) M.G'ulomov; *
- D) K.Qosimova.

7. Yuqori qismidan tutashtiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

- A) q y v;
- B) q n g g g' ;
- C) o o' v; *
- D) o o' v q g y g'.

8. O`rta qismidan tutashtiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

- A) b f g j; *
- B) o o' v;
- C) q y v;
- D) o a v t.

9. Pastki qismidan tutashtiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

- A) m n r t u; *
- B) a d v a;
- C) j j' v V;
- D) y g n g q g'.

10. Yuqoridan boshlanib yoziladigan qatorni belgilang.

- A) B D E F G G' ; *
- B) A L M N;
- C) I A D;
- D) A Q R S U.

11. Pastdan boshlab yoziladigan harflar qatorini belgilang.

- A) A M N; *
- B) B O O' ;
- C) P T D;
- D) A va V.

12. Tutashtiruvchi unsuri bo`lmagan bosh harflar qatorini belgilang.

- A) Q X Z;
- B) S O' ; *
- C) C Q O P;
- D) B M T F.

13. Tutashtiruvchi unsuri bo`lmagan bosh harflar o`zidan keyingi harflarga qanday ulanadi?

- A) qo`shimcha yordamchi chiziq bilan o`rta qismidan tutashtiriladi;
- B) qo`shimcha yordamchi chiziq bilan pastki qismidan tutashtiriladi; *
- C) qo`shimcha yordamchi chiziq bilan o`rta va pastki qismidan tutashtiriladi;
- D) qo`shimcha yordamchi chiziq bilan yuqori qismidan tutashtiriladi.

14. Tutashtiruvchi unsurli bosh harflar qayeridan tutashtirilishiga ko`ra necha guruhga bo`linadi va ular qaysilar?

- A) 2 guruhga bo`linadi: o`rta va yuqori qismidan tutashtiriladi;
- B) 2 guruhga bo`linadi: pastki va yuqori qismidan tutashtiriladi;
- C) guruhga bo`linmaydi, faqat pastki qismidan tutashtiriladi;
- D) 2 guruhga bo`linadi: o`rta va pastki qismidan tutashtiriladi. *

IKKINCHI SINFDA HUSNIXAT

R e j a:

- 1. Partada to'g'ri o'tirish va yozuv quollarini to'g'ri ushlab malakasini o'stirish.**
- 2. O'xshash elementli kichik va bosh harflarni yozish metodikasi.**

Vatanimiz mustaqilligining dastlabki kunlaridan boshlaboq jamiyatni isloh qilish va yangilash jarayonining eng muhim bo'g'ini, jamiyatdagi demokratik o'zgarishlarning, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning, Respublikani jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvining zarur va majburiy sharti sifatida ta'lim sohasini isloh qilish siyosati izchillik bilan amalga oshirilmogda.

Xalq ta'limi vazirligining buyrug'iga asosan DTS, o'quv dasturlari ekspertizadan o'tkazildi va shu xulosa asosida umumiy o'rta ta'limning yangi tahrirdagi Davlat ta'lim standarti, modernizatsiya qilingan o'quv dasturlari tayyorlandi va tajriba – sinovdan o'tkazilib, ayni damda amalga tatbiq etilmogda.

«O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim to'g'risida»gi Nizomda ta'kidlaganidek: «Boshlang'ich ta'lim, o'qish yozish, sanash, o'quv faoliyatining asosiy malaka va ko'nikmalari, ijodiy fikrlashi, o'zini o'zini nazorat qilish o'quvi, nutq va xulq-atvor madaniyati, shaxsiy gigiyena va sog'lom turmush tarzi asoslarining egalab olishlarini ta'minlashga da'vat etilgan».

Boshlang'ich ta'lim bosqichi oldiga qo'yilgan vazifalarning bajarilishini nazorat qilish ta'lim standarti orqali amalga oshiriladi. Ta'lim standarti asosida davlat boshlang'ich sinf o'quvchilaridan standartga belgilab qo'yilgan ko'rsatkichlarga erishishni talab qiladi va o'z navbatida, bu ko'rsatkichlarga erishish uchun zarur bo'lgan ta'limiy xizmatlar va vositalar bilan ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'lim standarti ta'lim sohalariga qo'yilgan standart ko'rsatkichlarni mujassamlashtiradi. Standartning mezon va parametrlarini ta'lim sohalariga belgilab qo'yilgan ta'lim standartining ko'rsatkichlari tashkil etadi. Ta'lim sohalari bo'yicha ta'lim natijasining sifati xuddi mana shu ko'rsatkichlarga asoslangan holda aniqlanadi. Bu o'rinda belgilab qo'yilgan ko'rsatkichlar umumlashtiriladi hamda aniq o'lchov birliklarida ifodalanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchining ona tili ta'limi sohasi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar quyidagi uch parametrlilik standart mezon orqali aks etiriladi: o'qish texnikasi, og'zaki fikrni va matn mazmunini anglash hamda fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi murakkab jarayon bo'lib, ona tili ta'limining maqsadi shu parametrdan mujassamlashadi va o'quvchi tomonidan yaratilgan matnda aks etadi.

2-sinf o'quvchilarining o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar quyidagilar:

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

Miqdoriy ko'rsatkich: 35-40 so'zdan iborali diktant yoza olish.

Talablar:

- a) imlo xatolarga yo'l qo'ymaslik;
- b) ijodiy matnning mantiqiy jihatdan izchilligi;

Diktant turlari: lug'at diktant, yoddan yozuv diktanti, nazorat diktanti.

Miqdoriy ko'rsatkich: 3-4 gapdan iborat kichik va sodda matn (fikr ehtiyoji bilan bog'liq mavzu asosida) yaratish.

Talablar:

- a) matndagi gaplarning mazmunidan o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, ko'rsatilgan mavzu doirasida birlashish;
- b) harflar va tinish belgilarini to'g'ri yozish;
- d) so'z va gaplarni to'g'ri yozib, tinish belgilarini o'z o'rniga qo'ya olish.

Matnning xarakteri: rasm, manzara, voqea-hodisalar tasviri, o'quvchiga tanish bo'lgan narsa, buyum tasviri.

«Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi»da husnixat mashg'ulotlari birinchi sinf «Tayyorgarlik davrida yozuv darslari» hamda Alifbe davrining «Yozuvga o'rgatish» bo'limlarida amalga oshirilishi ta'kidlangan bo'lsa, ikkinchi sinfdan «Fonetika, grammatika, imlo va nutq o'stirish» bo'limining «Husnixat» faslida o'rgatilishi yozilgan.

Quyida «Husnixat» faslida berilgan dasturni aynan iqtibos keltiramiz:

«Bir chiziqli daftarda tez takrorlanadigan» unsurli harflarni yozishga va ikki harfni bir-biriga tutashtirishga oid tayyorgarlik mashqlari: o'xshash unsurli kichik harflar guruhlaridagi kichik harflarni, shu harflardan tuzilgan bo'g'inlar va so'zlarni yozishni, shuningdek, bosh harflarni o'zidan keyingi kelgan kichik harfga tutashtirishning qiyinlashib borishini hisobga olgan holda, yozuv qoidalariga rioya qilib, chiroyli yozishga o'rgatish.

Ayrim yozuv qoidalari:

1. To'g'ri, aniq va chiroyli yozuvni o'rgatish.

2. Daftarlarning past tomonidagi burchagini ko'krak o'rtasining qarshisiga to'g'ri qo'yish.

3. Daftarni chap qo'l bilan ushlab turib yozish.

4. Boshini salgina pastga egib, to'g'ri o'tirish.

5. Oyoqni bo'sh tutib, erga qo'yib o'tirish.

6. Qo'lni to'g'ri tutish. Ruchkani erkin ushlash.

7. Har bir harfni to'g'ri tutashtirishga rioya qilgan holda bo'g'in va so'zlarni aniq yozishga harakat qilish.

8. Shoshmasdan, chaplashtirmasdan yozish.

9. Har bir mashqni uch-to'rt marta takrorlash.

Tez takrorlanadigan unsurli harflarni yozishga va ikki harfni bir-biriga tutashtirishga oid tayyorgarlik mashqlari.

O'quv yili davomida imlosi qiyin bo'lgan quyidagi so'zlarning talaffuzi va yozilishini bilib olish: *avgust, baland, baho, bahor, behi, Buxoro, dars, daftar, do'st, farzand, fasl, havo, hikoya, jahon, juft, karam, kaft, konki, lavlagi, loviya, lug'at, mashina, minnatdor, moslama, navbatchi, no'xat, oktyabr, payvand, palto, paxta, qo'ng'iroq, quyosh, sabzi, Samarqand, sentyabr, sinf, singil, soat, Toshkent, tarktor, vazifa, vatan, xalq, xursand, yomg'ir, yostiq, o'qituvchi, o'quvchi, shahar* kabi.

2-sinfda husnixat darslarini tashkil etish usuliyoti. Dastur talablaridan ayonlashadiki, 2-sinfda ham husnixatga o'rganishning birinchi kunidan boshlab o'qituvchining oldida qator bir-birini to'ldirib va takomillashtirib borishni taqozo etadigan murakkab vazifalar turadi: partada to'g'ri o'tirish, ruchkani

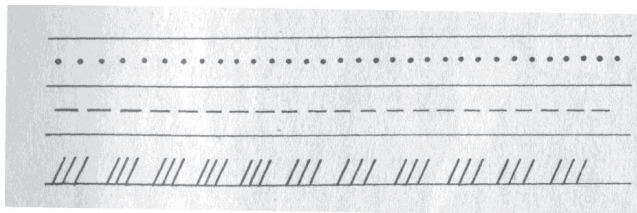
to'g'ri ushlash malakasini o'stirish, harflarning qiyaligini va balandligini to'g'ri saqlash, yozuv texnikasini takomillashtirish va boshqalar.

2-sinfda ham sharikli ruchkada yozish malakasi rivojlantiriladi.

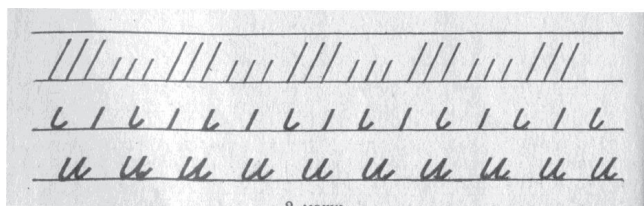
1-sinf o'quvchilariga qiya chiziqlari siyrak bo'lgan ikki chizikli daftarga yozish o'rganilgan bo'lsa, 2-sinfdan boshlab bir chizikli daftarga toza, aniq va tez yozish malakasi singdirib boriladi.

2-sinf o'quvchilariga bir chizikli daftarga kichik harflarning balandligini 4 mm, bosh harflarning balandligini esa 8 mm yozishga o'rgatiladi. Husnixatga o'rgatishning birinchi kunidan boshlab yozish vaqtida o'qituvchi o'quvchilarning ruchkani qanday ushlayotganliklarini kuzatib borishi va siyoh to'ldirish qoidalarini eslatib o'tishi lozim. Bu sinfda ko'proq harflarni bir xil balandlikda chamalab yozishga o'rgatish talab etiladi. O'quvchilar bilan ular bir chizikli daftarga yozishga o'tishlaridan oldin harflarni bir xil balandlikda yozish mashqlari o'tkaziladi (mashqlar namunasi 2-sinf uchun chiqarilgan «Husnixat» daftarida beriladi). Bunda o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning chamalash qobiliyatlarini o'stirishga qaratiladi. Birinchi navbatda o'qituvchi o'z shogirdlarini «Husnixat» daftari bilan to'liq ta'minlashga erishishi lozim. Shundagina uning zahmatlari kerakli natijani berishi mumkin. Agar hamma talabalarda «Husnixat» daftari bo'lmasa ularning o'zlashtirishlari ham har xil bo'ladi. Tayyorgarlik mashqlari asta-sekin quyidagicha murakkablashtirib boriladi:

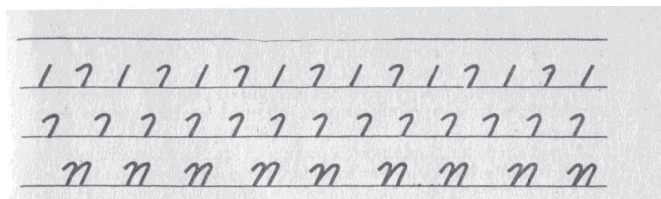
1-mashq

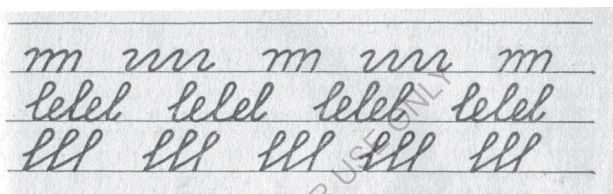
2-mashq

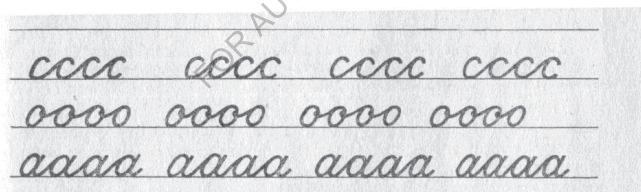
3- mashq

4- mashq

5- mashq

Ammo o'tkazilgan mashqlar ayrim o'quvchilarga ta'sir ko'rsatmasligi, ular bir harfni katta, ikkinchisini kichik, birini baland, ikkinchisini past qilib yozib qo'yishlari mumkin. O'qituvchi bir o'quvchilarning daftarlarini tekshirayotganda noto'g'ri yozilgan harflarni tuzatib yozib qo'yish va keyingi darsda ularning qanday xatoga yo'l qo'rganligini aytib o'tish lozim.

Masalan, bir o'quvchi «sa» bo'g'inini yozishda «s»ni katta (to'g'ri) yozadi, «a»ni esa nimadan kichikroq (noto'g'ri) qilib yozadi. Shunda o'qituvchi «a» harfini ham shu balandlikda yoz, deb o'quvchiga ko'rsatma berishi kerak. Agar o'quvchi to'g'ri chamalay olmasa, unda o'qituvchi uning qo'lidan ushlab turib yozdirishi kerak.

O'quvchilarga gaplarni yozdirib mashq qildirishdan oldin o'qituvchi doskada ayrim gaplarni namuna tarzida yozib ko'rsatishi lozim. Bunda o'qituvchi doskadagi gapning faqat birinchi harfi katta yozganligini, qolgan harflar esa yozilishi talabi va shakliga ko'ra bir xil balandlikda yozilganligini aytib o'tadi.

Yuqoridagi gapdagi harflarning baland pastligi tahlil qilingach, o'qituvchi gapdagi birinchi so'z qanday harf bilan boshlanganligini so'raydi. SHundan keyin o'quvchilar gaplarni yoza boshlaydilar.

K.Qosimova, S.Fuzailov va A.Ne'matovalar tomonidan yozilgan «Ona tili» 2-sinf uchun darslik (Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent-2005)ning 65-sahifasi «Kishilarning ismi va familiyasida bosh harf» mavzu bilan boshlanadi. Ushbu mavzu tarkibidagi 12 ta mashqni bajarish jarayonida ham yuqorida tilga olganimiz bosh harflarni yozish malakasini shakllantirishni amalga oshirish mumkin.

Shunday qilib o'quvchilar birinchi so'zni yozib bo'lgach, o'qituvchi gapdagi ikkinchi so'zning qanday harflar bilan yozilishini so'raydi. Ko'rib turganingizdek «*keldi*» so'zi tarkibidagi 4 ta harfda uchtasi «*k*», «*l*» va «*d*» kichik qatordan yuqorida ham, chiqib ketadi, ya'ni uning shakli kichik bo'lsa ham balandligi katta harflar bilan barovar yoziladi. «*E*» va «*i*» harflari esa kichik parallel qatorlar ichida yoziladi.

Bunday mashqlar o'quvchilarni bosh harflar bilan kichik harf o'ratsidagi farqni ajrata olishga va bir tekis yozishga o'rgatadi. O'quvchilar harflarning balandligiga rioya qilib yozishni bilib olganlaridan so'ng ularning oldiga yozuvning qiyaligini to'g'ri saqlash harflarni qo'l harakatini uzmasdan bog'lab yozish vazifalari qo'yiladi.

Harflarni qiyaligini to'g'ri saqlash parta ustida daftarning holatiga bog'liq. Agar daftarning holati to'g'ri qo'yilsa, xat ham to'g'ri yoziladi. Daftarning holatini tez-tez o'zgarishi natijasida xatning sifati buziladi. Shuning uchun birinchi navbatda o'qituvchining o'zi parta ustida daftarning to'g'ri turishiga e'tibor berishi lozim.

Harflarning qiyaligi 65° ga teng bo'lishi kerak.

Yozuvning bir tomonga qiya bo'lishi tik yozuvga nisbatan oson bo'lib, xat tekis chiqadi va yozuv tezligi oshadi.

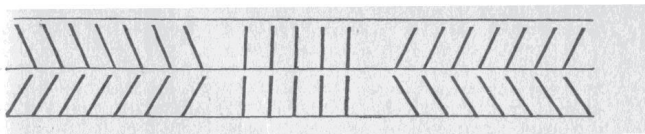
Daftarni to'g'ri tutishi malakasini o'quv yilining boshidan hosil qilish va bu malakani butun o'quv yili davomida mustahkamlab borish zarur.

O'quvchilarda daftarni to'g'ri tutish, yozuv vaqtida to'g'ri o'tirish avtoruchkani to'g'ri ushlab kabi malakalarni mustahkamlash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: «bir» deganda gavdani to'g'ri tutish, «ikki» deganda daftarni to'g'ri qo'yish, «uch» deganda ruchkani ushlab.

Bir chiziqli daftarda qiya chiziqlarning yo'qligi daftarni parta ustida to'g'ri tutishga alohida e'tibor berishni taqozo qiladi. Buni amalga oshirish o'qituvchidan ko'p mehnat talab etadi, chunki o'qituvchi har bir o'quvchining daftarini butun dars davomida kuzatib borishi lozim bo'ladi. Bu ishni osonlashtirish uchun quyidagi usuldan foydalanish mumkin.

Parta ustiga ikki o'quvchining har biri uchun ingichka kontrol (nazorat) chiziq chizish kerak. Bu chiziqning ostki uchi o'quvchilarning chap ko'kragi o'rnatilgan to'g'ri bo'lib, parta qirg'og'iga nisbatan 65° bo'lishi zarur. Natijada hamma o'quvchilarning oldida (partada) nazorat chiziqlar hosil bo'ladi. Shundan keyin daftarni shu nazorat chiziqqa tekis qilib qo'yishni talab qilish oson bo'lib qoladi. Qatorlar to'g'ri borgan sari daftar ham shu chiziq bo'ylab yuqoriga ko'tarila boradi.

Shu tartibda daftarni to'g'ri tutish malakasi hosil qilingandan so'ng o'qituvchi doskaga bir nechta qiya holatdan kichik tayoqcha va yoniga yana shunday bir nechta tik tayoqcha chizib, o'quvchilardan qaysi tayoqchalar tik va qaysi tayoqchalar qiya ekanligini ko'rsatishni tilab qiladi.

O'quvchilar ular orasidagi farqni ko'rsatib beradilar. Shundan keyin o'qituvchi yozuv o'ng tomonga 65° qiya bo'lishligini yana ta'kidlaydi.

Bunday mashqlar o'quvchilar kuzatuvchanligini oshiradi, o'quvchilarga xatning qiya yozilishi shart ekanligini anglatadi. Ba'zi o'quvchilar harflarning uchun tayoqcha unsurini yozishda qiynaladilar. Bunday kamchilikning oldini olish uchun shunday unsurlardan tashkil topgan harflarni mashq qildirish kerak (Bu mashqni o'tkazishda unsurlarning qiyaligini to'g'ri saqlashga yordam beruvchi qo'shimcha qiya chiziqchalar ham beriladi).

Bunda o'quvchilar harflar yonidagi tayoqcha unsuriga qarab harflarning qiyaligini to'g'rilab, o'zlarining yozuvlarini tekshirib boradilar.

2-sinf o'quvchilari uchun beriladigan mashqlar tekshiruv xarakterida bo'lishi ham mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarga harflarning to'g'ri yozilishini ko'rsatish bilan birga har bir harfning shaklini (qayerdn boshlanib, qayerdan tugatishni) ham o'rgatishi lozim.

O'quvchilarni to'g'ri va noto'g'ri yozilgan harflarni farq qila olishga, ularning asosiy kamchiligi nimadan iborat ekanligini aniqlay olishga o'rgatish kerak.

O'qituvchi o'rgatilayotgan harfning shaklini va yozilish tarkibini doskada ko'rsatib bo'lganidan so'ng, o'qituvchilarning 4-5 marta yozishlarini talab etadi. Bu vaqtda o'qituvchi sinfni aylanib chiqib, xato yozayotgan o'quvchilarning daftariga to'g'risini yozib berib, shunga qarab yozishni buyuradi.

Noto'g'ri yozilgan harflarning shaklini tahlil qilish orqali ularning kamchiligini topishni o'qituvchi doskada ham mashq qilib ko'rsatishi mumkin. Masalan, to'g'ri yozilgan kichik *t* harfi bilan xato yozilgan *t* harfini yonma-yon yozadi.

Noto'g'ri yozilgan bu harfning asosiy kamchiligi nimadan iborat ekanligini o'qituvchi o'quvchilardan so'raydi. O'quvchilar javob beradilar. (Ikkinchi usti ilmoqli kichik tayoqcha unsuri birinchi unsurdan kichik, uchinchi unsuri esa ikkinchisidan ham kichik).

O'quvchilar bu harfdagi xatoni aytib beradilar (Birinchi unsuri bilan ikkinchi unsuri orasidagi masofa yaqin, ikkinchi unsuri orasidagi masofa yaqin, ikkinchi unsuri bilan uchinchi unsuri orasidagi masofa esa olis).

Shundan keyin o'qituvchi doskadagi noto'g'ri yozmagan harflarni o'chirib tashlab, uning to'g'ri yozilishini qayta ko'rsatib beradi, o'quvchilar ko'chirib yozadilar.

Shunday qilib, yozuvning qiyaligini to'g'ri saqlash uchun, birinchi navbatda, daftarning parta ustida to'g'ri turishini ta'min etish, o'z-o'zini tekshirish uchun esa qo'shimcha mashqlar berish lozim. Xatolar ustida ishlash esa o'quvchilar yozuvini mukammallashtiruvchi muhim omillardan biridir.

Bu sinfda yozuv grafikasini o'stirish uchun berilgan mashqlarning xarakteri 1-sinfga o'xshash bo'lsa-da, maqsad harflarning kengligini, balandligini va qiyaligini to'g'ri saqlashdan iborat bo'lib, bir chiziqli daftarga yozish malakasi ona tili materiallari bilan bog'liq holda olib boriladi.

O'quvchilar harflarni unsurlarga bo'lib yozmasalar ham, har bir harfning qanday unsurlardan tuzilishini, yozayotganda peroni qaysi tomonga harakat qildirishni, qayerda burilish bo'lishini, qaysi unsur qanday qiyalikda yozilishini va boshqa qoidalarni yaxshi bilishlari kerak.

Ta'kidlangidek, 1-sinfda o'quvchilarga harflarni qiya chiziqlari siyrak bo'lgan ikki chiziqli daftarga yozishga o'rgatilgan bo'lsa, 2-sinfdan boshlab bir chiziqli daftarga yozish o'rgatiladi. Undan tashqari, harflarni guruhlarga ajratish ham 1-sinfdan farq qiladi.

Husnixatga o'rgatish metodlari ichida genetik metodi ham bor. Bu metoddan foydalanishda harflar ma'lum o'xshash guruhlarga ajratilishi va ularning qanday unsurlardan iborat ekanligini ko'rsatish lozim. Hozirgi kunda ham bu metoddan qisman foydalanilmoqda. Genetik metodning asosiy xususiyati kichik va bosh harflarni guruhlarga bo'lib yozdirishdir. Masalan, harflarni quyidagi guruhlarga bo'lib yozish tavsiya etiladi.

I. O'xshash unsurli kichik harflar guruhlari:

1-guruh: i, u, n, m, t, e, y.

2-guruh: h, j, k, f.

3-guruh: o, o', q, a, g, g', p.

4-guruh: e, b, x.

4-guruh: r, v, s, sh, ch.

II. O'xshash unsurli bosh harflar guruhlari:

1-guruh: U, L, Z, I.

2-guruh: M, R, K, N, A.

3-guruh: O, O', Q, Ch, Ch.

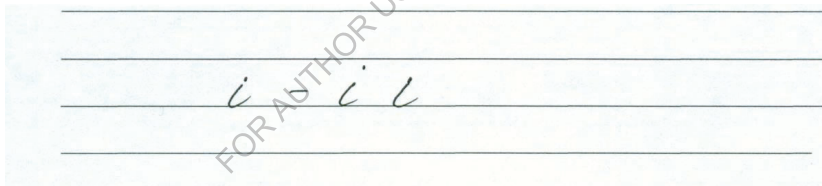
4-guruh: E, S, SH, Z.

5-guruh: V, G, Q, U.

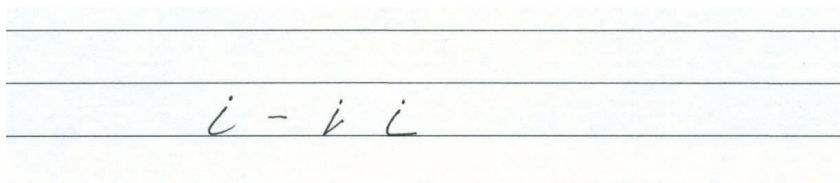
6-guruh: T, F, R, B, R.

1-guruh o'xshash unsurli kichik harflar. Kichik *i* harfining yozilishi o'quvchilarga unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Ular bu harfni yozishni tez o'rganib oladlar. O'qituvchi faqat harfning nuqtasi va ilgaksimon unsurini to'g'ri qo'yilishi va yozilishiga e'tibor qaratadi. Bu harf ikki urinishda yoziladi. Avval nuqtadan pastki qism, so'ngra nuqta qo'yiladi. Kichik *i* harfini yozishda o'quvchilar quyidagi xatolarga yo'l qo'yadilar.

1. Harf nuqtasini balandroqda yoxud pastki asosiy unsurga yopishtirib yozadilar:

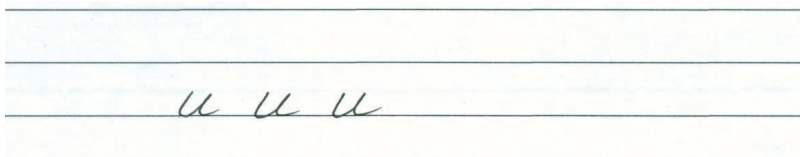
2. Asosiy unsure ilmog'ini noto'g'ri – burchakli yoxud xat barobarida yozadilar:

Bunday kamchiliklarni oldini olish uchun o'quvchilar ko'proq mashq qilishlari lozim va namunaga qarab yozishni o'zlashtirishlari kerak/

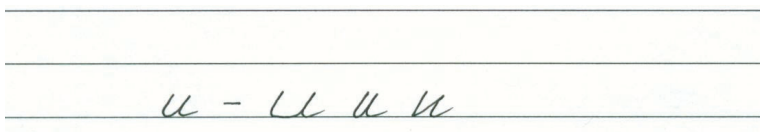
Kichik *u* harfining yozilishi o'quvchilarga tanish bo'lsa ham uning yozilish shaklini qayta ko'rsatish zarur. Ikki chiziqning o'rtasini belgilab olib, pastga qarab kichik tayoqcha tushuramiz va uni pastki chiziqqa etkazmay turib

o'ngga buramiz va yuqoriga qarab davom ettiramiz. qo'lni daftardan olmasdan turib, ikkinchi unsurini tushiramiz:

Kichik **u** harfini yozishda o'quvchilar quyidagi xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin:

1. Harf unsurlari orasidagi masofaralni juda keng yoki tor va burilish joyini qirrali qilib yozadilar:

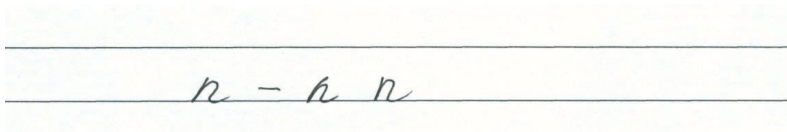

2. Harfni juda yirik (8 mm balandlikda) yoki juda mayda (2 mm balandlikda) qilib yozadlar:

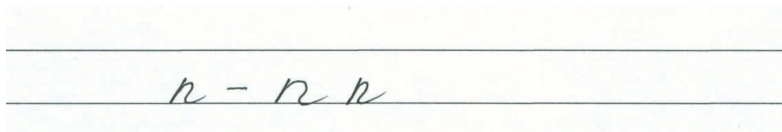
Bunday kamchiliklarning oldini olish uchun daftarni to'g'ri tutish malakasi mustahkamlanadi, harf unsurlarini bog'lab yozishga o'rgatiladi.

Kichik **n** harfi ikki unsurdan iborat bo'lib, ular qo'shib yoziladi:

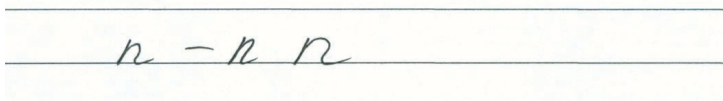

Bu harfni yozishda o'quvchilar quyidagi kabi xatolarga yo'l qo'yishi mumkin:

1. Birinchi va ikkinchi unsurlarini yozishda qiyalikni har xil qilib qo'yadilar:

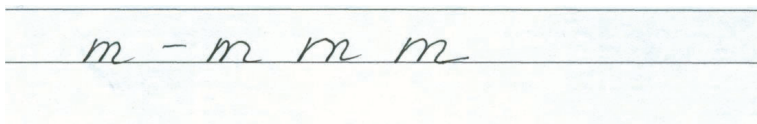

2. Harf unsurlari orasidagi masofani keng yoki tor qilib yozadilar:

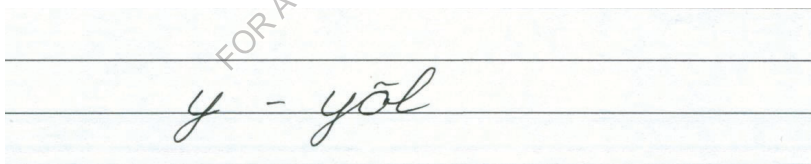
Kichik **n** harfi uch unsurdan iborat bo'lib, ular qo'l harakati uzilmay bir-biriga bog'lab yoziladi.

Bu harfni yozishda uchraydigan asosiy kamchilik-unsurlar orasidagi masofani to'g'ri saqlay olmaslik:

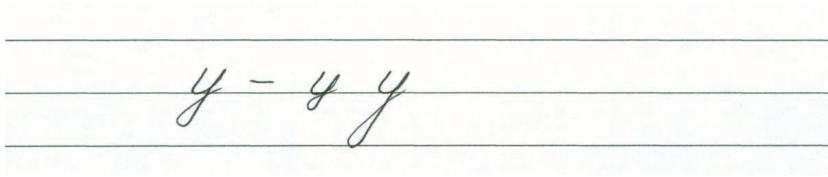

Bunday kamchilikning oldini olish uchun to'g'ri va noto'g'ri yozilgan harflarni taqqoslab ko'rsatish lozim.

Kichik **y** harfini yozishda ham qo'l harakati uzilmaydi. Uning birinchi unsuri kichik **u** harfining unsuriga o'xshash yoziladi, ikkinchi unsuri esa satr chizig'idan pastga tushirilib, katta tuguncha hosil qilib, boshqa harflar bilan bog'lanadi.

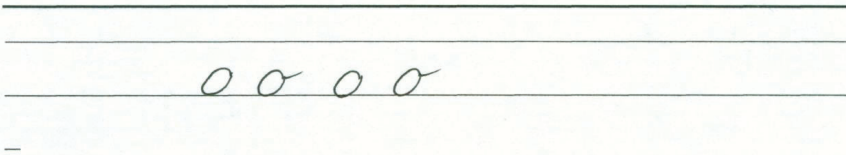

Bu harfni yozishda uchraydigan asosiy kamchilik tugunchakli unsurini juda qisqa yoki juda uchun yozilishidir:

2-guruh o'xshash unsurlik kichik harflar.

Kichik **o** harfi cho'zinchoq doira shaklida bo'lib, uni ikki ko'rinishda yozish mumkin:

o harfini yozishda o'quvchilar ko'pincha quyidagi xatoga yo'l qo'yadilar:

1. **o** harfini oziga cho'zinchoq emas, balki lo'nda va to'g'ri yozadilar:

2. Harfni kichkina va ingichka yozadilar.

O'quvchilar **o**' harfini yozish jarayonida ham aynan shunday xatolarga yo'l qo'yadilar.

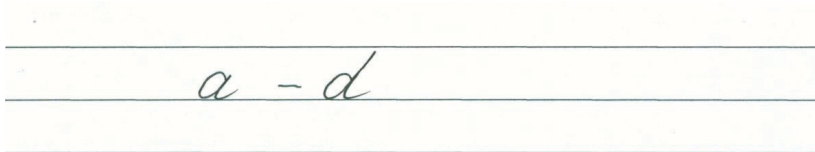
Kichik **a** harfining unsurlari qo'shib yoziladi. U o'zidan keyin yoziladigan harflar bilan ham oson bog'lanadi. Kichik **a** harfini yozish uchun birinchi navbatd cho'zinchoq doira o'tkaziladi va qo'lni daftardan olmasdan turib ikkinchi elementi tushiriladi:

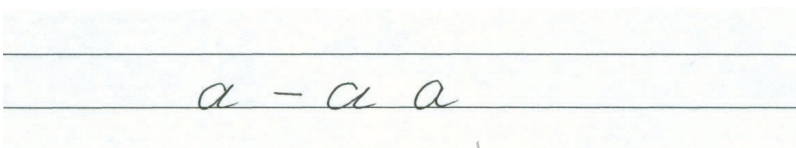
Bu harfning yozilish shaklini o'quvchilar juda yaxshi o'zlashtirib olishlari zarur. Agar uning yozilish tarzini yaxshi o'zlashtirib ololmasalar qo'lni uzib yozishga o'rganib qoladilar. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarga ba harfning yozilishini qayerdan boshlashni va qayerda tugatishni doim eslatib turishi lozim.

O'quvchilarning yozuvida quyidagicha noto'g'ri yozilgan **a** harflarini uchratish mumkin:

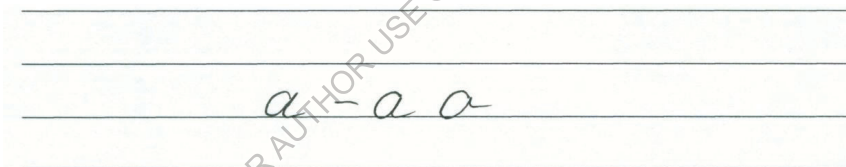
1. Ikkinchi (osti ilmoqli tayoqcha) unsuri birinchi cho'zinchoq doira unsuridan yuqorga chiqib ketadi:

2. Cho'zinchoq doira shaklidagi unsurini ochiq qoldirib, unsurlarni to'g'ri bog'lay olmaydilar:

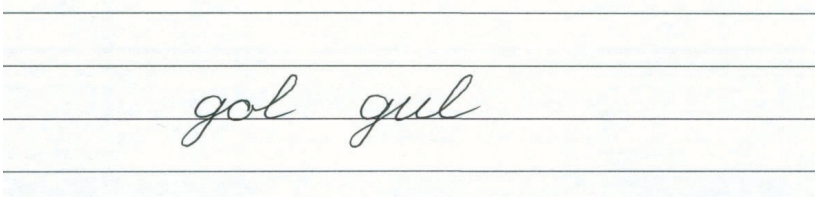

3. Unsurlarning qo'shilish joyida burchak (joy) qoldirmaydilar:

O'qituvchi bunday xatolarni tuzatish uchun doskada yana qayta (katta o'lchamda) to'g'ri yozilishini ko'rsatib berishi lozim.

Kichik **g** harfi ikki unsurdan iborat bo'lib, o'zidan keyingi harflar bilan oson bog'lanadi:

Bu harf yozilish shakli jihatidan sodda bo'lishiga qaramay o'quvchilar quyidagi xatolarga yo'l qo'yadilar:

Bu xatolarni tuzatish uchun harflar bilan bir qatorda, osti ilmoqli, uzun tayoqcha shaklidagi unsurini yozdirish va ularni qiyos qilib ko'rsatish lozim. O'quvchilar **g**' harfini yozish jarayonida ham asosan shundy xatolarga yo'l qo'yadilar.

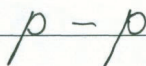
Kichik **p** harfi unsurlarga ajratilmay bir butun shaklda yozdiriladi. Bu harfni yozishda qatorlar orasining o'rtasidan pastki qatorlar orasining o'rtasigacha uzun tayoqcha tushiramiz, keyin esa qo'l harakatini uzmay tayoqcha bo'ylab yuqoriga ko'taramiz va satrlar orasini to'ldirib tayoqchaga ulangan **o** yozamiz.

Bu harfni yozishda o'quvchilarning xatida quyidagi kamchiliklarni uchratish mumkin:

1. Qo'l harakatini uzib, unsurlarini alohida-alohida yozish:

2. Uzun tayoqcha shaklidagi chiziqning ustidan qo'lni qayta aniq yurgiza olmaydilar, burilish chizig'ini daftar chizig'ining ostidan boshlaydilar:

3. Harf unsurlarining qiyaligini to'g'ri saqlay olmaydilar:

p - p p p

Bunday kamchiliklarning oldini olish uchun o'quvchilarning diqqatini harf unsurlarining to'g'ri yozilishiga tortib, quyidagicha mashqlar o'tkazish lozim:

p// p// p// p// p//

Kichik q harfi kichik o harfiga osti tugunchakli unsurini qo'shib yozish orqali hosil bo'ladi:

o q q

Ushbu harfni yozishda quyidagi xatolarga yo'l qo'yadilar:

1. Birinchi va ikkinchi unsuri noto'g'ri bog'lanadi:

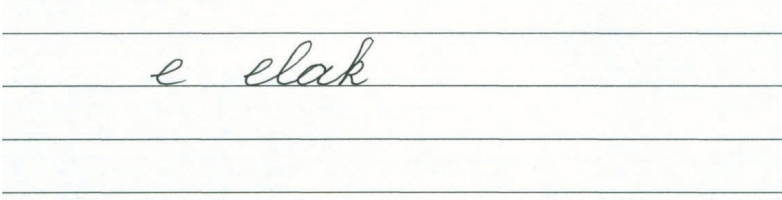
q - q

2. Ikkinchi unurning keyingi harfga bog'lanadigan ilmoqi qator o'rtasidan emas, balki pastroqdan qo'yiladi:

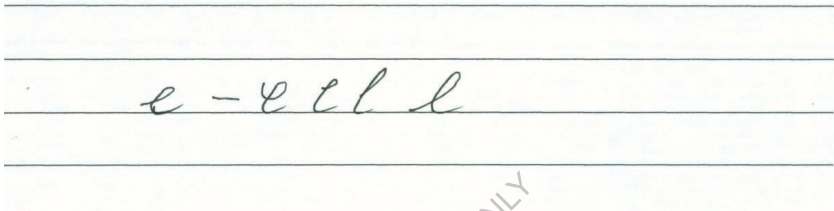
q - q

3-guruh o'xshash unsurli kichik harflar.

Kichik **e** harfini yozishda o'quvchilar deyarli xatoga yo'l qo'ymaydilar, chunki **e** unsurlarga ajratilmay, bir butun shaklda yoziladi. Kichik **e** harfi boshqa harflar bilan oson bog'lanadi:

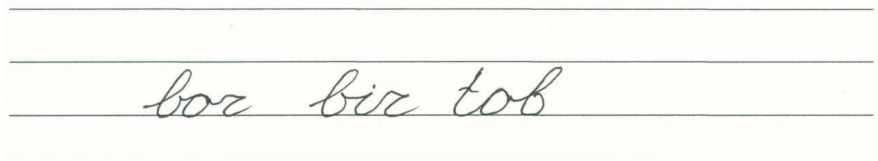
Ammo ayrim o'quvchilar bu harfni quyidagicha xato yozadilar:

Kichik **b** harfi ikki xil shaklda yoziladi:

Agar kichik **b** harfi so'zning oxirida kelsa, yopiq holda yoziladi, so'zning boshida yoki o'rtasida kelsa, ulash unsuri bilan qo'shib yoziladi:

O'quvchilar bu harfning yuqoridagi chiquvchi unsurini bir tomonga qiyshaytirib yozsalar uni quyidagicha mashqlar o'tkazish orqali tuzatish mumkin:

BIB BIB BIB BIB

Kichik **x** harfi o'ng va chap yarim cho'zinchoq doira shaklidan iborat bo'lsa ham, ular bir-biriga bog'lab yoziladi.

Bu harfni yozishda o'quvchilar quyidagi kamchiliklarga yo'l qo'yadilar:

1. Harf unsurlarining ustidan qo'lni qayta aniq yurgiza olmaydilar:

x - x x

Bunday xato ayniqsa uning elementlarini qo'shib yozishda ko'proq uchraydi.

Harf unsurlarini bog'lashda qo'l harakatini uzib yozadilar:

x - x x

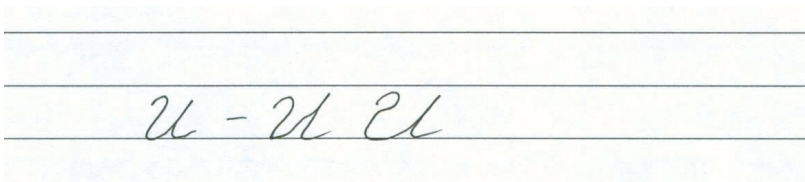
Bunday xatolarning bo'lmasligi uchun **x** harfni qo'l harakatini uzmasdan yozishni qayta mashq qildirish lozim.

Endi o'xshash unsuri bosh harflar guruhlaridan ayrim harflarning yozilishi borasida to'xtalib o'tamiz.

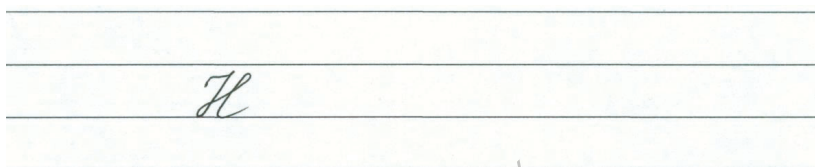
Birinchi guruhdan: Katta **U** harfi ikki unsurdan iborat bo'lib, birinchi unsuri ham usti, ham tagi ilmoqli, uzun tayoqcha shaklidan, ikkinchi unsuri esa tagi ilmoqli uzun tayoqcha shaklidan iborat:

U U

Bu harfni yozishda o'quvchilar ham osti, ham usti ilmoqli birinchi unsurini haddan tashqari yotiq qilib, burib yozadilar:

Ikkinchi guruhdan: Katta **H** harfi unsurlarga ajratilmay, bir butun shaklda yoziladi. Uning pastki va ustki tugunchaklari bir xil bo'lishi lozim:

Katta **H** harfining yozilish texnikasi murakkab bo'lmasa-da, o'quvchilarning yozuvlarida quyidagicha o'xshash ayrim kamchiliklarni uchratish mumkin:

1. Harf unsurlarining burilish joyini juda katta yoki kichik qilib yozadilar:

Katta **K** harfi ikki unsurdan iborat bo'lib, ikkinchi unsuri ham usti, ham tagi ilmoqli tayoqchadan iborat bo'lib, keyingi kichik harflar bilan oson bog'lanadi:

O'quvchilar bu harfni yozishda ruchkani chiziqning ustidan qayta aniq yurgiza olmaydilar yoki qo'l harakatini uzib, unsurlarga ajratib yozadilar:

K - K R

Ko'rsatilgan kamchiliklarni bartaraf qilish uchun o'qituvchi qo'lning aniq harakat qilishni va qo'lni uzmasdan yozishni muntazam ta'kidlab turishi lozim.

Beshinchi guruhdan: Katta Y harfi ikki unsurdan iborat bo'lib, birinchi unsuri tagi va usti ilmoqli tayoqcha shaklidan, ikkinchi unsuri esa tagi tugunchakli uchun tayoqcha shaklidan iborat. Ammo uning unsurlari bir butun shaklda yoziladi:

Y Y

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Yangi tahrirdagi o'quv dasturida husnixat darslari qanday aks etilgan?
2. Ikkinchi sinfda partada to'g'ri o'tirish malakasi qanday usullar bilan mustahkamlanadi?
3. 2- sinfda yozuv qurollarini to'g'ri ushlab malakasi qanday o'stiriladi?
4. O'xshash unsurli kichik va bosh harflarni yozish usullari borasida nimalarni bilasiz?

Mavzuga doir testlar

1. «Husnixat». 2-sinf (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. T.: O'qituvchi) kitobining muallifini toping.

- A) Safarov R.;
- B) G'ulomov M.; *
- C) Abdullaev Y.;
- D) Qosimova K.

2. 2-sinfda bir chiziqli daftarga kichik harflarning bo'yi chiziqning necha qismini tashkil etishi lozim?

- A) $\frac{1}{3}$; *
- B) $\frac{1}{4}$;
- C) $\frac{1}{2}$;
- D) $\frac{1}{5}$.

3. 2-sinfda bir chizikli daftarga bosh harflarning bo'yi qanchaga teng bo'lishi lozim?

- A) 10 mm;
- B) 12 mm;
- C) 8 mm; *
- D) 9 mm.

4. 2-sinf Ona tili darslarida husnixatga o'rgatishga necha soat ajratilgan?

- A) 40 soat;
- B) 32 soat;
- C) 36 soat; *
- D) 22 soat.

UCHUNCHI VA TO'RTINCHI SINFLARDA HUSNIXAT DARSLARI. RAQAMLAR VA TINISH BELGILARINI YOZISH METODIKASI

R e j a:

- 1. Uchinchi va to'rtinchi sinflarda husnixat malakalarini takomillashtirish.**
- 2. Raqamlarni aniq va chiroyli yozish metodikasi.**
- 3. Tinish belgilarini yozishga o'rgatish.**

Uchinchi va to'rtinchi sinflarda husnixat malakalarini takomillashtirish. Uchinchi sinf dasturida o'quvchilar husnixatini takomillashtirish uchun quyidagi talab va tavsiyalar berilgan:

- Yozuvga oid malakalarni mustahkamlash;
- Bolalarni bir chizikli daftarda yozishni mashq qildirish (harflarni balandlik va kenglik o'lchamini o'zlashtirish):
- O'quvchi uchun qiyin bo'lgan ayrim bosh va kichik harflarni, harflar birikmasini yozishga, shuningdek, harflarni to'g'ri ulanishiga rioya qilish.

Shu tavsiyalarga tayangan holda uchinchi sinfda husnixat darslari tashkil etiladi. Bu sinfda o'quvchilarning yozuv malakalarini mustahkamlash uchun ularga ko'proq ko'chirib yozish mashqlarini berish va yozuv tezligini hisobga olib boorish lozim. Tez yozish malakasini hosil qilish uchun qo'l va barmoq muskullari harakatini o'stiruvchi mashqlarni bajarish; ayrim kichik va bosh harflarning yozilish metodlarini ko'rsatish kerak bo'ladi.

Bunday mashqlar o'quvchilarning chamalash qobiliyatlarini o'stirishga, harflarni bir-biriga tez bog'lab yozishga o'rgatishga katta yordam beradi.

Oquvchilar tayyorgarlik mashqlarini bajarib bo'lganlaridan so'ng asta-sekin yozuv tezligi oshib, tez yozish malakasi hosil bo'la boradi. Bu davrda yozuvga o'rgatish uchun qo'yidagi malakalar hosil qilinishi zarur:

1. Harflarni qo'l harakatini uzmasdan tez bir-biriga bog'lab yozish.
2. Bosh va kichik harflarni bir-biriga bog'lab yozish.
3. Matnga qarab ko'chirib yozish.

To'rtinchi sinfda ham chiroyli yozuvga o'rgatishni ona tili darsi bilan bog'liq holda olib boriladi. Bu sinfda bir chiziqli daftarga kichik harflarni 3 mm balandlikda, bosh harflarni esa 7 mm balandlikda yozish malakasi hosil qilinadi. Bu sinfda o'qituvchi, harflarni yozilishini va o'lehamlarini tushuntirish bilan bir qatorda, quyidagi talablarni eslatib turishi lozim:

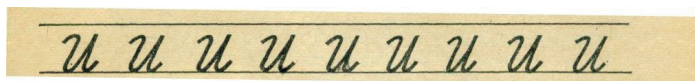
1. Partada to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlab, daftarni to'g'ri tutish.
2. O'quvchilarni mayda harfar bilan yanada tezroq yozishga o'rgatish.
3. Kichik harflarni bir xil balandlikda, bosh harflarni bir xil balandlikda

bir tekis qilib yozishga o'rgatish.

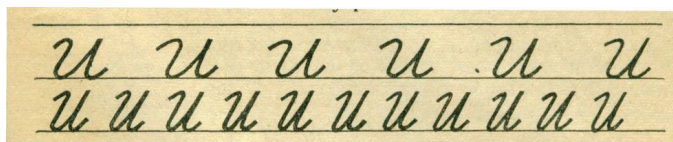
4. Tez yozishga o'rgatuvchi mashqlarni muntazam o'tkazish.
5. Ayrim kichik va bosh harflarni tez yozish uchun moslashtirish.

Tez yozish ko'nikmasi 1-2 sinflarda ham ma'lum darajada hosil qilingan. 3-4 sinflarda bu ko'nikma alohida mashqlar berish orqali mustahkamlanadi. Yozuv tezligi esa asta-sekin ortib boradi. Bu mashqlarni bajarishda chamalash qobiliyatini o'atirishga alohida e'tibor berish zarur.

3-4 sinfda ham ayrim murakkab harflarni alohida yozdirib mashq qildirish mumkin. Bunda har bir qatorda 12-14 ta bosh harf yozish kerak. Agar bundan ko'p yozilsa, harflar orasidagi masofa va harflarning eni tor bo'ladi, bundan kam yozilsa, aksincha, keng bo'lib qoladi:

To'g'ri

Noto'g'ri

Xudi shuningdek, so'zlarni yozishda ham harflarni juda zich yoki ularni orasini keng qilib yubormay bir me'yorda yozishga odatlanish lozim. So'zlarning orasidagi masofa esa bir xil saqlanishi (5-6 mm dan oshmasligi, bundan oz ham

bo'lmasligi) kerak. Xatning chiroyli chiqishda harflar va so'zlar orasidagi masofaning bir xilda bo'lishi katta rol o'ynaydi. Shuning uchun 3 sinfdan bu masalaga alohida e'tibor berish lozim.

So'zlarni qatorlarga to'g'ri joylashtirish malakasi ko'proq ko'chirib yozuv mashqlari orqali hosil qilinadi.

3-4 sinflarda bosh harflarning yozilishini ko'proq mashq qildirish lozim. Bosh harflarni mashq qildirish orqali ayrim ish qog'ozlarini xat, adres va hokazolarni yozish qoidalari ham tushuntiriladi. Bunday ish qog'ozlarini aniq, ozoda va to'g'ri bajarish shu sinflardan boshlab talab etiladi.

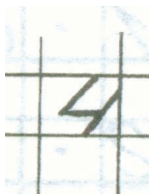
Raqamlarni aniq va chiroyli yozish metodikasi. O'quvchilarning raqamlarni ham aniq va chiroyli yozishlariga alohida e'tibor berish zarur. O'quvchilarga raqamlar I-II sinfdan bir katak orasiga III sinfdan esa bir katak orasiga kichikroq qilib yozdiriladi.

Misollarni ishlash vaqtida raqamlar va matematik amallarning belgilari o'z o'rnida bo'lishi, kataklarni ortiqcha qoldirib ketmaslik, belgilar bilan sonlarni qo'shib yubormaslik lozim. Har bir raqam va har belgining o'z o'rnida bo'lishi misolning to'g'ri echilishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Harflarga o'xshash raqamlar ham guruhlarga ajratib yozishga o'rgatiladi. Raqamlar asosan 3 guruhga bo'linadi.

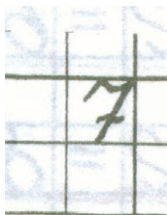
Birinchi guruh raqamlar (1, 4, 7). Harflarga o'xshash raqamlar ham bir tomonga 65° qiya qilib yoziladi. 1 raqamining yozilishini quyidagi shakldan ko'rish mumkin (bu raqamni yozishda qo'l harakati uzilmaydi).

4 raqami uchta to'g'ri chiziq unsuridan iborat: birinchi unsuri qiya chiziq bilan boshlanib, keyin shu chiziqning davomidan yana gorizontaal unsur davom ettiriladi. Uchinchi unsuri esa qiya tayoqcha shaklida qo'l harakati uzilib yoziladi:

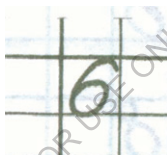

7 raqami uch unsuridan iborat bo'lib, birinchi va ikkinchi unsuri bir-biriga qo'shilib yoziladi, uchinchi unsuri - «belbog'i» esa kichik gorizontal chiziq shaklida bo'ladi:

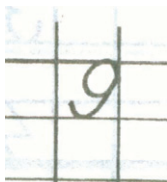

Yuqorida ko'rsatilgan 1, 4, 7 raqamlarining yozilishini mustahkamlash uchun mashq o'tkazish kerak.

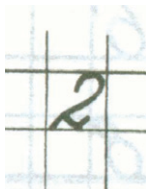
Ikkinchi guruh raqamlar (6, 9). 6 raqami ikki cho'zinchoq va yarim cho'zinchoq doira unsuridan tuzilgan bo'lib, bu unsurlar bir-biriga qo'shib yoziladi:

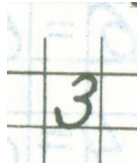
9 raqami 6 raqamining yozilishiga o'xshash, yarim cho'zinchoq doira shaklidagi unsuri past tomonda bo'ladi:

Uchinchi guruh raqamlar (2, 3, 5, 8, 0). 2 raqami unsurlarga ajratilmay bir butun qilib yoziladi:

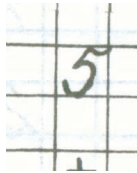

3 raqami ikki unsuridan iborat bo'lib, ikkala unsuri qo'l harakati uzilmay bog'lab yoziladi.:

Bu raqamning yuqoridagi yarim cho'zinchoq doira unsuri kichikroq bo'lsa chiroyli ko'rinadi.

5 raqami uch unsurdan iborat bo'lib, birinchi unsuri 7 raqamining birinchi unsuriga o'xshash, ikkinchi unsuri esa kichik tayoqcha, uchinchi unsuri 3 raqamning ikkinchi unsuriga o'xshash yoziladi:

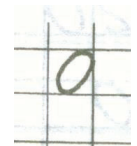

8 raqami unsurlarga ajratilmay bir butun shaklda yoziladi:

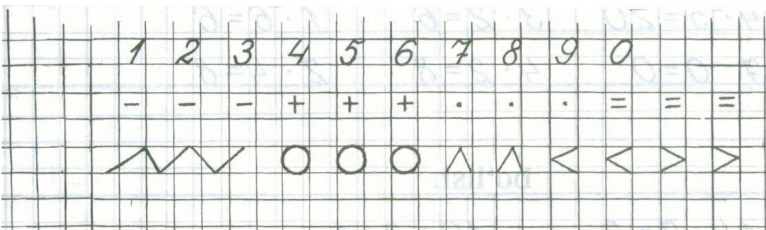

Bu raqamni yozishga o'rgatishda qo'l harakatining qayerdan boshlanishini o'quvchilarga aniq ko'rsatish lozim. 8 raqamining yuqoridagi cho'zinchoq doira qismi pastki cho'zinchoq doira qismiga nisbatan bir muncha kichikroq bo'ladi.

0 (nol) kichik 0 harfiga o'xshash cho'zinchoq doira shaklida yoziladi:

Matematik belgi va raqamlarni to'g'ri yozing

Qo'shish

$1+3=4$	$7+2=9$	$8+1=9$
$2+4=6$	$6+2=8$	$9+1=10$

Ayirish

$4-1=3$	$7-3=4$	$8-3=5$
$5-2=3$	$5-3=2$	$9-4=5$
$15-7+4=12$	$12-3+2=11$	
$12-9+8=11$	$10-4+3=9$	

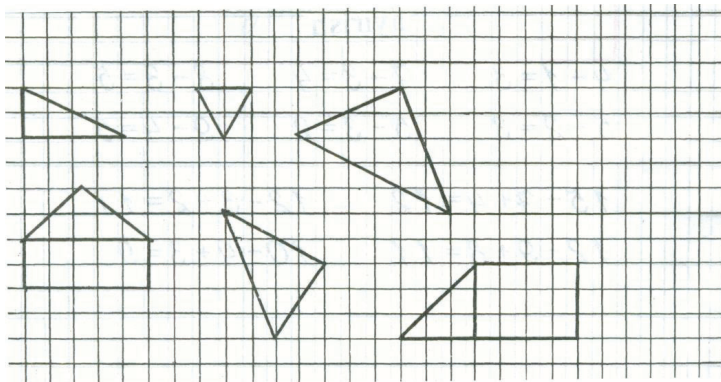
Ko'paytirish

$4 \cdot 5 = 20$	$3 \cdot 2 = 6$	$1 \cdot 6 = 6$
$7 \cdot 0 = 0$	$4 \cdot 2 = 8$	$2 \cdot 4 = 8$

Bo'lish

$14 : 7 = 2$	$10 : 2 = 5$
$14 : 2 = 7$	$16 : 4 = 4$

Shakllarni chizishni o'rganing

O'quvchilarga raqamlar bilan birga matematik amal va taqqoslash belgilarining yozilishini ham ko'rsatib o'tish lozim:

Tinish belgilarini yozishga o'rgatish. Tinish belgilari, asosan qo'shma gap tarkibidagi ayrim sodda gaplarni, gapning ajratilgan ikkinchi darajali bo'laklari va uyushiq bo'laklarni, kirish so'z va gaplarni ajratish uchun ishlatiladi. Bu gaplar esa ayrim gap va gap bo'laklarini grammatik ifodalanishiga, mazmunga va ohanglariga ko'ra bir-biridan ajratiladi.

Hozirgi o'zbek yozuvida o'n xil tinish belgi ishlatiladi:

1. . (nuqta). 2. ? (so'roq belgisi). 3. ! (undov belgisi). 4. ... (ko'p nuqta). 5. , (vergul). 6. ; (nuqtali vergul). 7. : (ikki nuqta). 8. - (tire). 9. () (qavs). 10. " " , « » (qo'shtirnoq).

Tinish belgilari qoidalari tizimini tilshunoslikning punktuatsiya bo'limi o'rgatadi.

Quyida qo'l yozma ishlarda tinish belgilarining qanday qo'yilishini ko'rsatib o'tamiz.

Nuqta yozma va bosma tekstlarda daftar chizig'ining ustiga dumaloq shaklda qo'yiladi.

So'roq belgisi nuqtadan boshlanib, yarim doira va egri chiziqdan iborat bo'ladi, egri chiziqning oxirgi qismi ingichkalashib boradi. Egri chiziqchanning ostidagi nuqta daftar chizig'ining ustiga qo'yiladi.

Undov belgisi yuqori qismi bilan yoziladigan to'g'ri tayoqcha va nuqtadan iborat bo'lib, to'g'ri tayoqchanning oxirgi qismi ingichkalashib boradi, to'g'ri tayoqcha ostidagi nuqta daftar chizig'ining ustiga qo'yiladi.

Ko'p nuqta (odatda ketma-ket qo'yiladigan uchta nuqta) daftar chizig'ining ustiga qo'yiladi. Agar ko'p nuqta so'roq va undov belgisidan keyin qo'yilishi kerak bo'lsa, so'roq yoki undov belgisidan keyin faqat ikkita nuqta qo'yiladi.

Vergul nuqta bilan boshlanib, uning nuqtasi daftar chizig'ining ustida, oxirgi qismi esa ingichkalashib, chiziqdan pastga tushadi.

Nuqtali vergulning nuqtasi vergulning ustiga qo'yiladi.

Ikki nuqtaning ostidagi nuqta daftar chizig'ining ustiga qo'yiladi.

Tirening uzun-qisqaligi matematikadagi minus (ayiruv) bilan teng bo'lib, daftar chizig'idan bir oz yuqoriga qo'yiladi.

Ayrim o'quvchilar **tire** bilan orfografik belgi hisoblanadigan **chiziqchani (defisni)** farq qilmaydilar, ya'ni bularning har ikkisini bir xil kattalikda qo'ya beradilar. Bu kamchilikning oldini olish zarur, chiziqcha (defis) tirening uchdan bir qismi bo'lishi kerak.

Qavs uch xildir: kichik qavs, o'rta qavs, katta qavs. Bularning hammasi matematikada qo'llaniladi. Xatda esa tinish belgi sifatida asosan kichik qavs ishlatiladi.

Ochiladigan va yopiladigan qavslarning o'rta qismi yarim doira shaklida yoziladi. Kichik qavsning uchdan bir qismi daftar chizig'ining ostiga tushib turadi.

Qo'shtirnoq odatda ikki xil (yozma va bosma shakli) qo'yiladi. Yozma qo'shtirnoq qo'shaloq vergulga o'xshab ochiladi, yopilishida esa teskari qo'shaloq vergul tarzida qo'yiladi.

Qo'shtirnoqning bosma shakli matematikadagi kichik va katta belgilarning qo'shaloq shakliga o'xshaydi, u bosma tekstlarda qo'llanadi.

Bolalarning yozma ishlarida qo'shtirnoqning yozma shakli ishlatilishiga erishish lozim, buning uchun maxsus mashq o'tkazib, qo'shtirnoqning yozma va bosma shakllarini eslatib turish kerak.

Har bir tinish belgisi aniq va chiroyli qilib qo'yilib, harflarning moyilligiga muvofiq, o'ng tomonga qiya bo'lib turishi zarur; bo'yi, katta-kichikligi esa harflarga monand bo'ladi.

Shunday qilib, husnixat qoidalariga faqat harflarni yozishdagina emas, balki tinish belgilarini qo'yishda ham rioya qilish zarur.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Uchinchi sinflarda husnixat darslari qanday tashkil etiladi?
2. To'rtinchi sinflarda husnixat darslari qanday tashkil etiladi?
3. Nega biz raqamlarni aniq va chiroyli yozishga o'rgatishimiz lozim?

4. Tinish belgilarini yoshish metodikasi borasida gapirib bering.

HUSNIXAT DARSLARIDA KO'RGAZMALI QUROLLARDAN FOYDALANISH

R e j a:

- 1. Husnixat darslarida turli xildagi jadvallardan foydalanish.**
- 2. Sinf doskasidan to'g'ri foydalanish metodikasi.**

Husnixat darslarida turli xildagi jadvallardan foydalanish. Boshqa darslarda bo'lgani kabi, husnixat mashg'ulotlarida ham ko'rgazma qurollardan foydalaniladi. Bunda o'quvchilar harf va uning elementlarini to'liq va to'g'ri o'zlashtirib oladilar.

Husnixat mashg'ulotlarida quyidagi ko'rgazma usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

1. Harf va uning unsurlarini sinf taxtasi (doska)da yozib ko'rsatish.

2. O'quvchilarning daftarlarida va harf va uning elementlarini yozib ko'rsatish.

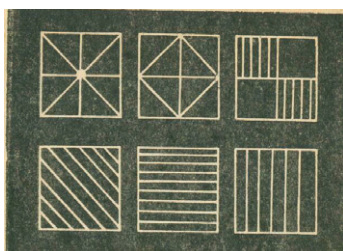
3. Husnixat daftaridagi harflarga qarab yozdirish.

4. Turli xildagi jadvallardan foydalanish.

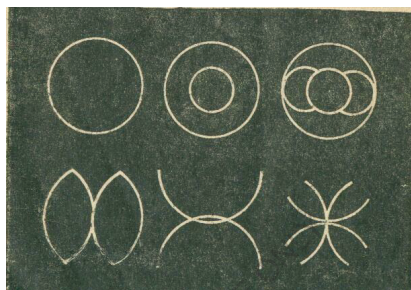
Bularning ichida harf va uning unsurlarini sinf taxtasida yozib ko'rsatish asosiy usul hisoblanadi. Agar o'qituvchi sinf taxtasida harf va uning unsurlarini chiroyli va aniq yozib ko'rsatsa, o'quvchilar ham shunday yozishga kirishadilar.

O'quvchilarda doskaga yozish malakasini hosil qilish uchun ularning barmoq va qo'l harakatlari o'stirilib, harflarning nisbatini to'g'ri olish, bo'rni to'g'ri ushlab hamda bir xil yo'g'onlikdagi chiziqlarni chizish o'rgatiladi.

Bunday ko'nikmalar hosil qilingandan so'ng doskada yozish uchun tayyorgarlik mashqlari o'tkaziladi. Bu mashqlarni bajarishdan oldin doskada 30x30 sm li kvadratlar chizib olinadi. Shu kvadratlar ichiga to'g'ri chiziqlar ko'z bilan chamalab chiziladi (rasmga qarang).

To'g'ri chiziqlarni chizish mashq qilingandan so'ng har xil qiyaliklardan va aylanalar shaklidan iborat bo'lgan mashqlarga o'tiladi (rasmga qarang).

Bunday mashqlarni bajarishda qo'lining harakatiga alohida e'tibor berish zarur. Mazkur rasmlarni o'quvchilarning o'zlari dars boshlanishidan oldin bajarishni mashq qilib ko'rishlari mumkin, chunki bu ularning qo'l harakatini o'stirishga yordam beradi. O'quvchilarga harflarning yozilish usullarini tushuntirishdan oldin harf unsurlarini «Husnixat» daftarida berilganidek sinf taxtasida yozib ko'rsatish lozim. O'qituvchi harf va uning unsurlarini o'quvchilarga o'rgatish uchun quyidagilarga ahamiyat berishi lozim.

1. O'qituvchi sinf taxtasiga yozayotgan vaqtida shunday turishi kerakki, sinf taxtasiga yozilayotgan harf yoki uning unsurlari o'quvchilarga aniq ko'rinib tursin.

2. Harflarni oldindan (tanaffus vaqtida) yozib qo'ymaslik kerak, chunki o'quvchilar o'qituvchining yozayotgandagi qo'l harakatlarini ko'rmasalar, harflarni ko'r-ko'rona ko'chirib oladilar.

Har bir harfning yozilishini o'quvchi to'g'ri o'zlashtirib olishi uchun dars jarayonida tushuntirib, ko'rsatib yozish maqsadga muvofiqdir.

3. Sinf taxtasida harflarning bir tekis joylanishiga ahamiyat berish, sinf taxtasining to'g'ri kelgan yeridan yoza bermay, hamma o'quvchilarga ko'rinarli

bo'lgan eridan boshlash va harflarning kata-kichikligini doim bir tekisda olib borish kerak.

Husnixat mashg'ulotlari uchun ishlangan ko'rgazma qurollarining harflari sinf taxtasiga yozilgan harflardan kichik bo'lmasligi kerak. Jadvallarni 30x50 sm o'lchamda bajarish mumkin.

Ko'rsatilayotgan narsaning tasviriga, xarakteriga, yozilishiga yoki biron mavzuni yoritib borishiga qarab jadvallarni quyidagi besh guruhga bo'lish mumkin: 1) tekstli; 2) raqamli; 3) grafik; 4) illyustratsiyali; 5) aralash.

Ayrim o'qituvchilar ko'rgazma qurollarning turlariga etarli e'tibor bermaydilar hamda ularning bir-biridan yaxshi ajrata olmaydilar. Har bir jadval o'z spetsifikasiga qarab ishlanadi va alohida bir vazifani bajaradi, shuning uchun ularni bir-biri bilan aralashtirib yuborish yaramaydi. Quyida har bir jadvalning vazifasi bilan tanishib chiqamiz.

1. **Tekstli jadvallar.** Bu jadval bir yoki bir necha alohida harflar, so'zlar, gaplardan tuziladi. Boshlang'ich sinfda tayyorlanadigan tekstli jadvalga misol qilib grammatika va orfografiyadan ishlangan jadvallarni ko'rsatish mumkin.

2. **Raqamli jadvallar.** Bu jadval raqamlardan yoki raqamli materiallardan tuziladi. Raqamli jadvallarga misol qilib ko'paytirish, og'zaki hisoblash, sonlar qatori jadvallarini ko'rsatish mumkin.

3. **Grafik jadvallar.** Grafik jadval qator shartli belgilar: chizmalarning sxemalari, diagramma va rasmlardan iborat bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda bunday jadvallarga misol qilib maydonlarning o'lchamlari, jismlarning hajmlarini o'lchash va ayrim rasmlarni ko'rsatish mumkin.

4. **Ilyustratsiyali jadvallar.** Bunday jadvallar alohida rasmlar, portetlar va fotorasmlardan iborat bo'ladi.

Bunga misol qilib anatomik rasmlar, o'lchov birligi jadvallari va boshqalarni olish mumkin.

5. **Aralash jadvallar.** O'quv jadvallarini asosiy yo'llanmalariga qarab, quyidagi to'rt guruhga bo'lish mumkin: **a) bilish; b) tushuntirish; v) mashq qilish; g) ma'lumot berish.**

Bilish jadvali. Bunday jadvallar o'qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan vaqtda qo'llaniladi.

Tushuntirish jadvali. Bunday jadvallardan o'quvchilar tomonidan bajarilayotgan ba'zi bir amaliy mashg'ulot yoki ularda amaliy mashg'ulot xarakteridagi malakalarni hosil qilishda foydalaniladi. Bu jadval qisqa tushuntirishlar, ko'rsatmalar bilan berilgan rasm va chizmalardan iborat

bo'ladi. Bunday jadvallarga «**Partada to'g'ri o'tir**», «**Chiroyli va toza yoz**», «**Ruchkani to'g'ri ushla**» kabi chizmalar misol bo'la oladi.

Mashq qildirish jadvali. Boshlang'ich sinflarda bolalarga kundalik hayot uchun zarur bo'lgan bilim va malakalar berib boriladi. Shunday zarur malakalardan biri ularni toza, chiroyli va to'g'ri yozishga o'rgatishdir. Bolalarda toza va chiroyli yozish malakasini hosil qilish uchun bir qancha amaliy mashqlarni o'tkazish lozim. «Yozuv qoidalariga rioya qiling» degan rasm o'quvchilarning amaliy mashg'ulotlarni bajarishda hamda mashq qilish vaqtlarida yordam beradi.

Ma'lumot beruvchi jadval. Bunday jadval o'quvchilarga o'tgan materialni qaytarishda hamda ba'zi bir esda tez saqlanib qolmaydigan so'zlarni, arifmetik raqamlarni yoki ayrim qiyin harflarning unsurlarini eslashlarida kata yordam beradi. Masalan: kata J harfining unsurlari yoki harfning o'zi o'quvchilarning esidan chiqib qolgan bo'lsa, shu harfning yozilishi tasvirlangan jadvaldan foydalanish mumkin

Bu jadvaldan foydalanilganda o'quvchilar J harfining to'g'ri yozish qoidalarini eslariga tushirib oladilar va o'z bilimlarini mustahkamlaydilar.

Ko'rgazma qurollar maktab gigiyenasi qoidalariga to'la javob bera olishi lozim, shuning uchun yozilish sifatiga alohida ahamiyat berish zarur.

Ko'rgazma qurollarning tashqi ko'rinishining ham katta ahamiyati bor. Ko'rgazma qurollar ortiqcha bezaklarsiz bo'lishi lozim. Agar jadval yoki tablitsalarning chetlari har xil gullar va bezaklar bilan ishlangan bo'lsa, o'quvchilar asosiy diqqatni o'qituvchi tushuntirayotgan darsga emas, balki bezaklarga beradilar. Har bir ko'rgazma qurol orqada o'tirgan o'quvchilarga ham aniq ko'rinib turishi va o'qishga oson bo'lishi lozim. Maktab o'quvchilari uchun atalgan o'quv ko'rgazmalari sifatli materiallardan ishlangan bo'lishi kerak. Qog'oz oq rangda va toza bo'lib yaltiramsligi, bo'yoqlar ham ochiq rangda bo'lib, bir xil fon bilan berilishi lozim.

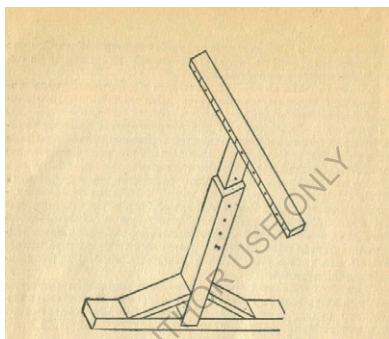
Ko'rgazma qurollar o'qitish jarayonida bir usul sifatida xizmat qilishi zarur. Shuning uchun ko'rgazma qurollardan faqat zarur bo'lgan vaqtdagina foydalanish kerak. Ko'rgazma qurollarni tayyorlashda uning kompozitsion joylanishiga ham kata ahamiyat berish lozim.

O'qishning birinchi kundan boshlab harflar va ularning ayrim unsurlarini mumkin qadar tegishli ko'rgazmalar bilan o'rgatish lozim. Ko'rgazma qurollarni mayda harflar bilan xira qilib yozish mavzuni tushunishga va

o'zlashtirishga salbiy ta'sir qiladi: o'quvchilar harf va belgilarning yozilishini yaxshi ko'ra olmaydilar, natijada noto'g'ri ifodalaydilar.

Ko'rgazma qurollardagi harflar aniq yozilgan bo'lishi kerak. Ko'rgazma qurollarni bemalol ko'ra oladigan darajada yirik qilib yozish lozim. Bu masofa taxminan 6-7 metr bo'lib, ko'z bilan kitob o'rtasidagi masofadan 19-20 marta uzundur. Shuning uchun jadvallarni tayyorlash vaqtida uning harflarini shuncha hissa yirik yozish kerak.

Har bir ko'rgazma qurolni ehtiyotkorlik bilan saqlash zarur, ehtiyot qilinmagan tag'dirda ular tez ishdan chiqib, yozuvlari xiralashib qoladi. O'quvchilarga ko'rgazma qurollarni istalgan balandlikda ko'rsatish uchun qo'llanmalar osiladigan moslamadan foydalanish mumkin (1- rasm).

1- rasm

Tablitsa va rasmlar shunday balandlikda osilishi kerakki, oldingi partada o'tirgan bolalar orqada o'tirgan bolalarning ko'rishiga xalaqit bermasin.

O'quvchilarning yozishlari uchun qiyinlik tug'dirayotgan ayrim harf va uning unsurlarini bir necha marta kata qilib ko'rsatish mumkin.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ko'rgazmalilik ichida eng muhimi sinf taxtasidir.

Sinf taxtasidan to'g'ri foydalanish metodikasi. Sinf taxtasi yozuvning aniq va chiroyli bo'lishiga asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun har bir maktab yuqori sifatli sinf taxtalari (doskalar) bilan ta'minlangan bo'lishi shart.

Sinf taxtasida o'quvchilar uchun yozilgan har bir yozuv aniq va chiroyli bo'lishi lozim. O'quvchilar sinf taxtasiga yozishni yaxshi ko'radilar, shuning uchun ular vaqt-vaqti bilan doskaga chiqarib turiladi. Ular sinf taxtasiga yozayotganda harf va uning unsurlarini to'g'ri yozishga harakat qiladilar, chunki sinfdagi o'rtoqlari ularning yozuvini kuzatib turadilar. Lekin ayrim maktab o'quvchilari sinf taxtasining to'g'ri kelgan eridan yoza beradilar, yozuvlari ham bir tekis chiqmaydi. Bunday kamchiliklarning bo'lmasligi uchun har bir o'qituvchi yomon yozadigan o'quvchilarning qo'llaridan ushlab daftarga o'xshab sinf taxtasida ham yozish qoidalarini o'rgatib borishi lozim.

Sinf taxtasiga yozilgan har bir harf o'quvchilarga aniq ko'rinib turishi lozim.

Sinf taxtasining yuzi tekis bo'lib, juda silliq ham bo'lmasligi lozim, aks holda, bo'r sirg'anib ketaveradi. Sinf taxtasini ikki turga bo'lish mumkin: biri-doim devorga osig'lik turadigan, ikkinchisi vertikal o'q atrofida aylanadigan sinf taxtasi. Bunday sinf taxtasining qulay tomoni shundaki, uni tushayotgan yoruqqa qarab burish mumkin bo'ladi. Bulardan tashqari, maktabda bir necha ko'chma sinf taxtasi ham bo'lishi kerak (2- rasm).

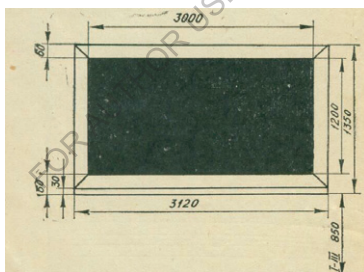
2- rasm

Vertikal o'q atrofida aylanadigan doskaning uzunligi 1,65 m, balandligi esa 1,13 m ga tengdir. Bunday sinf taxtasidan ikki smenali maktablarda foydalanish mumkin. Katakarga ajratilgan sinf taxtasi yuqori sinf o'quvchilari uchun qulay emas, shuning uchun sinf taxtasining orqasidan (tekis tomonidan) foydalaniladi. Boshlang'ich sinflarda vertikal o'q atrofida aylanadigan sinf taxtasidan foydaniladi (uning bir tomoniga daftarning kataklari chizilgan, ikkinchi tomoni esa rasm darslari uchun mo'ljallangan bo'ladi).

Devorga o'rnatilgan sinf taxtasining qulay tomoni shundaki, u kam joy oladi.

Sinf taxtasi linoliumdan yoki taxtadan yasalishi mumkin. Linoliumdan yasalgan sinf taxtasi sifatli hisoblanadi, chunki taxtadan yasalgan sinf taxtalari har yili bo'yab turiladi. Natijada bo'yoqlar qatlami hosil bo'lib, sinf taxtasiga yozish vaqtda bo'r sirg'anib ketaveradi.

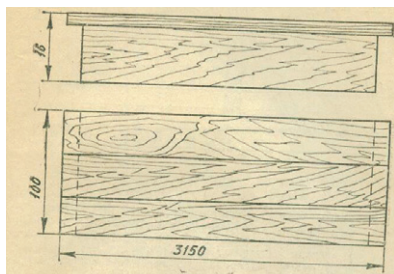
Sinf taxtasi qoida bo'yicha eniga 1200 mm, uzunligi 3000 mm bo'lishi lozim (3- rasm).

3- rasm

Sinf taxtasi chetiga raqamlar tortilgan, pastki qismida esa bo'r va latta qo'yadigan joy bo'lishi lozim.

Sinf taxtasidagi yozuv o'quvchilarga yaxshi ko'rinib turishi uchun unda har xil egri-bugri yo'llar, tirlangan chiziqlar bo'lmasligi va u har bir sinf o'quvchilarining yoshiga moslab osib qo'yilgan bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun poldan 85 sm, 5- 10- sinf o'quvchilari uchun esa 95 sm yuqoriga o'rnatilgan bo'lishi lozim. O'quvchilarga yozuvlarni yanada yaqqolroq ko'rsatish uchun sinf taxtasini balandroq qo'yish ham mumkin. Ammo bunda sinf taxtasining uzunligi bilan teng bo'lgan taxta qo'yilishi lozim (4- rasm).

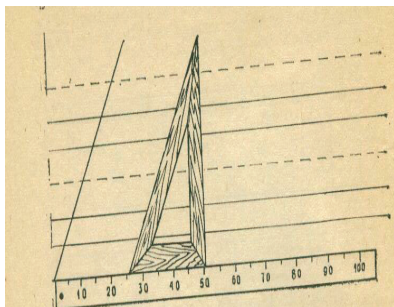
4- rasm

Sinf taxtasining ostiga bo'r maydalarining to'kilmaligi uchun pastki ramkaning ustiga eni 5-6 sm li taxtacha o'rnatilishi, chap tomoniga esa bo'r turishi uchun quticha mahkamlanishi maqsadga muvofiqdir.

Sinf taxtasi devorning o'rtasiga o'rnatilgan bo'lib, yorug' chap tomondan tushib turishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qiydigan darsxonalaridagi sinf taxtalari yozuv darslari uchun moslashtirilib, kataklarga ajratilgan bo'lishi, yozayotganda qimirlamasligi lozim. Agar sinf doskasi qora rangda bo'lsa, havo rang bo'yoq bilan, agar doska jigari rang linoliumdan qilingan bo'lsa, qora bo'yoq bilan kataklar chiziladi. Sinf taxtasiga kataklar chizish vaqtida, albatta moyli bo'yoqdan foydalanish kerak.

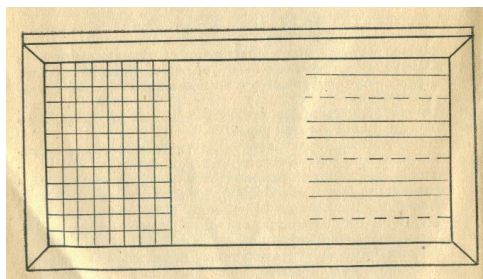
Sinf taxtasidagi chiziqlar o'quvchilarning daftarlaridagi chiziqlardan o'n marta kata bo'lishi kerak. Sinf taxtasi kaiaklarga ajratilmagan bo'lsa, o'qituvchi husnixat mashqlarining boshlanishidan oldin doskani chizib tayyorlab qo'yishi kerak. Buning uchun o'qituvchi chizg'ich va uchburchakdan foydalanib, kataklarni quyidagi tartibda chizishi mumkin (5- rasm).

5- rasm

Doskadagi chiziqlar yo'g'on-ingchka bo'lmay bir tekisda bo'lishi zarur. Devorga o'rnatilgan doskadan samarali foydalanish maqsadida uni uch qismga bo'lib, bir qismiga o'sha sinfning o'ziga mos chizikli daftarning

kataklari chiziladi, o'rtada esa rasm darsi uchun joy qoldiriladi, o'rtadagi bo'sh joyning yoniga matematika darsi uchun kataklar chiziladi (6- rasm).

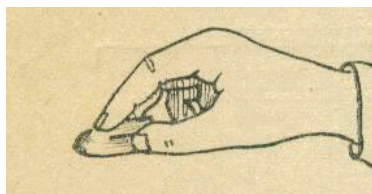

6- rasm

Sinf taxtasidan bunday samarali foydalanish dars sifatini oshiradi. Husnixat mashg'ulotlarini to'g'ri uyushtirishdan sinf taxtasi bilan bir qatorda bo'r ham kata rol o'ynaydi. Har xil shakldagi qattiq yoki ho'l bo'rlardan foydalanish dars sifatini pasaytiradi, harf va uning unsurlarini noaniq ifodalashga olib keladi: tegishli yo'g'onlikdagi yoki ingichkalikdagi chiziqlarni chizishni qiyinlashtiradi.

Bo'r yumshoq bo'lishi, ammo nam bo'lmasligi kerak. Bo'r 15x15 mm li kvadrat shaklida bo'lib, uzunligi 50 mm dan oshmasligi yoki 30 mm dan kam bo'lmasligi lozim. Bunday bo'rni ushlab qulay bo'lib, yozishga osonlik tug'diradi. Qo'lni toza tutish maqsadida bo'rning yarmigacha qog'oz o'raladi.

Bo'r uch barmoq - bosh, o'rta va ko'rsatkich barmoq bilan ushlanadi. Yozish vaqtida ko'rsatkich barmoq bilan bosib turiladi va tegishli chiziq chiziladi (7- rasm).

7- rasm

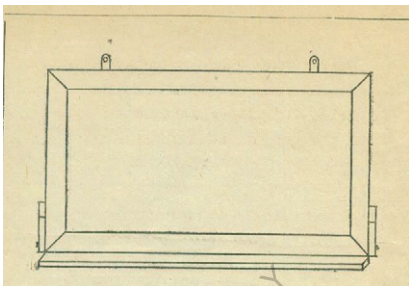
Sinf taxtasida harf va uning unsurlarini ko'rsatishdan oldin bo'rning uchini qalamtarosh bilan tekislab yozishga moslab olish zarur.

Husnixat mashg'ulotlarida dumaloq bo'rlardan foydalanishga ruxsat etilmaydi, chunki u tegishli chiziqlarni bermaydi va har xil qalinlikda yozadi.

Bo'rni to'g'ri ushlab qoidalarini o'quvchilarga ko'rsatish va unga amal qilishga o'rgatib borish lozim. Ayrim o'quvchilar bo'rni besh barmoq bilan

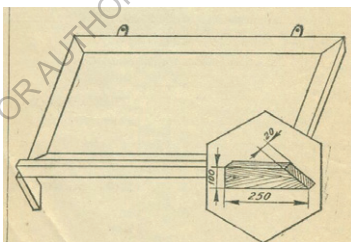
ushlab, bor kuchlari bilan bosib yozadilar. Bunday o'quvchilarning qo'lidan ushlab, mashq qildirish zarur.

Ba'zi vaqtlarda sinf taxtasi yaltirib ko'rinib o'quvchilarga undagi yozuvlar ko'rinmay qoladi. Buning uchun sinf taxtasining pastki ikki burchagiga uzunligi 20-25 sm bo'lgan ikkita yog'och oyoqchalar qoqiladi. Bu yog'och oyoqchalar mahkam qilib qoqilmasdan, o'rtasiga bir dona mix urilib, u aylanib turishi lozim. Chunki u kerak bo'lmagan vaqtda sinf taxtasining yon tomoniga burib qo'yiladi (8- rasm).

8- rasm

Sinf taxtasi yaltirab ko'ringan vaqtda esa shu oyoqchalar devorga tirab qo'yiladi (9- rasm).

9- rasm

Natijada sinf taxtasidagi yaltirash yo'qolib, hamma o'quvchilarga yozuv aniq ko'rinadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Husnixat darslarida sinf taxtasi qanday rol o'ynaydi?
2. O'sma va ko'chma sinf taxtasi haqida gapirib bering.
3. Husnixat darslarida qanday jadvallardan foydalaniladi.
4. Husnixat darslarida qanday aralash jadvallardan foydalaniladi?
5. Ko'rgazma qurollarning sifati nimalarga bog'liq boladi?

6. Husnixat darslarida bo'r qanday ahamiyatga ega?

Mavzuga doir testlar

1. Qoida bo'yicha sinf taxta (doska)si eniga qancha bo'lishi kerak?

- A) 1200 mm; *
- B) 1500 mm;
- C) 1000 mm;
- D) 2000 mm.

2. Qoida bo'yicha sinf taxta (doska)sining uzunligi qancha bo'lishi kerak?

- A) 2000 mm;
- B) 1200 mm;
- C) 3000 mm; *
- D) 4000 mm.

3. Boshlang'ich sinflarda sinf doskasi poldan qancha balandlikda joylashgan bo'lishi kerak?

- A) 100 sm;
- B) 90 sm;
- C) 85 sm; *
- D) 50 sm.

4. Boshlang'ich sinflarda qanday bo'rdan foydalanish tavsiya etiladi?

- A) 15x15 mm.li uzunligi 30-50 mm; *
- B) 20x20mm.li kvadrat, uzunligi 40-50 mm;
- C) 15x20 mm.li kvadrat, uzunligi 30-60 mm;
- D) 10x10mm.li kvadrat, uzunligi 20-40 mm.

**ELEKTRON VOSITALAR – HUSNIXAT DARSLARINING
SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI**

Informatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi keyingi yillar ichida insoniyat shaxsining shakllanishiga ma'lum darajada iz qoldirdi. Yangi axborotlar, reklamalarning tezda kirib kelishi, televideniya kompyuter texnologiyalarining qo'llanishi, elektron o'yinchoqlar va kompyuterlarning keng tarqalishi bola tarbiyasiga ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada u yaxshi ko'rgan o'yinlar, sevimli qahramonlari va qiziqishlari ham o'zgaradi.

Maktabda o'qish boshlanganda u ma'lum qulaylikni his etishi mumkin. Bugungi kunda hali barcha maktablarda texnologik sinflar bor deb bo'lmaydi. Lekin Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturini amalga

oshirishning yo'nalishlaridan biri "Maktablarni zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, kopyuter texnikasi, darsliklar va o'quv-usubiy materiallar bilan ta'minlash." (2004-2009- yillarda maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi to'g'risida. –O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Xalq so'zi. 22- may 2004- yil №108 (3383).

Eskirgan o'quv dasturlari va metodik usullar o'quvchilar bilimining pasayishiga olib keladi. O'qituvchilardan esa o'qitishning yanada zamonaviy usul va vositalarini izlashga undaydi. Bunday vositalardan biri bu kompyuterdir.

Televizor, videomagnitafon, kitoblar imkoniyatlarni mujassamlashtirib, universal o'yinchoq hisoblanib, turli xil o'yinlarga qodir bo'lgan zamonaviy kompyuter shu bilan birga bola uchun uning savol va harakatlariga javob bera oladigan teng huquqli hisoblanadi. Maktabning o'quv va o'quv jarayonidan tashqari faoliyatida kompyuterlarning qo'llanilishi bolada o'qish motivatsiyasi o'sishining va ijodiy imkoniyatlari rivojlanishining samarali xususiyatlaridan biridir.

Bir qator pedagoglar boshlang'ich sinf o'quvchilarida kompyuter savodxonligining erishishida ikkilanadilar. Ularning ba'zilar kompyuterlar faqat sinfda bolaning e'tiborini chalg'ituvchi yana bir vosita deb hisoblasalar, boshqalari esa hisoblash texnikasi sohasida jiddiy professional tayorgarliksiz o'qituvchilarning darslarda kompyuterlardan foydalanishi va kompyuter savodxonligiga bolalarni o'rgatish mumkin emas deb ta'kidlaydilar. Uchinchilari esa kompyuterlardan doimiy foydalanish maktabda shunday bir holatga olib keladiki, unda insoniyat kompyutersiz sonlarni na qo'shish, na hisoblay olishga qodir bo'lishi xavfini ifodalaydilar. Yana bir muhim qarshilik mavjud bo'lib, u bolalarning bir-biri bilan kam muloqotda bo'lishi muammosidir. Chunki kompyuter zamonida ular vaqtlarining ancha qismini kompyuterda o'tkazishadi.

Falsafa shundaki, maktabni informatsion asrga adaptatsiyalanishidan boshqa chorasi yo'qdir. Hisoblash texnikasi bilan tanishish bunday adaptatsiyaning faqat bir qismi sanaladi. Adaptatsiyaning asosiy maqsadi shundaki, bolalarni axborot-ma'lumotlarni qayta ishlashga o'rgatish, topshiriqlarni bajara olishga, insonlar bilan muloqot qilish va jamiyatdagi

o'zgarishlar mohiyatini tushinishga o'rgatish zarurdir. Kompyuter maqsadlari matematika, ijtimoiy fanlar, tabiyot va ona tili darslarida amalga oshirilishi lozim. Bunday integratsiya 1 yil davomida tugatilishi yoki bir qaysidir loyihani amalga oshirilish natijasi bo'la olmaydi. Aksincha, bu oxiri yo'q jarayondir. U o'quv jarayonini umumiy kompyuterlash maqsadlarining birligini o'z ichiga oladi. Uning amalga oshirilishi ma'muriyat o'qituvchi va pedagoglarning hamkorlik ishi natijasida erishish mumkindir. Kompyuterlashtirishning sotsial qirralari, asosiy usullar va vazifalar echimidagi yondashuvlar, ma'lumotlarni qayta kompyuterda ishlash usullari sekin-asta murakkablashadi va matematika, tabiyot, ijtimoiy fanlar va ona tili darslarida turli usullar bilan muhokama etiladi. Bunday vaziyatda kompyuter o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida axborot-ma'lumot almashish vositasi bo'lib qoladi.

O'quv-tarbiyaviy jarayonda kompyuterlarning qo'llanishi diapazoni juda katta: kompyuter ham ta'lim ob'ekti, ham ta'lim vositasi (usuli)dir. Ya'ni kompyuterlashtirish ta'limotining 2 yo'nalishi bo'lishi mumkin: informatika o'rganish va turli predmetlarni (fanlarni) o'rganishda undan foydalanish. Bunda kompyuter ta'lim, o'rganish samaradorligining oshirilish usuli hisoblanadi. Kompyuter o'quv ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatlarini ancha kengaytirdi. Rang, grafika, tovush, videotexnikaning zamonaviy vositalarini qo'llash turli holat va muhitni modellashtirishga imkon beradi.

Kompyuter o'quvchi motivatsiyasini kuchaytiradi. Kompyuterda ishlab turib, o'quvchi topshiriqning echimini kerakli yordamga tayangan holda oxirgacha etkazish imkoniga ega bo'ladi. O'quvchi bajarayotgan topshiriqlarning tiplari anchagina kengayadi: tuzish, dasturlash va hokazo.

Kompyuter o'quvchi faoliyati ustidan nazoratni sifatli o'zgartirishga imkon beradi, kompyuter barcha javoblarni tekshiradi, ko'pgina hollarda esa nafaqat xatoni hisobga olib ko'rsatadi, balki uning paydo bo'lish sababini o'z vaqtida aniqlab, bekor qilish uchun xarakterini aniq belgilaydi. Kompyuter o'quvchilarga "2" baho qo'ysa, ular tezda buni tuzatishga shoshiladilar. O'qituvchi o'quvchini tartib-intizom va e'tiborli bo'lishga chaqirishi shart emas. Chunki ekranda 2-3 daqiqadan so'ng keyingi topshiriq paydo bo'ladi.

Kompyuter o'quvchilarda o'z faoliyatlari refleksiya­sining shakllanishiga yorda beradi. Kompyuter texnikasining qo'llanilishi darsni yanada qiziqarli, zamonaviy qiladi, individual o'rganish sodir etiladi, nazorat va yakuniylarni xulosalash, o'z vaqtida va ob'ektiv bo'ladi.

O'quvchi shaxsining ehtiyojlari, qiziqishlarining rivojlanishi va shakllanishi turli usullar bilan, shuningdek tasviriy san'at usullari bilan ham amalga oshiriladi.

O'quvchilar mustaqil tasviriy faoliyat bilan birga rasmlar, haykallar, arxitektura va dekorativ-amaliy san'at asarlarini qabul qilishga tayyor bo'lgandagina muvaffaqiyat bo'lishi mumkin.

Boshlang'ich maktab o'qituvchisi bolalarni o'qishga o'rgatishi, ularning bilish ehtiyojlarini rivojlantirishi shart. Zaruriy ilmiy asoslarni o'zlashtirib olish uchun bilish vositalarni ta'minlashi lozim. Shuning uchun asosiy maqsadlardan biri o'quv-biluv jarayonlarini rivojlantirishdir. O'quv-biluv faoliyati biluv jarayonlarni, mantiqiy fikrlashni, e'tiborni, xotirani, nutqni, tasavvurni rivojlantiradi, o'qishga bo'lgan qiziqishni qo'llab-quvvatlaydi. Bu barcha jarayonlar o'zaro bog'liqdir.

Elektron interfaol doska – bu sensorli kopyuterga ulangan ekran bo'lib, kompyuterga ishni boshlash uchun interfaol doska yuziga qo'l tegizsangiz bo'ldi u ishlab ketadi.

SMART Notebook nomli maxsus ta'minlash dasturi esa interfaol doskalarda ishlashni osonlashtiradi, matnlar va audio - videomateriallar ustida ishlashni ta'minlaydi.

SMART Technologies Inc. (www.smarttech.com) kompaniyasi 1991 yil birinchi interfaol doskani chiqardi. Shundan beri **SMART** mahsuloti butun dunyoda cheksiz muvaffaqiyat qozondi.

Doska (sinf taxtasi) taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisi bu elektron interfaol doskalar hisoblanadi. Bu doskalar ham xuddi oddiy doskalarga o'xshaydi. Lekin unga har nima yozilsa tezda shaxsiy kompyuter ekraniga chiqadi. Yozilgan infqormatsiya fayl shaklida saqlanadi hamda printerdan chiqarilishi mumkin. Elektron doskalarining eng yaxshi tomoni shundagi unda

animatsiyalar imkoniyati juda yuqori. Rasm chizish, qo'shish, ma'ruza matnlarini tayyorlash va boshqa shunga o'xshash ishlarni rangli va animatsiyalar yordamida tez va sifatli bajarish imkoniyati mavjud.

Rossiyaning umumta'lim maktablarida 1996 yildan beri bu doskalardan foydalanadilar. Mazkur doskalardan boshlang'ich sinflarda keng foydalanish yaxshi samara beradi. Elektron interfaol doskalar o'zining katta imkoniyatlari bilan kishini lol qoldiradi. O'quvchi unda oddiy bo'r bilan emas rangli "qalamchalar" bilan yozishi va chizishi mumkin. Bu ishda hech qanday chegara yo'q. O'quvchilar katta qiziqish bilan bu doskadan foydalanadilar. O'zlarining layoqatlarini bu doska orqali namoyon etishlari mumkin.

Ustozlarimiz uchun ham bu doska katta imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Masalan boshlang'ich sinflarda husnixat darslarini ushbu doska orqali qiziqarli va samarali tashkil etish mumkin.

Birinchi sinfda yozuv mashqlarini tashkil etish birmuncha murakkab. Bu uchun birinchi navbatda tayyorgarlik mashqlarini yaxshi tashkil etish zarur. Oddiy doskada tayyorgarlik mashqlarini bajarish uchun o'quvchilarni qora va rangli bo'rlar bilan ta'minlash lozim. Agar elektron interfaol doskadan foydalanilsa bo'r va lattaga umuman hojat qolmaydi. Elektron doskalarda xohlagan narsani xohlagan rangda yozish mumkin. Bu ham ortiqcha mehnat va pulni tejaydi, tozalik gigienasini ta'minlaydi hamda o'quvchilar qiziqishini yuqori darajada ko'tarib, samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Tayyorgarlik davrida o'tkaziladigan mashqlar ma'lum darajada guruhlariga bo'lib, avval sodda, keyin murakkabroq mashqlarni bajarish lozim. Masalan, birinchi guruh mashqlarida o'quvchilar chiziq ustida muayyan masofalarda nuqta qo'yib chiqish mashqini bajarishlari kerak. Bu hol o'quvchilarga zerikarli tuyuladi. SHu bois

o'qituvchi rangli bo'rlardan foydalanib, ular qiziqishini oshirar edi. Elektron doskalarda esa bu ish oddiy tus oladi. O'quvchi nuqtalarni xohlagan rangida yozishi mumkin. Masalan, birinchi nuqtani ko'k rangda, ikkinchisini qizil rangda, uchinchisini yashil rangda va hokazo. Tayyorgarlik mashqlari sirasiga turli xildagi geometrik figuralar, bayroqchalar, daraxtlar maketi, turli shakl va hajmdagi tayyoqchalarni chizish ham kiradi. Bu ishlarni elektron doskalar yordamida tez va sifatli tarzda o'quvchilarga o'rgatish mumkin. Masalan doskaning bir burchagida chizilgan kichik ilmoqchani sinf oxirida o'tirgan o'quvchi yaxshi ko'rolmasligi mumkin. Elektron doska orqali har bir yozilgan va chizilgan narsa xohlagan kattalikda ko'rsatilishi mumkin. Bu imkoniyat husnixat darslari samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Mazkur doskalarni osonlik bilan bir necha qismga bo'lib, birdaniga bir necha o'quvchiga topshiriqni bajartirish mumkin. Bajirilgan topshiriqlar kompyuter xotirasiga kiritilib boriladi. U xohlagan vaqtda orqata qaytarilib qayta – qayta ko'rilishi mumkin. Oddiy doskada esa yozilgan narsa o'chirilsa tamom. Uni qayta ko'rish imkoniyati yuqoladi. Elektron doskada esa uni xohlagan vaqtda qaytadapn ko'rish va tahrir etish imkoniyati mavjud.

Alifbe davrida bolalarni yozishga o'rgatish juda muhimdir. Bu davrda o'quvchilarga harf va uning unsurlari amaldagi "Alifbe" kitobida ko'rsatilgan tartibda o'rgatiladi.

Alifbe davrida bajariladigan asosiy grafik ishlar quyidagilardan iborat:

1. Kichik va bosh harflarni alifbe tartibida yozish.
2. Harflarni bo'g'in va so'zlarda qo'shib yozish.
3. Qo'l harakatini uzmay yozishga o'rgatish.
4. Harflarning qiyaligini va enini to'g'ri saqlashga o'rgatish.

Mazkur ishlarni oddiy doska yordamida o'quvchilarga o'rgatish o'qituvchidan katta zahmatni talab etadi. U bu uchun katta hajmda ko'rgazma qurollar tayyorlashi lozim. Agar ushbu ishlar elektron interfaol doskalar yordamida o'quvchilarga tushuntirilsa ham samarasi katta bo'ladi ham o'qituvchining mehnati ancha engil bo'ladi. Ijodkor o'qituvchi elektron doskalardan juda yaxshi foydalanishi mumkin.

Mazkur doska yordamida “Alifbe” darsligining txohlagan varaqi va yo sahifasini o’quvchilarga kattalashtirilgan holda ko’rsatish mumkin. Unda har bir o’tilishi lozim bo’lgan harfni unsurlarga bo’lib o’tish imkoniyati nihoyatda kattadir.

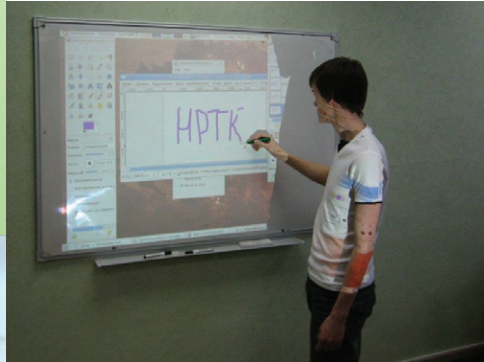
Ikkinchi, uchinchi va to’rtinchi sinflarda ham o’quvchilarni chiroyli yozishga o’rgatishga elektron interfaol doskalardan foydalanish mumkin.

Husnixat darslarini elektron slaydlardan foydalangan holda ham samarali va qiziqarli tashkil etish hamda o’tkazish mumkin. Elektron slaydlar kompyuter orqali tayyorlanadi. Dars mashg’ulotini ham elektron slayd tarzida tayyorlash mumkin. Bunda turli xildagi animatsiyalardan foydalanish mumkin. (1- ilovaga qarang).

Har bir harfni o’rgatish uchun maxsus elektron slaydlar tayyorlash mumkin. Bu ham qiziqarli ham samarali bo’ladi. O’quvchi darsni o’qituvchi so’zidan emas, balki kompyuterda chiroyli animatsiyalar bilan jihozlangan o’yinlar orqali o’zlashtirib boradi. Umuman olganda husnixat darslarini elektron slaydlar orqali o’rgatib, yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Pastda elektron doskalardan namunalr berilgan:

Husnixat darslarida kompyuter o'yinlaridan foydalanish.

O'quvchi e'tiborini faollashtirish, tasavvurni to'g'ri tuzishda qiziqitira olish o'qituvchiga tasviriy san'at bo'yicha EHMning maxsus dasturlarini qo'llashga yordam beradi.

Darsda ishni savodli tashkil etish o'quvchini darsga qiziqitira bilish uchun sharoitlar yaratish o'qituvchiga badiiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlarni qo'llashga yordam beradi. Darslarning bunday tashkil etishi qisqa muddat ichida bolalarga maktabgacha bo'lgan yoshlarida ma'lum bo'lgan tasviriy usullarni eslash va mustahkamlashga yordam beradi.

Oliy ta'lim tizimida amalga oshiriladigan eng dolzarb muammolardan biri etuk, komil inson etishtirib chiqarishdir. Bu maqsadni amalga oshirishda ona tili o'qitish usuliyoti fanining ham o'z o'rnini mavjud. Tilshunoslikdan olingan nazariy bilimlarni yosh avlodga etkazish usullarini o'rgatuvchi fan ona tili o'qitish usuliyotidir. Shuning uchun ham ushbu fandan samaradorlikni oshirish maqsadida hozirgi zamon axborot texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishi, zamon talablariga javob beradigan sifatli o'quv-uslubiy, ilmiy adabiyotlar, darsliklarning elektron versiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Elektron darsliklar kompyuter texnologiyasiga asoslangan ko'p axborotli ko'rinishda: matnli, ovozli, video va

multimediyali bo'lishi talabalar uchun ona tili o'qitish usuliyoti darslarini yanada chuqurroq o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Tovush tizimi va uning hosil bo'lishida tovush apparatlarining ishtirok etish jarayonini talabalar multimediyali elektron darslik va axborot texnologiyalari yordamida hosil bo'layotgan tovushning boshqa tovushlardan o'xshash va farqli tomonlari xususida chuqur ma'lumotga ega bo'ladi. Shuningdek, tovush apparatlarining savod o'rgatish jarayonidagi ahamiyati rivojlanganlik darajasini ko'rsatishda ham qator afzalliklarga ega. Ushbu fan yuzasidan biz har bir bo'limni o'z ichiga qamrab oluvchi elektron darsliklar yaratishni maqsad qilib qo'yganmiz. Bu borada qator ishlarni amalga oshirga harakat qilayapmiz. Grammatik tushunchalarni o'zlashtirishdagi samarador usullar haqida etarli darajada to'liq va aniq tasavvur olishda elektron darsliklarning o'rni ulkan ahamiyat kasb etadi. Grammatik tushunchalarni o'zlashtirishni qo'yidagi tartibda amalga oshirish mumkin:

1. Tovush, harf, so'z. 2. So'z turkumlari. 3. Uslubiyat va tinish belgilari.

Bu uchala tipdagi tushunchalar butun tilshunoslik bo'limlarini o'ziga birlashtirib olgan. Har birining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, uni multimediyali tasvirlardan foydalanib muhokama etilganda talabalarda ko'proq tushunchalar hosil bo'ladi.

Elektron darsliklarning an'anaviy, bosma shaklda tayyorlangan adabiyotlardan afzalligi shundaki, ulardan kompyuterlar orqali masofali o'qitish va o'qish jarayonlarida keng foydalanish mumkin. O'z navbatida talabalar mustaqil ravishda ulardan foydalanib darslarga avvaldan tayyorgarlik ko'rishlari va hatto bir bo'lim uchun tayyorlangan test majmualari asosida o'z bilim darajasini aniqlash imkoniga ega bo'ladi.

Buning uchun, avvalo, o'qituvchining o'zi kompyuter, elektron darslik va internet haqida tushunchaga ega bo'lishi va ulardan foydalanishni bilishi lozim. SHunda o'qituvchi darsni zamon talablari asosida o'qita oladi, avlodni yangicha o'qitish tizimi sari etaklaydi. O'zbekiston respublikasining 2001 yil 23 maydagi "2001–2005 yillarda kompyuter va axborot texnologiyalarini rivojlantirish "Internet"ning xalqaro axborot tizimlariga keng kirib borishini ta'minlash

dasturini ishlab chiqishni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida" gi 230- sonli qarori fikrimiz dalilidir.

Uzliksiz ta'limning ilk bosqichlaridan boshlab o'quvchilarga kompyuter, elektron darslik va internetdan foydalanish malakasini shakllantirish o'quvchini uzluksiz ta'limning keyingi bosqichlarida bulardan mukammal foydalanishni urgansa ularning bilim va malakasini oshirishiga zamin yaratadi.

Dunyoni o'z qamroviga olgan, hayotning hamma sohasiga kirib kelayotgan kompyuter texnologiyasi xoh u telekamunikatsiya bo'lsin, xoh u tibbiyot sohasi bo'lsin, xoh u ishlab chiqarish korxonalari bo'lsin kompyuter texnologiyasidan foydalanib, ishning samaradorligini oshiryaptilar. Shunday ekan, boshlang'ich sinfda o'qiyotgan bola ertaga kim bo'lishi, qaerda ishlashi (telekamunikatsiya, tibbiyot, ishlab chiqarish va hokozolar)dan qat'iy nazar kompyuterlar bilan ishlashni bilish zarurati paydo bo'layapti. Agar u kompyuterni boshqarolmasa qancha nazariy bilimi bo'lishidan qat'iy nazar u bilimini amalga tadbir etolmay ishdan bo'shaydi, yo kompyuter boshqarishni o'rganib, ishini davom ettiradi. Hadisi sharifda shunday: "Yoshlikda olingan ilm, toshga uyilgan naqshdir" deyiladi. Darhaqiqat, shunday ekan, boshlang'ich sinflarda kompyuter yordamida dars tashkil etilsa, o'quvchilar yoshligidan kompyuter haqida ma'lumotga ega bo'lib dars samaradorligi ham oshadi. Buning uchun o'qituvchilardan izlanuvchanlik bilan bir qatorda kompyuter haqida ma'lumotga ham ega bo'lishi va undan foydalana olishlari lozim. Darslarni kompyuterlashgan tizim asosida tashkil etish bugungi yoshlarimizning ertangi hayotidagi ayrim kamchiliklarning oldini olib (ishga borgach kompyuter bilan ishlashi), ularning o'zlari tanlagan sohaning ravnaqiga hissalarini qo'shishga zamin yaratadi. Bu ishni, avvalo, maktabgacha bo'lgan ta'lim muassasalarida ham joriy etish lozim.

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning talablariga binoan jahon ta'lim standartlariga to'la javob bera oladigan barkamol avlodni tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. 2004-2009 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturining qabul qilinishi ham bejiz emas, albatta. Davlatimizning bu Qonun va dasturlarini so'zsiz,

muvaqqiyatli bajarish uchun biz ishni boshlang'ich sinflardan, ayniqsa uning poydevori hisoblanmish savod o'rgatish davridan boshlashimiz lozim.

Bola orziqib kutilgan kun kelib u maktabga qatnay boshlaydi. Unga maktabda va sinfda bo'layotgan har bir harakat qiziqarli tuyuladi. Shuning uchun u bu harakatlardan o'yin elementlarini axtaradi. Bu besabab emas, albatta. U hali o'yinqaroq bola, o'quvchi bo'lib to'liq shakllanishiga ancha vakt bor.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning o'yin faoliyatini o'qish faoliyatiga o'tkazish birdan bo'ladigan didaktik jarayon emas. Bu ikki faoliyatni alohida-alohida olib borib ham bo'lmaydi, chunki bolaning o'yin faoliyatida o'quv elementlari, o'quv faoliyatida esa o'yin elementlari mavjud. SHuning uchun bolani zeriktirmasdan darsni zamonaviy pedagogik texnologiya, kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun amaliyot davridan boshlab talababul'g'usi o'qituvchi unimli foydalanishni o'rganishi lozim. SHu maqsadga bizlar boshlang'ich sinfning savod o'rgatish davridan boshlab kompyuter texnologiyalari asosida elektron darslik, prezentatsiya, animatsiya va didaktik uyinlar asosida darslarni o'tishni taklif etmoqchimiz.

Boshlang'ich sinf savod o'rgatish davridan boshlab o'quvchilarni yangicha ruhda, zamon bilan hamnafaslikda, sodda, qiziqarli darslarni joriy etish lozim. Buning uchun kompyuterlar yordamida darslarni juda katta natijalar bilan tugatish mumkin. Savod o'rgatish davriga nazar tashlasak bolalar asosan o'yin faoliyati bilan tanish, o'rtoq baladilar. Ularni zeriktirish katta xato bo'lib, bu hatto bolaning ruhiy faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Kompyuter texnologiyasining o'zi bola uchun qiziqarli narsa. Unda bajaradigan amallar, o'yinlar undan ham qiziqarli bo'ladi. Demak bola zerikmay kompyuterlashgan ta'limga qiziqishi tabiiy. Kompyuterdan dars jarayonida qanday foydalanish mumkin?, u orqali qanday elektron darslik, animatsiya, prezentatsiya va didaktik o'yinlarni tashkil etish mumkin? yoki lozimligi borasida fikr yuritmoqchimiz.

Bizlarga ma'lumki, savod o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu bolalarning beg'ubor, toza xotirasiga (biz uni ko'pincha oq qog'ozga

o'xshatamiz) ilmlar kalidi bo'lgan harflarni muhrlashdir. Endi shu jarayonda batafsilroq to'xtasak. O'qituvchi dars jarayonida har bir harfni o'qitish uchun sinf taxsiga usha harfni yozadi va talaffuz qiladi. Bu bilan o'sha harfni bola xotirasida poydevor etib joylashtiradi. Endi bir tasavvur eting: O'zbekistonning minglab sinflarida minglab o'qituvchi bolalarga savod o'rgatish bilan band. Xo'sh ularning husnixati (chiroyli yozuvi kolligrafiyasi) va talaffuzi (ovozlarning talaffuz qilishi qobiliyati) bir xil yoki davlat standarti talablariga to'la javob beradi, deb kim ayta oladi. Yoki o'qituvchi biron bir sabab bois harfni to'g'ri yozib yoki talaffuz qila olmaydi. Bu nazarga ilmaydigan, oddiydan tuyulgan kamchiliklar tilning ravnaqi, ravonligiga, albatta, salbiy ta'sir qiladi. Kompyuter esa bu kamchiliklardan xolidir.

Agar shu jarayonda elektron darslik yaratilsa, har bir harfning boshlang'ich yozish elementlaridan boshlab yozishni qaerda boshlab qaerga tugatishni, ovozlar talaffuzini bola katta ekranda standart holda ko'rsa va eshitsu bu til va millat uchun katta muvaffaqiyat bo'ladi. Chunki endi butun respublikamiz maktablarida savod o'rgatish davrida bolalar bir xil standart harflarni yozish va talaffuz qilishni o'rganadilar. O'qituvchi esa ortiqcha harakat va vaqt sarflashdan ozod bo'lib bolalarni faol nazorat qilib har bir o'quvchi bilan yakkama-yakka ishlay oladi.

Hozirgi kunda respublikamizda ta'limni kompyuterlashtirishga qancha e'tibor berilsa, ta'limning samarasi muvaffaqiyatli bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda kompyuter texnologiyasi asosida tashkil etish mumkin bo'lgan dars namunalari pastda keltirilgan.

Kompyuter yordamida “Yashiringan harfni top” o'yini

O'yinning borishi: Ma'lum bir so'z berilgan bo'lib ulardan ayrim harflari yashirib qo'yilgan. Masalan, “Kitob” so'zi olsak “K tob” yozilib “i” harfi yashirib qo'yilgan bo'lib, o'quvchilardan yashiringan harfni topib so'zni o'qish talab qilinadi. Bu o'yinni kompyuter yordamida tashkil etish ko'pgina afzallik va qulayliklar yaratadi. O'quvchilarning o'z ustiga mustaqil ishlashni o'rganishi, mustaqil fikrlashlari va ishining natijasi ya'ni xotosini tahlil etib kompyuter

baholashi yangi avlodning zamonaviy tafakkurini boyitishga katta zamin bo'lib xizmat qiladi.

“O'z-o'rningni top” o'yini

O'yinning borishi: O'qituvchi bolalarga xohlagan bir so'zni yo gapni aytadi, masalan, “Vatan” so'zi aytilib kompyuterlarga kiritiladi. O'quvchilar har bir harfni ekranga chiqarish uchun bir amalni bajarishlari lozim bo'ladi. Masalan, “V” harfini chiqarish uchun qanday amal bajarishdan qat'iy nazar natijasi 21 chiqishi lozim. Chunki “V” harfi alfavitda 21- o'rinda joylashgan. Shunday qilib, o'quvchi “Vatan” so'zini ekranga chiqarish uchun beshta amal bajaradilar. Qaysi o'quvchi tez va to'g'ri bajarsa, kompyuterda ma'lum bir kuy bilan o'quvchi taqdirlanadi va o'qituvchi qaysi o'quvchi topshiriqni birinchi bo'lib bajarganini aniqlaydi. O'yin davomida yo'l qo'yilgan xatoliklarni kompyuter tahlil etadi.

Bu o'yin husnixat va matematika darslarining o'zaro uyg'unligi, bog'liqligini ham yaqqol namoyon etadi. Bola bu o'yinni aynan kompyuterda bajarsa, yaxshi natija beradi. O'yin jarayonida nafaqat matematik ifodalarni tuzib echish, balki lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosiga joylashgan harflarning nomi va o'rni xotirasiga muhrlanadi. Ular alfavitda qaysi harf qaerda, nechanchi o'rinda joylashganini ham xotiralarida saqlab qoladilar. Bu bilan birga ko'paytirish, bo'lish, sonlarning yig'indi va ayirmasini topish jadvalini o'zlashtiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azimov Y., Namroyev A. Husnixat va uni oqitish usuliyoti (Ma`ruza matnlari). Vuxoro, 2003, -52 bet.
2. Абдуллаева Х. ва бoшқалар. Савод ўргатиш. Тошкент, 1996.
3. Абдуллаев Й. Ҳамроҳим. Т., 1997.
4. Абдуллаев Й. Эски мактабда хат-савод ўргатиш. 1969.
5. Абдуллаев Й. Совға. Т., 1998.
6. Абдуллаев Й., Йўлдошева Ш. Янги алифбо ва имло. Т., 2000.
7. Бошланғич синф она тили дастури. Тошкент, 2000.
8. Боголюбов Н.Н. Методика чистописания. Л.: Учпедгиз, 1963.
9. Гурьянов Е.В. Психология обучения письму, формирование графических навыков письма. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959.
10. «Husnixat» dasturi (1-sinf uchun). - Т.: О`qituvchi, 1997. -12 bet.
11. Ҳуснихат дафтари. 1-синф учун. Т., 2015.
12. Ҳуснихат дафтари. 2-синф учун. Т., 2015.
13. Ҳуснихат дафтари. 3-синф учун. Т., 2015.
14. Ҳуснихат дафтари. 4-синф учун. Т., 2015.
15. Исҳоқов М. Унутилган подшоҳликлардан хатлар. -Т.: Фан, 1992.
16. Safarova R. va boshqalar. Alifbe. Т.: Ма`naviyat, 2006. -80 bet.
17. Qosimova K., Ne`matova A. 2-sinfda ona tili darslari (O`qituvchi kitobi). -Т.: Cho`lpon, 2004, -128 bet.
18. Safarova R. va boshqalar. Savod o`rgatish darslari. (Alifbe o`qitish bo`yicha metodik qo`llanma). -Т.: Ма`naviyat, 2003, -96 bet.
19. Suyunov A. Yozuvni o`rgataman. - Т.: О`qituvchi, 1996.
20. Umumiy o`rta ta`limning davlat ta`lim standarti. Boshlang`ich ta`lim.-Т.: Sharq, 1999.
21. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
22. G`afforova T. va boshqalar. 1-sinfda savod darslari. (O`qituvchilar uchun metodik qo`llanma). -Т.: О`ituvchi, 1996, -127 bet.
23. G`ulomov M. Husnixat 2-sinf. (O`qituvchilar uchun metodik qo`llanma). -Т.: О`qituvchi, 1997. -32 bet.

MUNDARIJA:

KURSNING MAQSAD VA VAZIFALARI.....	2
YOZUVNING PAYDO BO'LISHI TARIXI VA UNING JAMIYAT TARIXIDA TUTGAN O'RNI. JAHON XALQLARI YOZUVLARI.....	6
X A T T O T L I K S A N ' A T I.....	23
HUSNIXAT DARSLARINI TASHKIL ETISHGA QO'YILADIGAN TASHKILIIY VA METODIK TALABLAR.....	31
CHAPAQAYLARNI YOZISHGA O'RGATISH METODIKASI.....	51
HUSNIXATGA O'RGATISH METODLARI.....	58
IKKINCHI SINFDAN HUSNIXAT.....	78
UCHUNCHI VA TO'RTINCHI SINFLARDA HUSNIXAT DARSLARI. RAQAMLAR VA TINISH BELGILARINI YOZISH METODIKASI.....	98
HUSNIXAT DARSLARIDA KO'RGAZMALI QUROLLARDAN FOYDALANISH.....	106
ELEKTRON VOSITALAR – HUSNIXAT DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI.....	116
ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	129

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

KS OmniScriptum Publishing
Brivibas gatve 197
LV-1039 Riga, Latvia
Telefax: +371 686 204 55

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY